

RETORIKA U ODGOJU I OBRAZOVANJU S OSOBITIM OSVRATOM NA KVINTILIJANA

Čutura, Mladen

Doctoral thesis / Disertacija

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:370345>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Mladen Čutura

**RETORIKA U ODGOJU I OBRAZOVANJU
S OSOBITIM OSVRTOM NA
KVINTILIJANA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Mladen Čutura

**RETORIKA U ODGOJU I OBRAZOVANJU
S OSOBITIM OSVRTOM NA
KVINTILIJANA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Pavo Barišić

Zagreb, 2023.

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Mladen Čutura

**RHETORIC IN UPBRINGING AND
EDUCATION WITH SPECIAL REGARD TO
QUINTILIAN**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Professor Pavo Barišić, PhD

Zagreb, 2023

„Maxima debetur puero reverentia.“

„Najveće poštovanje dugujemo djetetu.“¹

¹ Decimus Iunius Iuvenalis, *Satirae* XIV, 47, dostupno na <http://www.thelatinlibrary.com/juvenal.html>, pristupljeno 10. 8. 2022.

Sadržaj

Sadržaj.....	4
1. UVOD	9
1.1. Poticaj za temu.....	9
1.2. Hipoteze i ciljevi istraživanja	11
1.3. Metodologija rada.....	13
1.4. Opis sadržaja.....	18
2. POVIJEST RETORIKE DO KVINTILIJANA.....	21
2.1. Usmena retorička baština	21
2.1.1. Zaklinjanja.....	23
2.1.2. Rugalice.....	23
2.1.3. Hvale	24
2.1.4. Zdravice.....	24
2.2. Helenska retorika.....	25
2.2.1. Početci od Homerova doba	25
2.2.2. Sofisti	31
2.2.3. Platon.....	34
2.2.4. Izokrat.....	36
2.2.5. Demosten.....	38
2.2.6. Aristotel i podjela retorike.....	40
2.2.7. Hermagora.....	41

2.3. Rimsko razdoblje.....	42
2.3.1. Stoici – retorika i dijalektika	42
2.3.2. Ciceron	43
2.4. Retoričke škole i obrazovni sustav u Grčkoj i Rimu.....	44
2.5. Kriza govorništva	49
3. KVINTILIJANOVA RETORIKA I ODGOJ U SUVREMENOM SVIJETU.....	51
3.1. Tko je bio Kvintilijan?	52
3.2. Kvintilijanovo djelo u svjetlu suvremenosti.....	54
3.3. Čimbenici odgoja prema Kvintilijanu i suvremenom standardu.....	60
3.3.1. Brižljiv odabir okoliša.....	61
3.3.2. Pojam odgojitelja kod Kvintilijana i suvremeni odgojitelj	64
3.3.3. Škola u mijeni povijesne zbilje	67
3.3.4. Odabir učitelja	69
3.3.5. Promišljanja o školstvu jedne učiteljice	71
3.3.6. Preduvjeti nastavnoga rada.....	76
3.3.7. Negativni postupci u odgojiteljskoj praksi	80
3.3.8. Kazne i pohvale kao pedagoške mjere	82
3.3.9. Pedagoške mjere u suvremenome školskom sustavu	84
3.3.10. Strah i nesigurnost – negativne posljedice pedagoških pogrešaka.....	88
3.3.11. Suradnja roditelja i škole.....	89
3.3.12. Pouka o neodvojivosti prava i obveze.....	91
4. NEDJELJIVOST OBRAZOVANJA I ODGOJA U POVIJESTI RETORIKE.....	93
4.1. Prethodnici rimskoga govorništva i znanosti o odgoju	93

4.2. Pogled u povijest retorike i rječničke definicije retorike	99
4.3. Srednjovjekovna retorika.....	106
4.4. Nova retorika	107
4.5. Definicije iz filozofije i teorije retorike	112
Gorgija, Pohvala Heleni (414. pr. Kr.)	112
Platon, Gorgija (oko 387. - 385. pr. Kr.)	113
Platon, Fedar (oko 370. pr. Kr.)	113
Aristotel, O retorici (oko 360. - 334. pr. Kr.)	114
Izokrat, Antidosis (354.-353. pr. Kr.).....	114
Ciceron, O domišljatosti (De Inventione, oko 87. pr. Kr.).....	115
Ciceron, O govorniku (De Oratore, 55. pr. Kr.).....	115
Francis Bacon, Poboljšanje učenja (1605.)	116
John Locke, Ogljed o ljudskom razumu (1689.)	116
Giambattista Vico, Umijeće retorike (Institutiones oratoriae, 1711. - 1741.).....	116
George Campbell, Filozofija retorike (1776.)	117
Friedrich Nietzsche, Prikaz antičke retorike (1872./73.)	117
Ivor Armstrong Richards, Filozofija retorike (1936.)	117
Kenneth Burke, Retorika motiva (1950.)	118
Emmanuel Levinas, Totalitet i beskonačno (Totalité et Infini, 1961.)	118
Paolo Valesio, Novantiqua: Retorika kao suvremena teorija (1980.)	119
Steven Mailloux, Retorička moć (1989.)	119
4.6. Retorička baština u Hrvatskoj.....	120

5. ENCIKLOPEDIJA – IZVOR INFORMIRANJA UČENIKA	124
5.1. Hrvatska enciklopedija o Kvintilijanu.....	126
5.2. Britanska enciklopedija o Kvintilijanu.....	127
5.3. Wikipedija o Kvintilijanu	131
6. ODNOS ODGOJA, OBRAZOVANJA I ETIKE U KVINTILIJANA I SUVREMENO DOBA POUČAVANJA	137
7. AKTUALNI TRENUTAK ODGOJNO-OBRAZOVNOGA SUSTAVA I NJEGOVE DODIRNICE S ASPEKTIMA KVINTILIJANOVA DJELA	147
7.1. Prosvjetni djelatnik i duhovna dimenzija	147
7.2. Uspješan odgojitelj zanimljiv je učitelj	150
7.3. Suvremeni odgoj i škola.....	163
7.4. Primjenjivost Kvintilijanovih načela u suvremenoj školi	166
7.5. Govorništvo u sustavu obrazovanja i na pozornici.....	167
8. RETORIKA U NASTAVI	172
8.1. Vrednovanje u suvremenome školskom sustavu	173
8.2. Potreba za modelom učenja.....	175
8.3. Kvintilijan o početku obrazovanja govornika i suvremeni odgojni sustav	177
8.4. Učenje kroz igru	179
8.5. Kazališna predstava kao oblik poučavanja.....	183
8.6. Tekst ankete i pitanja.....	186
8.7. Važno je što se i kako gleda	187
9. RETORIKA U KONTEKSTU NOVIJIH ISTRAŽIVANJA.....	190
10. ZAKLJUČAK	196
SAŽETAK.....	200
SUMMARY	202
LITERATURA	204

ŽIVOTOPIS	214
POPIS RADOVA	216
1. Znanstveni radovi	216
2. Scenariji i dramski tekstovi	216
3. Umjetnički radovi i dramske uloge	217
FILMOGRAFIJA	218
1. Televizijske uloge	218
2. Filmske uloge	219
BILJEŠKA O OBJAVLJIVANJU	221
ZAHVALA.....	222

1. UVOD

Za moto doktorske disertacije uzeo sam izreku rimskoga pjesnika i satiričara Maksima Decima Junija Juvenala iz 1. st. p. Kr. Njome se ističe osobito značenje i poštovanje koje valja iskazati prema djeci, njihovu odgoju i obrazovanju. Uz navedenu izreku Juvenal je poznat po nizu sentenci koje su postale popularne u kasnijoj teoriji odgoja i općoj uporabi. Iz istoga djela *Satire*, iz kojega je preuzet moto ove disertacije, potječe tako na primjer glasovita krilatica: „Zdrav duh u zdravom tijelu“ (*Mens sana in corpore sano*). Riječ je o skraćenoj formulaciji: „*Orandum est ut sit mens sana in corpore sano*“, koja u prijevodu glasi: „Treba se moliti da zdrav duh bude u zdravom tijelu.“²

Ulaganjem u odgoj djeteta i njegovu naobrazbu utječe se na budućnost u kojoj će ono što djeca primaju postati mjerodavne vrijednosti u društvu. Znameniti satiričar i oštri kritičar poroka svojega doba upozorava koliko je bitno da roditelji budu dobar primjer i sukladno odgajaju i poučavaju djecu. Isto tako bitno je da i odgojitelji budu dobro obrazovani i pripremljeni za dobar odgoj. Kvintilijan je već zagovarao četiri glavna nositelja odgojno-obrazovanoga procesa: učenike, roditelje, odgoj i školu. Stoga je promišljanje o odgoju djece u tom četverokutu ključno za budućnost društva jer se u njemu utječe ne samo na ponašanje djece nego i povratno na dobro vladanje roditelja.

1.1. Poticaj za temu

Pitanja o smislu i dosezima odgoja i naobrazbe u suvremenom svijetu potaknula su me da u ovom doktorskom istraživanju poduzmem analizu i usporedbu jedne klasične teorije iz rimskoga doba s današnjim stanjem. U radu ću suvremene dvojbe i zagonetke odmjeravati i prosuđivati prema klasičnim pravilima retoričke naobrazbe koja je prije gotovo dvije tisuće godina naučavao slavni rimski učitelj govorništva, pedagog i pisac Marko Fabije Kvintilijan (35. – 96. nakon Kr.). Za tu problematiku počeo sam se zanimati još tijekom i nakon studija

² Usp. „Juvenal, Decim Junije“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29638>, pristupljeno 10. 10. 2022.

na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Ključne poticaje i uvide u vrijednost klasične retorike za današnje razmatranje sustava odgoja i obrazovanja primao smo od svojih profesora i mentora Josipa Kekeza i Vlade Pandžića.³ Profesor Kekez predavao je kolegij Usmena narodna književnost. Profesor Pandžić napisao je niz rasprava o retorici i odgoju. U retoričkoj tradiciji drevnih učitelja oni su svoj istraživački žar prenosili i na studente. Pod vodstvom profesora Kekeza izradio sam magistarski rad o usmeno-književnoj retoričkoj baštini.

Cijeli profesionalni vijek nastavio sam se u raznim vidovima baviti tematikom koja se obrađuje u ovom doktorskom radu. Radio sam u školi kao profesor hrvatskoga jezika i književnosti. Uz to sam predavao i scensku i filmsku umjetnost. Tako je umijeće govorništva postalo predmet mojega zanimanja kako u teoretskom tako i u praktičnom smislu. Sve je to bilo povezano s promišljanjima o djelatnosti odgoja i obrazovanja. Posvetio sam se na razne načine djeci i njihovoj budućnosti.

Uz rad u školi nastavio sam rad u kazalištu i na filmu. Ponajprije u Zagrebačkom kazalištu lutaka kao dramaturg, a poslije i kao glumac. Osnovao sam zajedno s prijateljima glumicama i glumcima prije dvadeset godina kazališnu grupu Lectirum. Postavili smo kao glavni cilj naše kazališne djelatnosti promicanje dramskih tekstova lektirne vrijednosti. Ponajviše izvodimo klasične tekstove svevremene vrijednosti i naravno suvremene tekstove koji bi mogli ući u tu kategoriju. Tako je opet u našem radu kroz lektirne tekstove u središtu odgoj i naobrazba mladih. U svim poslovima kojima se bavim, kako u kazalištu tako i na filmu, povezano je umijeće govorništva s odgojem i obrazovanjem.

Za promišljanje o suvremenom stanju govorništva kao i odgoju i obrazovanju uzor mi je postao klasični model primjene retorike u odgoju i obrazovanju kakav je razvio Kvintilijan. Taj model nije izgubio na značenju ni nakon dvije tisuće godina povijesti. Ostao je svevremen uzor. Kao dugogodišnji učitelj govorništva u Rimu, rodom iz gradića Kaliguris u tadašnjoj pokrajini Hispaniji, Kvintilijan je svoje spoznaje i iskustvo sažeo u vrhunskom udžbeniku u dvanaest knjiga. Djelo je poznato pod naslovom *Institutio oratoria libri XII*. Prevedeno je pod naslovom *Obrazovanje govornika*, a susreće se naslov i u prijevodu *Izobrazba govornika*. No u njemu nije riječ samo o govorništvu nego o osnovama humanističke naobrazbe u

³ Usp. Vlado Pandžić, „Kvintilijan i sljedbenici kao učitelji govorništva u Rimskom Carstvu“, u: *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Split, 2007., str. 67-80.

najširem smislu. Kvintilijan je za svoju školu i studij retorike izradio poseban program. Iz njegovih postavaka i danas možemo izvoditi znatne pouke i vrijedne zaključke.

Dok su vjerske doktrine razvijale orakulsku retoriku, dok su Aristotel i Platon stvarali temelje filozofskim koncepcijama retorike, Kvintilijan uspostavlja novu sintezu općega i pojedinačnoga te utemeljuje retoriku kao teoriju i praksu jasnoga i razložnoga (*clare et distincte*) govorenja kao racionalne tehnologije uspješnoga perceptivnoga i pojmovnoga komuniciranja. Na uzornom obrazovanju govornika zasnovao je temeljna pravila općega odgoja i naobrazbe. Budući da je Kvintilijan djelovao u klasičnom dobu kada je Rimsko Carstvo doseglo svoje vrhunce u kulturnom procvatu i utjecaju na mnoge narode Europe, Azije i Afrike, njegove su spoznaje toliko aktualne da mogu biti plodotvorne za suvremenu primjenu retorike u nastavi i na javnoj pozornici, kako u kazalištu tako i u drugim područjima javne djelatnosti, osobito u politici.

Osvrnut ćemo se u ovom uvodu ponajprije na hipoteze i ciljeve koji su postavljeni u ovom istraživanju. Potom na metodologiju rada i primijenjenu istraživačku. Naposljetku ćemo ocrtati sadržaj istraživanja i redosljed pitanja koja se obrađuju u doktorskom radu.

1.2. Hipoteze i ciljevi istraživanja

Nakana je ovoga rada istražiti koliko se od Kvintilijanovih uvida može i danas koristiti u odgoju i obrazovanju. Usporedit ćemo njegove preporuke i savjete sa stanjem u suvremenoj pedagogiji i retorici. Pri tom, naravno, valja poći od činjenice da se u povijesti događa neprestani razvitak i napredak. No, činjenica je da se u novome uvijek nalazi i mnoštvo vrijednoga što je naslijeđeno iz ranijih razvojnih etapa. Nije dakako riječ o pukoj sumi prošloga koje je posve nestalo, nego ćemo se usredotočiti na ono što još živi i djeluje u novim strukturama.

Ta temeljna spoznaja omogućila je danas pojavu nove discipline – komparativne povijesti koja na temelju uspoređivanja pronalazi višu razinu nevidljive unutarnje biti. Na osnovi uspoređivanja pojedinih kultura, religija, ekonomija u povijesti je prevladana mitologijska etapa. Slijedila je potom takozvana genealogijska etapa u kojoj se osobito

razvijala planimetrijska naracija. Za to je razdoblje karakteristična usmjerenosti primarno na opise pojava i njihova tumačenja. Zahvaljujući usporednim analizama, povijest se razvila do današnje koncepcije višedimenzionalne znanosti. Taj je put slijedila i pedagoška misao.

Polazeći od hipoteze da je temeljna struktura odgoja u naše vrijeme u određenim elementima slična kao što je bila u Kvintilijanovo doba, razložiti ćemo je prema sljedećim kategorijama:

- ciljevi odgoja
- program odgoja
- odgojitelj
- odgojenik
- odgojna tehnologija (metode i postupci)
- učinci odgoja (evaluacija).

Nadalje ćemo provesti komparativnu analizu sljedećih predmeta za odnos klasičnoga i suvremenoga odgoja:

- ciljeve odgoja u Kvintilijanovoj retorici usporedit ćemo s ciljevima drugih istaknutih teoretičara i retorskih škola,
- Kvintilijanov pojam odgojitelja usporedit ćemo sa suvremenim pojmom odgojitelja,
- Kvintilijanove odgojne tehnologije usporedit ćemo sa suvremenom odgojnom tehnologijom,
- učinke odgoja u Kvintilijana usporedit ćemo s učincima odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj.

Temeljne kategorije odgoja (*paideia*) analizirat ćemo analognom i kontrastivnom metodom. Na taj ćemo način, što nam je glavna zadaća rada, doći do sličnosti i različitosti koje ćemo komentirati u obzoru suvremenih komunikoloških i pedagoških dostignuća.

Pri razmatranju svedremenosti retorike s osobitim osvrtom na Kvintilijana za istraživački cilj postavili smo dokazivanje aktualnosti njegovih pravila odgoja i obrazovanja. Njegove teze analiziramo, s jedne strane, u kontekstu razvoja antičke retorike. S druge strane, postavke koje je izložio uspoređujemo s određenim aspektima odgoja i obrazovanja u

suvremenom školstvu. Temeljem prikupljena gradiva i njihovom komparacijom u kontekstu suvremenoga sustava naobrazbe krajnji je cilj iznijeti na vidjelo nove momente u dokazivanju značenja svevremenosti Kvintilijanovih postavaka metodologije odgoja govornika. Tako postavljena tematska zadaća razvijat će se u okviru koncepcije doktorskoga rada.

U svakoj svrsishodnoj ljudskoj djelatnosti postoje ciljevi. Njima se planiraju odnosi *cilj – sredstvo*. Za razliku od ideala, koji su emocionalno-racionalni sklopovi, ciljevi su realizibilni (tj. ostvarivi). Ali se, nažalost, ne ostvaruju (bilo zbog manjih sposobnosti učitelja govorništva, nepažljivih učenika ili neadekvatne odgojne tehnologije). Gledano dijakronijski, razvijaju se kao i čovjek i njegovo društvo.

Kada govorimo o ciljevima odgoja i obrazovanja u Kvintilijanovu pedagoško-retoričkom metodičkom djelovanju, tada vidimo da je on polazio od načela u kojima se naglašava da se ne smije drugomu činiti štetu, da čovjek prema čovjeku uvijek postupa s premisama dobra i da svakomu treba dati njegovo. Budući da se potonji princip – *suum quique* – na hrvatski najčešće prevodi frazom da svakomu treba dati *svoje*, nužno je upozoriti da zbog gramatičkih razlika treba taj moralni imperativ prevoditi da svakomu treba dati *njegovo*, jer je to pravi smisao u latinskome jeziku. Spomenutim pogrešnim prevođenjem to bi značilo da subjekt izričaja treba sve svoje dati drugomu, bez obzira jesu li drugi to zaslužili.

1.3. Metodologija rada

U ovom doktorskom radu riječ je o primjeni retorike u odgoju i obrazovanju. Primjenjuje se istraživačka metoda zasnovana na pravilima znanosti o odgoju i obrazovanju. Znanost se prihvaća kao uređena i usustavljena cjelina sveukupnoga ljudskoga znanja stečena promatranjem i izračunavanjem procesa i pojava u prirodi i društvu. Zasniva se na racionalno zasnovanim i iskustveno provjerljivim spoznajama. Podrijetlo pojma seže u antiku. Grčki pojam ἐπιστήμη označivao je „razumijevanje, znanje, znanost, umještvo, vještinu“,⁴ jednako kao i latinski pojam *scientia*, iz kojega se razvila u engleskom i francuskom *science* ili njemački pojam *Wissenschaft*. Uvriježeno se kao temeljna obilježja znanosti navode njezina

⁴ *Grčko-hrvatski rječnik*, priredili Oton Gorski i Niko Majnarić, drugo izdanje priredio Milivoj Sironić, Školska knjiga, Zagreb, 1976., str. 157.

nepristranost, objektivnost, sustavnost i obrazloženost. A s time je povezana provjerljivost istraživanja i činjenica, logičnost i egzaktnost.

Znanošću se prema tomu može označiti racionalno raščlanjeno i obrazloženo znanje, zasnovano na činjeničnosti i zakonitostima, pojavama i njihovim vjerojatnim uzrocima. Znanstveno znanje stječe se preciznim i provjerljivim razmatranjem i opažanjem. S time je često povezan postupak razrađena eksperimentiranja i pravilnoga promišljanja. U tom je značenju znanost tumačenja, promišljanja i razmatranja stvarnosti utemeljen na racionalnim postavkama. Provodi se metodološki prema pravilima logike i kritike, a sumnja potiče na provjeravanje i objektivno i samostalno prosuđivanje i zaključivanje.

Od novovjekovnoga utemeljenja znanost je nerazdvojno vezana uz metodu koja ima obilježja objektivnosti, logičnosti, egzaktnosti i provjerljivosti. Metoda pomaže u sustavnom prikupljanju gradiva, razmatranju i opisivanju stanja i činjenica, klasificiranju sadržaja, određivanju pojmova, proračunu i mjerenju, pokusima i uopćavanju, tumačenju i vrjednovanju zbiljskih činjenica iz iskustva.

Naposljetku se može zaključiti kako znanost teži potpunoj neovisnosti i slobodi pristupa. Ima za cilj istraživanjem i raščlanjivanjem sadržaja prikazati stvarnost zasnovano na kauzalnosti koja logično povezuje uzroke s posljedicama. Ciljevi znanosti u određenoj mjeri mogu ovisiti o društvenom i političkom, kontekstu određenoga vremena i mjesta; upravo je zato stalna i ponovna provjerljivost bitno svojstvo znanstvenoga pristupa i razmišljanja.

Prema navedenim odrednicama primijenjena znanstvena metoda u ovom radu zasniva se na klasičnim postavkama i uvriježenim pravilima i tehnikama proučavanja pojava u području retorike i njezine primjene u odgoju i obrazovanju. Usporedbom s određenim suvremenim dostignućima omogućuje se otvaranje novih uvida ili ispravljanje i dopunjavanje postojećih spoznaja. Istraživanje sam nastojao utemeljiti na primjerima izvedenim iz odgojne prakse, kako na vlastitim primjerima tako i usporedbama s drugim slučajevima.

Velika je zasluga Kvintilijana što je razne oblike ljudske komunikacije i učenja uopćio u retorička načela. Stvorio je na taj način retoriku sinteze perceptivne u predodžbenu svijest. Sintagma „slično sličnima“ (*similia similibus*), bio je zakon po kojemu se odvijala preoblika

u viši tip humaniteta. To je bio temeljni zakon Kvintilijanove retorike za derivaciju novih riječi pomoću kojih može efikasnije djelovati poučavanjem.

Kao vrhunski intelektualac rimske antike, on je svoja načela, upute, razmišljanja i prijedloge o odgoju i obrazovanju govornika, koji se mogu primijeniti i na odgoj i obrazovanje u cijelosti, napisao u svome spomenutom glavnom i jedinom do danas cjelovito sačuvanom djelu *Obrazovanje govornika*. U tom je djelu sabrao ukupna dotadašnja iskustva retorske teorije antike Riječ je o jednom od najznačajnijih djela toga doba, ne samo u području retorike nego i u pitanjima odgoja i naobrazbe općenito. U njemu Kvintilijan znanstveno i praktično, svojom specifičnom metodikom, obrađuje odgojno-obrazovni proces.

Kvintilijanov voluminozni rad u dvanaest knjiga objavljen je u prijevodu Petra Pejčinovića u sarajevskoj nakladničkoj kući Veselin Masleša.⁵ Zahvaljujući tom prijevodu možemo usporednim analizama istraživati osnovne postavke na kojima se zasniva suvremeni odgojno-obrazovni sustav. Ta je usporedba neposredni cilj ovoga doktorskoga rada. U njemu ćemo razmatrati utjecaj pedagogije, metodike, didaktike, psihologije i teorije nastave na retoriku, s osobitim osvrtom na Kvintilijana kao govornika, nastavnika, metodičara i didaktičara.

Kako opće dobro nije svakom pojedincu podjednako razumljivo, ljudi u svom životu ovaj princip ostvaruju ili ne ostvaruju, odnosno, shvaćaju ga, ali ga ne će ostvarivati. Kao pristaša stoičke filozofije, Kvintilijan je smatrao da se opće dobro može ostvarivati općom regulacijom, ravnotežom svih sa svima, što se postiže riječima i djelima. Odgoj je sredstvo, odnosno tehnologija za postizanje konačne ravnoteže sa sobom, s drugima i s prirodom oko sebe.

Posebna je uloga u tom sklopu namijenjena onima koji su izabrani da se brinu o općim poslovima političke zajednice. Kvintilijan je u temelje opće naobrazbe ugradio načela klasične političke retorike, oblikovana od antičke Grčke, koja povezuju značenje onoga što

⁵ Marko Fabije Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus), *Obrazovanje govornika*, s latinskoga preveo, predgovor i komentar napravio Petar Pejčinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.

U daljnjem tekstu navodi se samo autor i naslov djela: *Obrazovanje govornika*. Tako i za sve ostale naslove – samo se prvi put navode svi podatci, a kasnije samo autor, naslov i broj stranice. Literatura na kraju rada donosi cjelovite bibliografske podatke za sve citirane i korištene izvore.

se izriče s načinom na koji se govori. Preuzeo je od Aristotela stajalište da je uz karakter ili etos, odnosno vjerodostojnost onih koji se bave politikom, za njihovu uvjerljivost bitna i njihova govornička sposobnost. Zato u dobro razvijenim osobito europskim i američkim demokracijama političari posvećuju veliku pažnju oblikovanju i usavršavanju vlastitih retoričkih umijeća.

Poučan je u tom sklopu znanstveni rad autorice Jelene Vlašić Duić „Kako govore hrvatski ministri?“, u kojoj je prikazan način govora članova Vlade Republike Hrvatske. Njezin je nalaz, izveden iz analize i usporedbe televizijskih intervjuja jedanaest članova hrvatske Vlade u razdoblju od studenoga 2018. do veljače 2019., da je „javni govor ministara bliži razgovornome nego administrativnom stilu jer ima regionalizama, frazem, opširan je i personalan“.⁶ Uočava na nizu primjera koliko takav govor odstupa od potrebnih značajki „činjeničnosti, objektivnosti, jasnoće, jednostavnosti, logičnosti, preglednosti i usklađenosti s normama hrvatskoga standardnoga jezika“. Zaključuje da pogreške zapravo upućuju na to da se često ne razumije ispravno ono što se govori. Za razliku od dobra govorništva primjenjuje za takvo izražavanje termin koji je za politički govor uveo Ivan Ivas nazvavši ga „jezikovanjem“.⁷ Kvintilijan je postavio drugačije kriterije za dobru političku retoriku.

No u parlamentarnom životu stanje je, na žalost, znatno gore. Za političku govornicu izlaze mnogi nekompetentni saborski govornici, kako na sadržajnom, tako i na izražajnom planu. Sebičnost, materijalizam, korupcija, nesposobnost i nezainteresiranost za opće dobro dolaze do izražaja i u načinu političkoga govorenja i djelovanja. U Hrvatskom saboru može se svakodnevno posvjedočiti neprimjerenom ponašanju, vrijeđanju *ad hominem*, primitivizmu i neobrazovanosti.

Klasični ideali humanističke naobrazbe, višejezičnost, široki rječnik, prikladna frazeologija, logična sintaksa u politici nisu više kriteriji kojima se prosuđuje o vrijednosti i značenju onih koji su izabrani za predstavnike demosa i trebali bi se zauzimati i djelovati za opće dobro u društvu. Na taj način i institucija Sabora, ali i druge javne ustanove i mediji,

⁶ Jelena Vlašić Duić, „Kako govore hrvatski ministri?“, u: Hotimir Tivadar (ur.), *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019., str. 117. Dostupno na https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/10/Obdobja-38_Vlasic-Duic.pdf, pristupljeno 21. 8. 2023.

⁷ V. o tome Ivan Ivas, *Ideologija u govoru*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1988., str. 232.

gube dostojanstvo, gube vjerodostojnost te umjesto poštovanja i povjerenja širokoga kruga ljudi, katkad izazivaju podsmijeh pa čak i prijezir, nepovjerenje i osudu.

Od Aristotela i Kvintilijana postavljeni su normativi koji uzdižu javno govorenje u skupštini i senatu, parlamentu ili saboru iznad privatnoga govorenja. Profesor retorike Ivo Škarić dokazivao je kako se odgovornost izgovorene riječi saborskih zastupnika povećana jer ne govore samo u vlastito ime nego zastupaju stajališta birača koji su im dali povjerenje. Politička retorika mora se zasnivati kako na „istinitosti i djelotvornosti“ tako i na „društvenoj korisnosti i opravdanosti“. A osobit je naglasak stavljao na klasična načela „tolerancije u i etici, u estetici i govorno jezičnoj ispravnosti te u kulturi uopće“.⁸

U tom sklopu značajno je spomenuti uvide koje su prezentirale koautorice Anita Runjić-Stoilova i Marijana Tomelić Ćurlin u svojem izvornom znanstvenom radu „Hrvatski jezik u Hrvatskome saboru. Odstupanja u govorno-jezičnim iskazima hrvatskih saborskih zastupnika“. Autorice su analizirale govorno-jezične iskaze zastupnika 7. saziva Hrvatskoga sabora, koji je zasjedao od 2011. do 2015. Temeljem saborskih rasprava o prijedlozima pojedinih zakona, koje su bile zanimljive široj javnosti, prikazale se i opisale na više jezičnih razina odstupanja pedeset saborskih zastupnika od hrvatskoga standardnoga jezika. U zaključku su potvrdile kako ta odstupanja „nažalost upućuju na činjenicu da zastupnici, koje je narod izabrao u najviše državno zakonodavno tijelo za svoje zastupnike, nemaju svjesnosti o važnosti i odgovornosti izgovorene riječi“.⁹

Kao što su Katon i Kvintilijan rimsku dekadenciju pripisivali i nekritičnom prihvaćanju i povodljivošću za stranim utjecajima, prije svega Grčke i Orijenta, tako i danas društvenu i jezičnu neumjerenu globalizaciju možemo doživljavati kao potiskivanje povijesti, tradicije pa i nacionalnoga identiteta. U svijetu globalno promijenjenom, u društvu izokrenutih vrijednosti i neviđenih razlika, dobar bi političar mogao snažno utjecati na tijekove razvoja društva. Za bolje tumačenje zbivanja i upravljanje procesima traži se široka naobrazba i odgovarajuće iskustvo. U demokratskom društvu potrebno je stalno retorički obrazovati građane i uključivati u deliberaciju o javnim poslovima.

⁸ Ivo Škarić, *Temelji suvremenog govorništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 9.

⁹ Anita Runjić-Stoilova – Marijana Tomelić Ćurlin, „Hrvatski jezik u Hrvatskome saboru. Odstupanja u govorno jezičnim iskazima hrvatskih saborskih zastupnika“, *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu*, 15 (2022), str. 101-121, ovdje str. 118. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/416089>, pristupljeno 21. 8. 2023.

1.4. Opis sadržaja

U prvom koraku istraživanja u drugom poglavlju iznijet ćemo kratak pregled povijesti retorike do Kvintilijana. Započet ćemo prikazom usmene retoričke baštine. Osvrnut ćemo se na razne oblike u kojima se govorništvo razvijalo kroz stoljeća, od pohvalnih govora do rugalica i pohvala. Drugi korak posvećen je razvoju helenske retorike od samih početaka u doba Homera i usmenoga prenošenja velikih pjesmotvora. Potom ćemo se osvrnuti na procvat umijeća govorništva u sofistici. Slijedi prikaz retorike u Platona. Uz njega su utemeljitelj prve retoričke škole Izokrat i jedan od najslavnijih političkih govornika Demosten. Vrhunac je te etape dosegnut Aristotelovom sintezom umijeća retorike i njezinom znanstvenom podjelom vrsta govora.

Helensko razdoblje u razvoju retorike zaokružuje djelo jednoga od velikih govornika Hermagore iz Mizije čije je djelo *Retoričke vještine* bilo glavni udžbenik retorike u Rimu za vrijeme republike. Treći odjeljak posvećen je prikazu razvoja retorike u rimskom razdoblju s naglaskom na retorici i dijalektici u stoičkoj školi i kod jednoga od najvećih rimskih govornika i filozofa Marka Tulija Cicerona. Potom ćemo ocrtati retoričke škole i obrazovni sustav u Grčkoj i Rimu. Poglavlje završava prikazom krize govorništva u Rimu i Kvintilijanovim promišljanjima o uzrocima.

Treće poglavlje posvećeno je Kvintilijanu i njegovoj školi govorništva. Razmatra se kroz usporedbu s odgojem u suvremenom svijetu. U središtu je opis Kvintilijanova života i djelovanja vezano uz temu odgoja i obrazovanja govornika i općenito. Potom se ocrtava Kvintilijanovo djelo u svjetlu suvremenosti. Uspoređuju se čimbenici odgoja prema Kvintilijanu i suvremenom standardu. Ključno je nastojanje istražiti koliko su Kvintilijanova pravila i naputci prisutni i aktualni u suvremenom obrazovnom sustavu.

Četvrto poglavlje izvodi iz Kvintilijanove retorike postavke o nedjeljivosti obrazovanja i odgoja u povijesti retorike. Polazimo od razmatranja o izvorima na koja se oslanjao Kvintilijan u pisanju svojega udžbenika. Ocrtava se razvoj retoričke literature njegova doba. U tom sklopu donosimo pogled na povijest retorike i definicije retorike u rječnicima. Na to se dovezuju kratki osvrti na razvoj retorike u srednjem i novom vijeku s obzirom na recepciju Kvintilijanove koncepcije. U svrhu istraživačke usporedbe povijesnoga

razvoja umijeća govorništva i obrazovanja navedeno je nekoliko poznatih definicija retorike od Gorgijine Pohvale Heleni do dvadesetoga stoljeća. Poglavlje završava kratkim osvrtom na neke aspekte govorništva i retorike u Hrvatskoj.

Peto poglavlje donosi pogled na najdostupnije enciklopedijske izvore iz kojih se danas učenici u Hrvatskoj mogu informirati o Kvintilijanu i njegovoj retorici. Uspoređuju se tri enciklopedijska izdanja koja su dostupna online: *Hrvatska enciklopedija*, *Britanska enciklopedija* i *Wikipedija*. Usporedba ima za svrhu donijeti kritički osvrt na različita vrednovanja i prosudbe o dosezima Kvintilijanove retorike i teorije odgoja u suvremenim pristupima.

Šesto poglavlje razmatra odnos odgoja, obrazovanja i etike u Kvintilijana u odnosu na suvremeno doba poučavanja. Pojedine klasične maksime kao, primjerice, postavka o dobru i mudrom govorniku, stavljaju se u suvremeni kontekst. Kritički se nastoji obrazložiti koliko te maksime imaju danas značenje i na koji način djeluju u suvremenoj praksi.

Sedmo poglavlje prikazuje aktualni trenutak odgojno-obrazovnog procesa s posebnim obzirom na aspekte Kvintilijanova djela. Razmatra se lik prosvjetnoga djelatnika i njegova duhovna dimenzija. Uspješnost odgojno-obrazovnog procesa sagledava se iz načina na koji odgojitelji obavljaju svoj rad i privlače pozornost slušateljstva. Ispituje se primjenljivost Kvintilijanovih načela u suvremenoj školi. Razmatra se stanje govorništva u sustavu obrazovanja i na pozornici.

U osmom poglavlju razmatramo prisutnost retorike u nastavi i opisujemo stanje školstva. Ukazujemo na poteškoće i prijepore pri primjeni vrednovanja u suvremenome školskom sustavu i predlažemo poboljšanje izradom preciznijega aparata vrednovanja učenika, nastavnika, osoblja i škole u cjelini. Naglasak je na praktičnoj nastavi i vježbi. Preporučujemo smanjenje opterećenja suvišnim činjenicama i mehaničkim pamćenjem. Pohvaljujemo primjenu nauka odgoja i obrazovanja djeteta od najranije dobi u suvremenoj školi. Po uzoru na Kvintilijana, koji je zahtijevao da prve pouke budu u obliku igre, predlažemo jačanje oblika učenja tijekom igre i postupno uvođenje natjecanja kao poticaja kako bi se povećala radost u nastavi. Posebice obrazlažemo kako se učenici mogu poticati na učenje i razvoj tehnike pamćenja primjenom glumačke tehnike stvaranja slike. Kazališnu predstavu prikazujemo kao kreativno-metodički oblik poučavanja. Za ogledni pokus donosimo tekst ankete i pitanja na primjeru predstave Begovićeve drame *Bez trećega*.

Rezultati istraživanja ukazuju na trajnu vrijednost kazivanja i riječi koja ima moć utjehe, uvrede, izgradnje, preobraćenja ili premošćivanja, kako u kazalištu i retorici tako i u nastavi.

Deveto poglavlje donosi osvrt na retoriku u kontekstu novijih znanstvenih istraživanja u Hrvatskoj. U osvrtu na pojedina novija istraživanja hrvatskih autora nastoji se utvrditi da je retorika kao disciplina i vještina itekako potrebna ako želimo sačuvati, ali i na temeljima povijesne baštine i osuvremeniti, uljuđenu civilizacijsku komunikaciju.

Zaključno se sažimlju rezultati izvedeni iz prethodnih razmatranja i utvrđuju svevremene kategorije dobra odgoja, obrazovanja i govorništva.

2. POVIJEST RETORIKE DO KVINTILIJANA

2.1. Usmena retorička baština

Povijest proučavanja umijeća govora i govorništva seže u početke iz kojih imamo svjedočanstva o obrazovnim ustanovama u različitim kulturama. Obično se u raznim izvorima spominju vrela iz četvrtoga tisućljeća prije Krista. Sumerski izvori donose školske tekstove koji su se koristili u trećem tisućljeću prije Krista na prostoru današnjega Iraka. Stari su Egipćani od doba Srednjega kraljevstva oko 2000. pr. Kr. uz hramove i upravne zgrade podizali obrazovne ustanove u kojima se poučavalo govorenje, čitanje i pisanje, matematika, zemljopis, povijest, astronomija, kiparstvo, slikarstvo i tjelovježba. U Indiji i Kini od 2. tisućljeća pr. Kr. razvijaju se pokraj hramskih i državnih škola razni oblici visokih učilišta u kojima je retorika bitna disciplina.¹⁰

Europski razvoj kulture i znanosti od antike vezan uz utemeljenje retoričkih i filozofskih škola koje nose stožernu ulogu institucionalne naobrazbe. U njima se osobito razvijala visoka kultura raspravljanja, dijalektike i retorike. Filozofske i retoričke škole natjecale su se, ali je u središtu bila visoka kultura govorništva koju su njegovale. Humanističke ideje sveopće naobrazbe, začete u antici na Mediteranu, proširile su se globalnim prenošenjem europskoga utjecaja od Novoga vijeka na ostale dijelove svijeta i postale okosnica suvremene institucionalne naobrazbe.

Pišući o retorici kao pisanome obliku izražavanja, ne smije se zaboraviti da je u početku ljudske komunikacije usmeno prenošenje misli imalo ključnu ulogu u stjecanju novih spoznaja, stvaranju književne i govorne kulture uopće. Bilo da govornik usmeno izlaže ili se služi napisanim tekstom, osnovni „alat“ za izražavanje uvijek je riječ. Govorenje se zasniva na prenošenju misli u riječima. Na tu osebjunu povezanost riječi i uma s postankom svijeta

¹⁰ Usp. Pavo Barišić, „Naobrazba kao temeljno kulturno dobro“, prilog za zbornik *Temeljna kulturna dobra*, ur. Mislav Ježić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb (u tisku). Citirano prema rukopisu str. 3.

ukazuju brojni klasični tekstovi, kako filozofski tako i vjerski. To potvrđuje i jedan od često citiranih tekstova u Bibliji, slavni proslov Ivanova evanđelja.

„U početku bijaše Riječ....

Sve je po njoj postalo

I ništa što je postalo

Nije bez nje postalo“.¹¹

Usmeno-književna retorika označava specifičan i određen stil i specifičnu poetiku u odnosu na pisanu književnost. Razvija se u obrazovanju i kulturi raznih naroda.

Za povijest hrvatske retorike, kao i za povijest hrvatske književnosti, iznimno važnu ulogu ima usmena književnost. Od početka, začinjavaca, sve do suvremene književnosti usmena književnost bila je temelj cjelokupnoga književnoga stvaralaštva. Usmeno-književni retorički oblici do danas nisu izgubili svoju važnost, a tijekom hrvatske književne povijesti snažno su utjecali na umjetničko stvaralaštvo.

Proučavajući usmeno-književnu književnost, pa i retoriku, Tvrтко Čubelić u svojoj knjizi *Usmena narodna retorika i teatrologija* piše o raznim oblicima koji su nastali u narodu. On razlikuje sljedeće osnovne oblike usmene narodne retorike:

1. zdravice
2. zaklinjanja
3. hvale
4. brojalice
5. rugalice.¹²

Vidljivo je iz naziva da su svi ovi oblici zapravo prigodnice, odnosno da imaju u prvom redu utilitarno, a onda i stilsko značenje, tj. različitim stilovima izražen je stav prema osobi, događaju ili situaciji (humor, ironija, sentimentalnost, radost, bol, divljenje, osuda i dr.). Za potvrdu ovih tvrdnji citirat ćemo odabrane primjere iz navedene knjige profesora Čubelića, i to zaklinjanja ili basme, zdravice, hvale i rugalice.

¹¹ Proslov. Evanđelje po Ivanu, *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1987., str. 1013.

¹² Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, Zrinski (Čakovec), Zagreb, 1970., str. L-LVI.

2.1.1. Zaklinjanja

ČINI

„Ivina me potvorila majka,
Da sam Ivi čine učinila.

Nisam, majko, živ mi Ivo bio,
Ama mu ih mislim učiniti.

Pa će kukat oko dvora moga!¹³

DIVOJKA JE REDOM GRADE KLELA

„Divojka je redom grade klela,
Najprvo je od Zadra počela:
Zadre grade, ti se ne bilio
U tebi se janak ne rodi:
Šibeniče, šibe te šibale,
Kako su te i dosad šibale.“¹⁴

2.1.2. Rugalice

¹³ Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, str. 31.

¹⁴ Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, str. 25.

RUGALICA PASTIRU

„Govedaru, k daru!
Kaj ćemo ti k daru?
Jednu kozu knjilu,
I drugu črvivu.
Prasca rudeša,
konja maleša
I ribice vilice.“¹⁵

2.1.3. Hvale

OD DRNIŠA

„Od Drniša do Baljaka
Nema lipših divojaka.“¹⁶

2.1.4. Zdravice

ISJEČAK IZ ZDRAVICE „DOMAĆINU“

¹⁵ Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, str. 97.

¹⁶ Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, str. 57.

„Čaša ti ovdje puna ruka ti duga, srce ti veselo, veselio te Bog u ovaj dom, pod ovaj krov. U tvojoj se kući svaka sreća svila. U domu ti se rađala muška dječica, u brdu ti rasla vinova lozica, a u polju klasala pšenica bjelica.“¹⁷

Osim navedenih oblika, od najranijih vremena postoje i drugi usmeni narodni izričaji – bajke, basne, zagonetke, mitovi, legende itd. Postoje i brojne prigodnice vezane uz poljodjelske radove te sve važnije događaje u životu pojedinca i zajednice. Svi ti oblici svjedoče o razvoju civilizacije i kulture pojedinih naroda, o njihovu zanimanju za bitne kategorije ljudskoga postojanja koje se kreće između erosa (ἔρος) i thanatosa (θάνατος), mijenjajući oblike i civilizacijske spoznaje, ali noseći u sebi vječna pitanja: biti – ne biti – kako biti?

Hrvatska retorička i obrazovna tradicija sačuvala je brojna ostvarenja narodnih izričaja. Može se ustvrditi da je naslijeđena bogata književno povijesna baština na kojoj se oblikovao hrvatski identitet. U njoj se može proučavati kako se razvijao i usavršavao hrvatski jezik. Zacijelo se na toj osnovi može promatrati kako se intelektualno i emocionalno obogaćivalo i oplemenjivalo hrvatsko nacionalno biće.

2.2. Helenska retorika

2.2.1. Početci od Homerova doba

Europski narodi umijeće govorništva proučavaju i poučavaju od pradavnih vremena. Kao polazište obično se u povijesnim prikazima uzima razdoblje nastanka drevne helenske retorike u doba legendarnih tzv. sedam mudraca. Retorika dakle nastaje kada i filozofija između VIII. i VI. stoljeća prije Kristova rođenja. U razvoju do IV. stoljeća kada je Aristotel načinio svojevrsnu sintezu istraživanja u svojoj znamenitoj raspravi umijeće govorništva smatrano je najvažnijom ljudskom kulturnom djelatnošću u javnom životu političke zajednice. Stari su Heleni njegovali umijeće govorništva kao jednu od elementarnih duhovnih

¹⁷ Tvrтко Čubelić, *Usmena narodna retorika i teatrologija*, str. 12.

čovjekovih vještina. Retorika je bila i glavni predmet u školi. Prema umijeću izražavanja ili ljepoti govorenja i raspravljanja mjerili su se i darovitost, znanje i sposobnost učenika.

Drevna helenska retorika na određen način nalazi se prepletena s mnoštvom ranih književnih djela. Tako već u slavnoga jonskoga pisca poznatih epova *Ilijade* i *Odiseje*, **Homera**, za kojega se smatra da je živio u VIII. st. pr. Kr., nalaze se brojni primjeri u kojima se uzdiže ljepota iskazane riječi i vještina lijepoga govorenja. Brojni junaci u njegovim spjevovima, poput Odiseja, Pisandra ili Pizistrata, mudroga Nestora ili kralja Menelaja, dolaze do izražaja i potvrđuju se kao „vrsni, mudri i zlatousti“ pripovjedači i govornici. Tako se u *Ilijadi* za Nestora kaže da je „besjednik jasni iz Pila“, kome „je od meda slađa sa jezika besjeda tekla“.¹⁸ Najstariji od grčkih vojnika u ratnom pohodu na Troju uz iznimnu mudrost posjedovao je i posebnu rječitost kojom je nastojao pomiriti dva junaka, Ahileja i Agamemnona.

Za Odiseja, legendarnoga kralja otoka Itake, jednoga od najpoznatijih grčkih junaka u Trojanskom ratu, Homer pripovijeda da su mu se riječi prosipale poput pahuljica snijega. Znakovita je usporedba mudroga i rječitoga Itaćanina s kraljem Sparte i Heleninim mužem, Menelajem, mlađim bratom kralja Agamemnona. I on je opisan kao dobar govornik. Ali je po lakonskom običaju malo i odrješito govorio, za razliku od lukavoga Odiseja koji je bio blagolagoljiv.

„Al' kad se Trojanci skupe, i oni se med njima nađu,
Širokim plećima sve ih Menelaje nadvisi stojeć,
Nego kad sjedoše oba, Odisej glavatiji bješe.
A kad su r' ječi i misli pred svima stali raspredat,
Tad je Menelaje brzo govorio, malo doduše,
Nego veoma zvonko, obilat ne bješe r' ječma,
Ali zborашe zgodno, i ako bijaše mlađi,
A kad se digo Odisej dosjetljivi riječ govorit,
Stade i gledaše strmo oborivši na zemlju oči.
Skeptru ni pred sobom on ni za sobom nije okreto,

¹⁸ Homer, *Ilijada*, I, 248-249, preveo Tomo Maretić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1987., str. 13. V. Safet Sarić, *Govor kao sudbina*, u časopisu Educa, Mostar, 2011. Usp. također Homer. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26009>, pristupljeno 30. 9. 2022.

Već ga držaše čvrsto u ruci nevještu sličan,
Reko bi, da je čovjek mrzovoljast ili budala.
Ali kad veliki glas iz prsiju ispusti svojih,
Riječi sipati stane pahuljicam snježnima slične,
Tad nadgovaro se ne bi s Odisejem smrtnik ni jedan.
Ipak se njegovu stasu toliko tad čudili nismo.“¹⁹

Prema homerskoj predaji, sposobnost govorništva dar je bogova. Ali kao što sve darove bogovi daju probranima, tako je i uzvišeno umijeće govorništva odlika talentiranih. Tako su bogovi na osobit način oratorskim umijećem nadarili kralja Itake Odiseja, sina Laertova i muža Penelopina. Za njega se u Ilijadi navodi božanska prispodoba. Prema helenskoj mitologiji, ne samo što su kraljevi božanskoga podrijetla, nego su drevni Heleni po ugledu na bogove promatrali i ljude darovite u govorništvu na skupštinama.

„Tako bogovi svima ne davaju ljudima svojih
Ljupkih darova ni duše ni uzrasta ni zora dičnog.
Jedan je neugledan u licu čovjek, al' što god
Govori, bog mu daje milotu u svemu, i ljudi
Svi ga motre s veseljem; on govori postidno, milo,
Govori sigurno on, u skupštini odličan ljudskoj,
A kad prolazi gradom, sve motre ga ljudi k'o boga.“²⁰

Nasuprot darovitim božanskim miljenicima, ne umiju svi lijepo govoriti u skupštini. Tako primjerice brbljavi i buntovni Terzit, kojega su bogovi uz to kaznili ružnoćom lika, ima na umu mnogo riječi, ali su one u neredu. Usudio se napadati kraljeve pa ga je Odisej zbog toga kaznio.

„Drugi se posade svi i na sjedalma ostanu svojim,
Samo je Tersit jošte blebletalo zanovijeto;
On je u srcu svom uvježbavo neuredne mnoge
Riječi, u vjetar, same nevaljale, on se s knezovima

¹⁹ Homer, *Ilijada* III. 209-224; str. 60 i sljedeća.

²⁰ Homer, *Ilijada*, III. 167-172.

Svađao, jer je time nasmijati htio Argejce.“²¹

Za razvoj govorništva velike zasluge pripadaju i najistaknutijem predstavniku helenske korske lirike, pjesniku **Pindaru**. Podrijetlom je iz mjesta Kiniskefala pokraj Tebe. Prema nekim izvorima rođen je 522. ili 518. pr. Kr. Proputovao je diljem helenskoga svijeta. Umro je smatra se u Argu nakon 426. pr. Kr.²² Izniman je ponajviše po svojim pjesmama. Poznat je po tome što je pjesme pisao po narudžbi neke zainteresirane osobe ili kojega grada. Poznata je zbirka od njegove 44 sačuvane epinikije, pjesme u čast pobjednika na javnim igrama. Poradi svečanoga tona koji u njima vlada pjesme su nazvane Odama. U tim je pjesmama, za koje je skladao i glazbu, osim pobjednika slavio i njegov zavičaj te jedno božanstvo. U središtu se epinikije nalazio izložen određeni mit povezan s opisivanim sadržajem. Premda su njegova djela pisana u stihovima, ona nose sva obilježja vrsnoga govora.

Na govorničke se vještine pojedinih osoba o kojima su pisali referiraju i znameniti povjesničari Herodot i Tukidid. No i oni, poput Homera, još uvijek svjedoče tek o nadarenim govornicima, ali ne i o razvijenom naučavanju o govorništvu. Tako zahvaljujući Herodotu doznajemo za govorničke vještine **Temistokla** (524. – 460. pr. Kr.). I Plutarh je zabilježio kako se od najranije mladosti vježbao u govorništvu. Imao je za učitelja govorništva sofista Mnesifila. Tako Plutarh ističe povezanost govorničke naobrazbe s razvojem iznimne rasudne snage i plemenita značaja: „U vrijeme odmora, naime, i dokolice od učenja nije se, kao ostali dječaci, igrao niti prepuštao besposlici, nego su ga nalazili kako vježba sam za se u sastavljanju nekakvih govora. Ti su govori bili optužba ili obrana nekoga od dječaka. Zato mu je njegov učitelj običavao govoriti: ‘Od tebe, sinko, neće biti ništa beznačajno, nego svakako nešto veliko, bilo dobro, bilo zlo.’“,²³ Poznato je, Temistoklo je, zahvaljujući svojoj upornoj vježbi i govorničkom umijeću, uspijevao na osobit način zadobiti povjerenje atenskoga demosa i ostvariti značajna vojna i politička postignuća. Njegovo mu je govorničko umijeće pomoglo i u ostvarenju pobjede i većine glasova u Delfijskoj skupštini amfiktioniji, gdje je nadvisio suparnike Lakedemonjane.

²¹ Homer, *Ilijada*, II. 212-215; str. 32.

²² Usp. Pindar. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. na sljedećoj poveznici: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48280>, pristupljeno 18. 7. 2022.

²³ Plutarh, Temistoklo 2, u: *Usporedni životopisi*, sv. 1, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2009., str. 93.

Preko Tukididovih svjedočanstava prenosio se glas o vrsnim političkim i svečanim govorima koje je držao najslavniji atenski državnik **Periklo** (495. – 429. pr. Kr.). Sam Periklo iza sebe nije ostavio nikakav pisani dokument, no ondašnji su književnici, primjerice Aristofan u komediji *Aharnjani*, tvrdili da „grmi i sijeva” kada on javno govori, ili da „na jeziku nosi strašnu munju”.²⁴ Umijeće govorništva i glazbu učio je od slavnoga sofista Damona, za kojega Plutarh navodi da je bio „savršen sofist“, ali se zaklanjao od pogleda pod krinkom glazbe. U stvari je bio govornički učitelj i trener Periklu kao „političkom atletu“. Uz to je Periklo upućivan u retoričke tajne i od Zenona iz Eleje koji je bio usavršen „u metodi pobijanja kojim bi protivnika stjerao u škripac”.²⁵ Uz njih se u krugu Periklovih prijatelja nalaze i najveći sofist Protagora i filozof Anaksagora.

Tukidid je u svojoj *Povijesti peloponeskoga rata* za sina Ksantipova, Perikla, naveo da je bio „prvi čovjek među Atenjanima u ono vrijeme, vrlo moćan u govoru i djelu”.²⁶ Najstariji poznati govori bili su povezani sa zajedničkim posmrtnim obredima nakon velikih bitaka. Jedan je takav Periklo održao u čast Atenjana poginulih u ratu Atene protiv Samosa. Referirajući se na taj znameniti Periklov pogrebni govor palim Atenjanima, Plutarh ističe da je slavni državnik njime izazvao sveopće divljenje te da su ga udovice i druge uciviljene žene poslije govora obasule vijencima i trakama poput olimpijskoga pobjednika. Imao je naravni dar govorništva kojim je kao prvi među jednakima uspijevao desetljećima vješto upravljati pučkom vladavinom u Ateni. Plutarh je naveo Platonovu prispodobu iz dijaloga *Fedar* 271 C u kojoj se njegovo retoričko umijeće uspoređuje s „vođenjem duša“:

„Periklo je bio jedini koji je posjedovao prirodni dar da svaku od tih strasti (puka) vješto iskoristi. Osobito su mu njihove nade i strahovi bili poput kormila kojima je pravovremeno susprezao njihov prkos, a otklanjao i hrabrio njihovu malodušnost. On je tako dokazao da je govorništvo, po riječi Platonovoj, vođenje duša, a glavni mu je zadatak umješno postupanje s ćudima i porivima kojima je, kao nekim žicama i zvucima duše, potreban veoma fin dodir i udarac. No glavni razlog uspjehu nije bilo jednostavno snaga njegova govora, nego, kako veli Tukidid, ugled što ga je taj čovjek

²⁴ Metafore o govorničkim munjama i grmljavini bile su omiljene u Periklovu portretu, zabilježio ih je i Plutarh, Periklo 8, u *Usporedni životopisi*, sv. 1, str. 215.

²⁵ Plutarh, Periklo 4, *Usporedni životopisi*, str. 213.

²⁶ Tukidid, *Peloponeski ratovi*, I, 139, Matica Hrvatska, Zagreb, 2009., str. 91.

stekao svojim načinom življenja i pouzdanje u nj jer je svatko znao da se on nikakvim darovima ni novcem ne da podmititi.“²⁷

Ocem retorike kao znanosti smatra se filozof, pjesnik i državnik **Empedoklo** iz Agrigenta na Siciliji (oko 490. pr. Kr. – oko 432. pr. Kr.).²⁸ On je bio vrstan govornik, a ujedno je osnivač prve retoričke škole. Taj se stav temelji na Aristotelovom mladenačkom djelu „Sofist“, kojega spominje i Diogen Laertije u svojem djelu *Život i mišljenja istaknutih filozofa*. U navedenom dijalogu autor tvrdi da je „Empedoklo prvi pronašao retoriku, a Zenon dijalektiku“. Iz Empedoklove je retoričke škole potekao poznati sofist i nenadmašan govornik Gorgija. Empedoklo je pisao svoja filozofska djela *O prirodi* i *Očišćenja* u stihovima. Uočene su sličnosti između Empedoklovihih spjevova i Pindarovih orfički inspiriranih Oda.

Prva definicija retorike kao umijeća uvjeravanja pripisuje se Empedoklovu učeniku **Koraksu** (Korak) iz Sirakuze, koji je živio u V. stoljeću prije Kr.²⁹ Djelovao je u Sirakuzi kao učitelj retorike. Smatra se osnivačem metodičke antičke retorike. Njemu se ponajviše pripisuje zasluga da je prvi podijelio govor na sljedeće sastavnice. Na početku je dolazio uvod (*eisodos*), potom je slijedilo izlaganje problema (*katastasis*). U središtu je bilo natjecanje u dokazivanju (*agones*), a potom su dolazile dodatne napomene (*parekbasis*). Govor se završavao petim dijelom u kojemu je zaključak (*epilogos*) sažimao glavnu poantu. Njegovo poznato djelo *Umijeće retorike* smatra se prvim poznatim priručnikom za govorništvo.

Prvu metodološku razradu retorike kao govorničkoga umijeća dao je Koraksov učenik **Tisija**. Živio je također u V. st. pr. Kr. On je utro put sofistima. Podučavanje u retorici kod njega se navodno svodilo na umijeće izvrtanja istine u svoju korist. Zbog toga je kao i drugi sofisti kod kasnijih grčkih filozofa dospio na loš glas. No, Tisija je kao i njegov učitelj Koraks napisao također udžbenik *Umijeće retorike*. Prema njihovom uzoru nastalo je kasnije mnoštvo

²⁷ Plutarh, *Periklo* 15, *Usporedni životopisi*, str. 219.

²⁸ O Empedoklovu životu, učenjima i izvadcima iz djela v. Hermann Diels, *Predsokratovci. Fragmenti*, Naprijed, Zagreb, 1983., sv. I, str. 245-324. Usp. Empedoklo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17844>, pristupljeno 18. 7. 2022.

²⁹ V. Korak (Koraks). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33116>, pristupljeno 18. 7. 2022. Usp. također Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 20 i sljedeća.

takvih priručnika čiji su se pisci nazivali tehnografima – prema naslovu djela *Τέχνη ῥητορικὴ*.³⁰

2.2.2. Sofisti

Podučavanje govorništva dobilo je pun zamah s Empedoklovim učenikom Gorgijom i sofistima. U sofističkom konceptu obrazovanja retorika je imala središnju ulogu. Oni su je smatrali vještinom, a ne umjetnošću, okrenutom praktičnim ciljevima. Imala je zadaću u prvom redu dobivanja sporova. Prema njima, to je umijeće uvjeravanja u ispravnost vlastitih stajališta, vještina nagovaranja na ono što govornik želi postići, bez obzira na to je li ono što tvrdi istina ili ne. Svakoj se tvrdnji može pronaći jednako uvjerljiva protivna tvrdnja.

Predaja je ostavila prijeporne glasine o sofističkom naučavanju, koje se ponajviše smatralo eristikom, tj. umijećem namamljivanja protivnika u varku. Aristofan u *Oblacima* daje jasnu sliku te njihove reputacije:

„To misionica je mudrih duhova.
Tu žive ljudi koji nebo tumače.
I tvrde kako ono pekvi naliči
Svud uokolo nas, a mi smo ugljevlje.
A tko im novca da, tog uče kako da
Pobjeđuje u sporu bio prav ili kriv.“³¹

Znameniti sofist i retor **Gorgija** (oko 485.-380. pr. Kr.), podrijetlom iz grada Leontini na Siciliji, prenio je retoričku teoriju u Atenu.³² Kao poslanik koji je u Atenu došao zatražiti

³⁰ Uz podatke iz Dielsova djela *Predsokratovci i Života i mišljenja istaknutih filozofa* Diogena Laertija korišteni su također kao izvor podataka za sažeti prikaz povijesti retorike natuknice iz *Hrvatske enciklopedije* Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, *Kratka povijest antičke retorike* Miroslava Bekera, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* Vlade Pandžića, „Poimanje i značaj govorništva kod drevnih naroda“, Marka Višića, *Retorika* Ljubomira Tadića i *Ars Rhetorica* Obrada Stanojevića i Sime Abramovića.

³¹ Aristofan, *Oblaci*, st. 94-99, preveo Mladen Škiljan, biblioteka Latina & Graeca, Zagreb, 2005., str. 83.

³² V. pobliže o Gorgiji Hermann Diels, *Predsokratovci*, str. 251-288. Usp. Gorgija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22711>, pristupljeno 18. 7. 2022.

pomoć za svoj polis u sukobu protiv dorske Sirakuze, svojim je kićenim govorom toliko očarao Atenjane, da je odmah stekao veliki broj učenika i sljedbenika. U Ateni je navodno utemeljio i bio na čelu škole govorništva. Proputovao je mnogim grčkim gradovima i panhelenskim središtima poput Olimpije i Delfija, gdje se proslavio svojim retoričkim predstavama. Njemu je Platon posvetio jedan od svojih najpoznatijih dijaloga o umijeću govorništva.

Američki klasični filolog George A. Kennedy, koji je doktorirao na Harvardu o Kvintilijanovoj retorici i predavao retoriku i komparativnu književnost, skrenuo je pozornost na činjenicu da je Gorgijin način govorenja blizak visoko razrađenoj i ukrašenoj renesansnoj prozi autora poput Góngore ili Johna Lylyja. Radi se o pobornicima kićena stila, tzv. eufuizma. Gorgijin je ukrašeni i duhoviti stil u retorici obilovao antitezama, ishitrenim figurama i jasnim ritmom.³³ Osobito je obilježje njegovih govorničkih predstava bilo postavljanje raznih pitanja auditoriju i brzi odgovori u dijalozima. Uz naglašeno ukrašavanje govora uveo je u retoriku svojevrsnu *paradoksologiju*, metodu promišljanja i izražavanja u paradoksima.

Prema Gorgijinu tumačenju u slavnom retoričkom djelu *Pohvala Heleni* govorništvo može izazvati u slušateljstvu razne osjećaje: „Lógos (reč) je za Gorgiju ‘veliki moćnik’ (‘dynástes mégas’) koji sasvim sićušnim i nevidljivim telom izvršava božanstvena dela: može i strah zaustaviti, i bol ukloniti, i radost izazvati, i saučešće pojačati’.“³⁴ On se u tom smislu služio umijećem retorike dok je putovao mnogim gradovima i središtima helenskoga duhovnoga života od Olimpije do Delfija. Kažu da je za svoje pouke i majstorske govorničke priredbe primao naknade. Osobita je odlika njegovih izvedaba bila u postavljanju pitanja slušateljstvu i davanju brzih odgovora. Obrazlagao je da uvjerljive riječi imaju snagu jednaku snazi bogova i jaku poput fizičke sile. U *Pohvali Heleni* usporedio je učinak govora na dušu s djelovanjem lijeka na tijelo. Smatrao je kako upravo retorika kao umijeće uvjeravanja predstavlja kraljicu svih znanosti jer se s tim umijećem može uvjeriti svako slušateljstvo na određeno postupanje. Od Gorgijina doba virtuožno vladanje govorom postalo je osnovni cilj retoričkoga umijeća.

³³ V. o tome Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike. S odabranim ulomcima antičkih tekstova*, ArTresor, Zagreb, 1997., str. 11 i sljedeća.

³⁴ Usp. Ljubomir Tadić, *Retorika. Uvod u veštinu besedništva*, Filip Višnjić, Beograd, 1995., str. 85.

Antifont (oko 480. – 411.) je bio učitelj govorništva i plaćeni pisac sudskih govora za druge, „logograf“. Za njega se govorilo da je „najstariji poznati Atenjanin koji se profesionalno bavio govorništvom“.³⁵ Svrstava se na prvo mjesto među deset kanonskih etičkih govornika. Bio je izvorno državnik koji se posvetio govorništvu kao zanimanju. Tukidid je posvjedočio da je u svojim govorima dao svjedočanstva o najboljim obranama do toga doba. Očuvano je petnaest njegovih govora, od kojih se smatra kako su tri doista bila održana na sudu, dok su ostalih dvanaest izmišljeni kao slučajevi za retoričke vježbe. Razvrstani su u tri tzv. tetralogije. Riječ je o svojevrsnom retoričkom priručniku za studente pisanom u obliku tetralogija. U svakoj tetralogiji sadržana po dva govora optužbe i dva govora obrane koji su sastavljeni za zamišljene slučajeve ubojstva. Pripisuje mu se stvaranje klasične četverodijelne razdiobe govora te autorstvo priručnika o umijeću retorike. Korištenjem proturječnih iskaza i igre riječima u retoričkom je stilu blizak Gorgiji.

Sofist i retor **Trazimah** (oko 450. – oko 400. pr. Kr.) iz Halkedona u Bitiniji djelovao je u Ateni.³⁶ Pojavljuje se kao Sokratov sugovornik u prvoj knjizi Platonove *Države*. Budući da nije bio atenski građanin, nije bio u prigodi držati političke govore u skupštini, nego ih je objavljivao u pisanom obliku. Po ustroju rečeničnih iskaza ima sličnosti s Gorgijom i uz njega se smatra drugim osnivačem atičke umjetničke proze. Pripisano mu je jačanje ritmičkoga karaktera govorništva i autorstvo retoričkoga priručnika u kojemu je na poseban način izlagao oblike izazivanja osjećaja u slušateljstvu gestikulacijom. U bizantskom enciklopedijskom rječniku iz X. st., poznatom pod nazivom *Suda*, zabilježena su pod njegovim imenom tri djela. U istraživanjima se dovodi u pitanje teza jesu li pod tim naslovima mišljena tri samostalna djela ili se rado samo o dijelovima istoga priručnika.

Jedan od najistaknutijih sofista i učitelj govorništva bio je Periklov prijatelj **Protagora** iz Abdere (oko 490. – oko 420. pr. Kr.).³⁷ Diogen Laertije tvrdi da je bio jedan od

³⁵ O životu i spisima Antifonta sofista vidi Hermann Diels, *Predsokratovci* 2, n. dj., str. 313-36. Usp. Antifont. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3013>, pristupljeno 18. 7. 2022. V. također Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 23.

³⁶ O Trazimahovu životu i učenju v. Hermann Diels, *Predsokratovci* 2, str. 300-305. Usp. Trazimah. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62118>, pristupljeno 30. 9. 2022.

³⁷ O životu, učenju, izvadcima iz djela i odjecima o Protagori v. Hermann Diels, *Predsokratovci* 2, str. 232-251. Usp. Protagora. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50733>, pristupljeno 30. 9. 2022. V. također Platon, *Protagora / Sofist*, Naprijed, Zagreb, 1975.

prvih koji je sudjelovao u retoričkim natjecanjima na Olimpijskim igrama. Govorništvo je podučavao punih četrdeset godina. Uveo je natjecanja u govorništvo i stvorio eristiku – vještinu prepiranja, napadanja, odbijanja ili obrane bilo koje teze. Protivnici su ga kritizirali da se retorikom služi kako bi slabiji argument učinio jačim. Vodeći se vlastitim uvjerenjem da je „čovjek mjera svih stvari“, svoje je učenike uvježbavao da o svakoj stvari govore s dva suprotna stajališta, kako bi ih naviknuo da svaka situacija predstavlja medalju s dvije strane. Dokazivao je da se čovjek uvijek može vješto braniti ili napadati, bez obzira na čvrstinu pravne ili ćudoredne osnove. Među naslovima brojnih djela koja mu se pripisuju, a sačuvani su samo fragmenti iz njih, ističu se retorički naslovi *Umijeće eristike*, *O hrvanju*, *Oprečni iskazi* (*Dissoi logoi*). Platon mu je posvetio jedan od svojih najpoznatijih dijaloga koji nosi naslov *Protagora*.

2.2.3. Platon

Zaokret u poimanju retorike načinio je Platon (427. – 347. pr. Kr.), koji se poput svojega učitelja Sokrata suprotstavlja sofističkom relativizmu. Promatrao je retoriku kao puko formalno znanje i umijeće koje ne omogućuje istinsku spoznaju, već samo potvrđuje moć neznanja. Pri tome se osobito okomio na sofiste koje optužuje za zlorabu retorike. Nastavlja učenje svojega učitelja Sokrata koji je pobijao ispraznu eristiku. Retoriku smatra štetnom ako se dogodi, kao što je bio slučaj zahvaljujući nekim sofistima, da privid postaje važniji od istine, odnosno kada „*ono što nalikuje istini treba cijeniti više nego istinu samu*“. Tako Fedar u istoimenom dijalogu priopćuje Sokratu uvriježeno mnijenje o sofističkom nagovaranju:

„Ovako sam slušao, dragi Sokrate, da nije potreba onomu, koji je nakan biti govornik, da uči ono, što je doista pravedno, nego ono, što se sviđa množini, koja će odlučivati; a ni ono, što je zaista liepo i dobro, nego ono, što će se takvo činiti, jer po tom da nastaje nagovaranje, a ne po istini.“³⁸

³⁸ Platon, *Fedar*, 260 a, preveo Franjo Petračić, Naklada Matice Hrvatske, Zagreb, 1894., str. 42, pretisak Naklada Jurčić, Zagreb, 1997.

Pri tome valja imati na umu da Platon o retorici nema isključivo negativan stav. Prema njegovu mišljenju, retorika može biti vještina i umjetnost. No to je slučaj samo pod uvjetom da se „*zasniva na istini, da joj je cilj pravednost, da građane čini boljima i da, bez iznimke, teži da govori ono što je najbolje, a ne ono što se slušateljima sviđa*“.³⁹ Sokrat je iz rasprave s Fedrom zaključio da je retorika vrijedna, jer preko govora upravlja dušama, kako u političkim i sudskim raspravama tako i u privatnim stvarima:

„Ne bi li dakle u svem retorika bila neka umjeća, koja dušom vlada preko govora ne samo na sudovima i što je drugih narodnih skupština, nego i u privatnim, jedna i ista i o malenim i o velikim stvarima i da pravo nije ništa časti dostojnije, bivalo ono oko znamenitih ili neznatnih stvari?“⁴⁰

Otuda slijedi Platonova podjela na (a) retoriku koja se sastoji od ulagivanja te predstavlja demagogiju i (b) hvalevrijednu retoriku koja se zauzima za sveopće dobro.

Zahvaljujući Platonu, u retoriku je jednom zauvijek uvedena etička komponenta kao njezin nezaobilazni sastavni dio te se pravim govornikom smatra onaj koji, osim talenta da lijepo govori, posjeduje poštenje, iskrenost, hrabrost ali i određeno filozofsko i opće obrazovanje. Zbog toga je svoje učenike uz filozofiju i logiku podučavao i retoriku. No, on ih je, za razliku od sofista, manje učio praktičnim savjetima, a više kroz dijalog upućivao u prirodu i ciljeve retorike. Prema Platonovu mišljenju, ispravno bi obrazovanje trebalo predstavljati podučavanje istini i vrlinama, a to se postiže kroz filozofiju. Imajući u vidu iskustvo sa sofistima i plašeći se zloupotrebe retorike, Platon takvu retoriku osporava i suprotstavlja joj filozofiju kao jedinu pravu i istinitu disciplinu koja dovodi do istine.

U mnoštvu je Platonovih djela prisutna rasprava o retorici. Njegovo se promišljanje pravednosti i istine izgrađuje u razračunavanju sa sofistima. Zanesen pobijanjem sofistike i sam je odlazio u krajnost, svodeći retoriku katkad na puko umijeće i upozoravajući na opasnosti koje se u njoj nalaze. No ne može se poreći da njegova filozofijska dijalektika ima znatne bliskosti s retorikom sofista. One se nadmeću u ispravnom razumijevanju etike i politike. Dok je Platonu stalo do istinske pravednosti, za mnoge sofističke sugovornike koji

³⁹ Platon, *Fedar*, 260 a-e, str. 42 i sljedeća

⁴⁰ Platon, *Fedar*, 261 a, str. 44 i sljedeća.

se pojavljuju u njegovim dijalozima pravednost je samo krinka za vladavinu jačega ili usmjeravanje na vlastitu korist.

Trazimah je konkurent Sokratu u prvoj knjizi Platonove *Države*. Retorički grubo napada ideju pravednosti i općega dobra. Navodno se ta knjiga prvotno i nazivala po Trazimahu. Oba najslavnija sofista, Protagora i Gorgija, središnji su likovi u dva Platonova dijaloga u kojima se za duše slušatelja nadmeću filozofija i sofistika. U žarištu je nepomirljivi prijepor za pravu retoriku kojom se dolazi do istine. Mladi su to vrijeme bili oduševljeni retorikom. Tako je u dijalogu *Protagora* mladi Hipokrat želio od slavnoga sofista naučiti umijeće retorike. Ali se kao pravi učitelj pokazao Sokrat koji ga upozorava da sofisti prodaju svoja znanja kao trgovci svoju robu te da ne znaju što je dobro za duše njihovih učenika. Dok sofist Gorgija u istoimenom dijalogu tvrdi kako univerzalno umijeće govorništva daje moć da netko bude slobodan, ali da istodobno vlada nad drugima, Sokrat pobija takvo poimanje retorike. Za njega je bitno znanje koje govornik mora posjedovati. Stoga razlikuje retoriku koja samo potiče mnoštvo da u nešto povjeruje od umijeća govorništva koja se zasniva na pravom znanju.

2.2.4. Izokrat

Jedan je od najvećih učitelja govorništva u cijeloj antici **Izokrat** iz Atene (436. – 338. pr. Kr.). Bio je učenik slavnih retoričara i sofista Tizije, Gorgije i Prodika.⁴¹ Kasnije se spominje i utjecaj Sokrata, ali to nije posve pouzdano. Jedan je od deset znamenitih atičkih govornika. Svrstava se među najznačajnije „pisce govora“, *logografe*. Svoje govore uglavnom nije održavao pred slušateljima, nego ih je pisao prvo za sudišta, a potom i za političke skupštine. Neki su govori predočavani javnosti tek nakon višegodišnjega dotjerivanja. Tako se primjerice navodi kako je njegov najpoznatiji *Govor na javnom zboru* (Panegirikos), koji je nastao oko 380. pr. Kr., pisan deset godina. Govori su često bili

⁴¹ V. Izokrat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28323>, pristupljeno 2. 10. 2022. Usp. također Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, Službeni list, Beograd, 2002., str. 64-66.

namijenjeni njegovim učenicima kao uzor, a u njima je nerijetko projicirao nastupe u skupštini ili na olimpijskim svečanostima.

Retorika je i Izokrata imala obrazovnu zadaću pouke u načinu i teoriji govora, a bila je zasnovana na izgradnji čudorednih načela i državničkoga umijeća. Utemeljio je škole govorništva na otoku Hiju i u Ateni u blisko vrijeme kada i Platon svoju Akademiju. Zbog svega toga Izokrata su njegovi učenici i kasnije povijest retorike smatrali jednim od najistaknutijih predstavnika govorništva uopće. Mada je na području retorike ostavio najdublji trag, sebe je radije nazivao učiteljem filozofije nego sofistom ili retorom.

U znamenitom govoru *Protiv sofista*, koji je nastao oko 390. godine pr. Kr., izložio je osnovne crte vlastite metode i ocrtao obrazovni ideal svoje nove retoričke škole. Pri tom je polazio od stajališta da se onaj koji se usavršava u retorici treba ponajprije temeljito informirati o stanju stvari, proučiti sve točke problematike o kojoj raspravlja. Nakon toga mora dobro poredati sve elemente svojega govora koje na kraju treba na odgovarajući način začiniti i ukrasiti. Nije nužno povezivao etiku i politiku niti je smatrao da se mogu na uspješan način poučavati. Ali je veliko značenje pridavao govorništvu. Tvrdio je kako naobraženi govornik može ostvariti željenu nakanu i učinak kod slušatelja uzvišenom temom o kojoj govori. Ona oplemenjuje i samoga govornika, a ima pozitivan učinak i na samu javnost. Bio je oštar u kritici prema sofistima, osobito prema njihovoj sklonosti eristici i razvijanju puke tehnike prepiranja. Po tome je nalikovao svom velikom suvremeniku i takmacu Platonu. Prigovarao je sofistima što posežu za otrcanim raspravama, npr. o bumbarima ili o soli. Nasuprot sofistima, on je u svojoj retorici preporučivao da se koriste uzvišeni sadržaji.

Po osobitom značenju i utjecaju ističe se njegov *Panatenejski govor* (Panathenaicos), koji je napisao pod stare dane, kada je navodno imao 94 godine, kao primjer vlastite apologije u ranoj grčkoj prozi.⁴² Autor prepleće u njemu veličanje Atene s mjestima na kojima govori o samome sebi. U njemu on obrazlaže kako je govor dao svojim učenicima da razmotre i posavjetuju se o njegovoj glavnoj nakani. S obzirom da govor nije bio dovršen, ostavio je svoju izvornu intenciju otvorenom. Njegova je nakana bila da retorikom učenike pouči za praktičan život u gradu i politici. Kao što je sofistima prigovarao eristiku tako je i filozofima

⁴² Usp. o tome Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike*, str. 12.

poput Platona upućivao prigovor da je njihova teorija zbog paradoksalnosti i cjepidlačenja od male praktične koristi za građanski život.

Izokratova retorička škola i Platonova Akademija započele su s radom u nekoliko godina razlike, prva oko 392.-390., a druga 387. godine pr. Kr. Bilo je to u vrijeme procvata demokracije koja je zahtijevala od građana nadmetanje u govorništvo i uvjeravanje o bitnim stvarima političke zajednice. Dok je Platon stavljao težište pouke na dijalektiku, metafizička pitanja, matematiku i spoznaju ideja, težište je Izokratove „filozofije“ bilo na praktičnim pitanjima politike, ćudoređa i prije svega javnoga govorništva.⁴³ U tom su se smislu kasnije u Rimu najviše razvile upravo retoričke škole po njegovu modelu, na širokoj obrazovnoj podlozi i jakoj filozofskoj orijentaciji, ali prema praktičnome. Takvu je retoričku tradiciju nasljedovao i dalje razvijao i sam Kvintilijan. Prema tom uzoru retoričke škole ostale su prevladavajuće u europskom obrazovnom sustavu sve do 18. stoljeća. Retorika s dijalektikom i gramatikom bila je jezgra tzv. obrazovnoga trivija, tropuća, u odnosu na kvadrivij.

2.2.5. Demosten

Nesumnjivo najpoznatiji i najpopularniji atenski govornik, čije se ime i danas nerijetko koristi kao sinonim za govorničko umijeće i govorništvo uopće jest Demosten (384. – 322. pr. Kr.).⁴⁴ No bitno je u ovom kontekstu napomenuti da je Demosten bio i istaknut državnik, glavni oponent Filipa Makedonskoga. Njemu je posvetio niz svojih oštrih govora, tzv. filipika.

Podrijetlom je iz Peanije na poluotoku Atika. Ostao je u ranoj mladosti, kao dječak od sedam godina bez oca. Upravo činjenica što su njegov naslijeđeni imetak upropastili skrbnici potaknula ga je, kako svjedoče antički izvori, na traženje zadovoljštine na sudu. Želio je osvetiti nanesenu nepravdu. To ga je vodilo prema govorništvo za koje nije imao prirodne dobre pretpostavke. Opisuju ga da je bio krhke tjelesne građe, nejaka glasa i imao

⁴³ Usp. o Izokratu Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 32-35.

⁴⁴ Demosten. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14535>, pristupljeno 4. 10. 2022. Usp. također Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, str. 67-72.

izrazitu govornu manu. No posvjedočio je što ustrajna volja i vježba u retorici može postići. Unatoč manama razvio se jedan od najvećih govornika svih vremena.

Višegodišnjim vježbama i iznimnom upornošću svladavao je urođene nedostatke. Plutarh je njegovo usavršavanje usporedio s Orhomenjaninom Laomedontom koji je počeo trčati na duge staze po savjetu liječnika kako bi se obranio od bolesti slezene te je ojačavši tijelo počeo osvajati pobjedničke vijence i postao jedan od najslavnijih trkača na duge staze. Slično je i Demosten počeo vježbati govorništvo zbog popravljanja imovinskih prilika da bi postao prvak među atenskim građanima koji su se natjecali za pobjednički vijenac na javnoj govornici.

Naravno, od samoga početka nije nedostajalo ni padova, doživljavao je i velika razočarenja. U svom prvom javnom nastupu „prekidali su ga galamom i ismijavali ga zbog nenaviklosti na njegov stil jer im se njegov govor, zbrkan zbog dugih i zapletenih rečenica i učinjen neprirodnim eliptičnim zaključivanjem, činio odveć jetkim i zamornim“. Pokazivala se, kako dalje bilježi Plutarh, „u njega i neka slabost glasa, nejasnost govora i kratkoća daha koja je ometala razumijevanje smisla onoga što je govorio isprekidanošću rečenice“.⁴⁵ Potom je i drugom prigodom ponovno doživio neuspjeh. Ali mu je tada prijatelj njegova oca – glumac Satir, svojim primjerom pokazao kako treba izgovarati riječi „primjerenim izražavanjem čudi i raspoloženja“.⁴⁶ Učinio je to na primjerima recitiranja monologa Sofokla i Euripida. Tako je od njega Demosten naučio kako govoru treba davati ukrase i čari te je dalje nastavio svoju retoričku naobrazbu. Njegova snaga volje i upornost kojom je sebe izgrađivao, mnogima je poslužila kao dokaz da se govornik stvara, a ne rađa.

Demostenovi govori ne donose u osnovi znatne novine u retoričkom umijeću. Ali ipak valja naglasiti kako je učinio znatan napredak u snažnom izražavanju osjećajnosti u auditoriju. Povezivao je na gotovo paradoksalan način dvije razine govorništva, uzvišeni stil s pragmatičnim kazivanjem. Pri tom se na osobit način služio metaforama, koje su u politički snažnim govorima bile smjele, ali istodobno i suzdržane. Stekavši vrlo velik ugled i popularnost privlačio je mnoštvo autora koji su svoje krivotvorene govore pripisivali njegovu imenu. Tako se prema nekim nalazima smatra kako gotovo polovica njegova opusa od ukupno 61 naslova ne pripada njegovu peru. Plutarh donosi njegov životopis usporedno s

⁴⁵ Plutarh, Demosten 6, *Usporedni životopisi*, str. 350.

⁴⁶ Plutarh, Demosten 7, *Usporedni životopisi*, str. 350.

Ciceronom i slavi ih obojicu kao branitelje slobode. Sam je Ciceron smatrao Demostena uzorom koji je dosegnuo vrhunac u govorništvu. U tom pogledu Ciceronovi govori protiv Marka Antonija oponašaju Demostenove napadaje na Filipa Makedonskoga. O Demostenu kao kulminaciji antičke retorike zadržao se sud i u novom vijeku sve do danas. Demosten je postao pojam „govornika“ kao što je Homer postao oznaka za „pjesnika“.

2.2.6. Aristotel i podjela retorike

Uz Platona, velik je utjecaj u sustavu učenja i tumačenja retorike ostavio njegov učenik Aristotel (384. – 322.). Premda su Platonove postavke o retorici snažno utjecale na Aristotela, on se u prosudbi govorništva izravno suprotstavio svom učitelju. Pri tom Stagiranin naravno nigdje otvoreno ne iskazuje kako je to njegov odgovor na Platonove stavove. „Ako bi nesposobnost da se branimo tijelom bila sramota, bilo bi besmisleno kad se sramotom ne bi smatrala i nesposobnost da se branimo govorom, čije je korištenje ljudskoj prirodi svojstvenije no korištenje tijelom“.⁴⁷ Za Aristotela je, dakle, retorika bila praktična disciplina.

No unatoč tomu, kao i u svim drugim područjima ljudskih postignuća na kojima je istraživao, od etike i logike do psihologije, politike, fizike, biologije, astronomije i drugih grana spoznaje, taj istaknuti helenski filozof i u svom odnosu prema retorici imao je u osnovi znanstveni, teoretski pristup. Kao plod takva bavljenja oko 330. godine pr. Kr. nastala je *Retorika*. Radi se o najglasovitijem, a prema mnogim prosudbama do danas najboljem udžbeniku retorike. Kao što je činio u drugim područjima znanosti, tako je i u ovoj znanstvenoj grani načinio veličanstvenu sintezu svih dotadašnjih retoričkih postignuća. Osebujnost Aristotelova stajališta o retorici izražena je u njegovu poimanju kako se njezina temeljna zadaća ne sastoji samo u uvjeravanju niti nagovaranju, nego je posrijedi „sposobnost teorijskog iznalaženja uvjerljivog u svakom datom slučaju“.⁴⁸ Znatnu pozornost posvetio je

⁴⁷ Aristotel, *Retorika* 1355 b 1, preveo Marko Višić, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 5.

⁴⁸ Aristotel, *Retorika* 1355 b 1, str. 6.

također vrstama govora i zasnovao glasovitu trojnu podjelu govorništva na: političko (*genos symbouletikon*), sudsko (*genos dikaikon*) i pohvalno (*genos epideiktikon*).

Aristotel je u svojoj teoriji govorništva najizrazitije pokazao u kolikoj mjeri je retorika povezana s dijalektikom, etikom i psihologijom ili, drugim riječima, u koliko bi snažnom jedinstvu trebali stajati *logos*, *ethos* i *pathos* (*Retorika*). Zbog svega toga njegova Retorika je postala nezaobilazni udžbenik govorništva, kojim su se napajali ne samo njegovi učenici u Grčkoj, nego i kasnije najistaknutiji Rimljani.

2.2.7. Hermagora

Prema općem mnijenju najznatniji je utjecaj na govorništvo svojega doba imao grčki retor Hermagora iz Temna u Miziji, koji je živio u 2. st. pr. Kr., a prema nekim izvorima u 1. st. pr. Kr.⁴⁹ On je svoju glavnu pozornost usredotočio na sudsko govorništvo. Bio je izvrstan govornik, a napisao je djelo pod naslovom *Retoričke vještine*, koje je predstavljalo glavni priručnik retorike u Rimu za vrijeme republike. U njemu je u skladu s rimskom tradicijom pragmatičnoga rješavanja postupaka preusmjerio svrhu govorničke naobrazbe s opće teorije na pojedinačne parnične slučajeve. Pri tom je razdvojio obrazovne vježbe za pojedinačne parnične slučajeve, tzv. teze, od vježaba za općenite teme. Ove druge često su sadržavale na hipoteze s određenim čudorednim i filozofskim implikacijama.

Hermagora je razradio i preciznu klasifikaciju predmeta sudskoga spora, *stasis* ili *status*. Polazio je, vjerojatno pod utjecajem Aristotelove retorike i podjele kategorija, od sedam glavnih pitanja: tko, što, kada, gdje, zašto, na koji način i kojim sredstvima. Težište je postavio na agonski značaj sudskoga postupka, što izlazi na vidjelo u samom izrazu *stasis*. Taj izraz upućuje na stanje spora, tj. središte oko kojega se vodi prijepor i naznačuje odakle bi trebala proisteći odluka. Hermagorin udžbenik retorike u 6 knjiga značajan je po svojoj sustavnosti i s razlogom se primjenjivao u govorničkoj i pravnoj naobrazbi rimskih škola. Uz

⁴⁹ Usp. Hermagora. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25146>, pristupljeno 6. 10. 2022. V. također Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 35 i dalje.

taj udžbenik navodi se pod njegovim imenom još nekoliko naslova o raspravljanju i iskazima koji nisu sačuvani.

2.3. Rimsko razdoblje

Tijekom 1. st. prije Krista vještinu i slavu grčkih govornika preuzimaju Rimljani. Od Grka su u naobrazbi preuzeli filozofiju i još više razvijali retoriku. Javni sukobi i političko nadmetanje između plebejaca i patricija, s obzirom da su se pojavljivale razne stranke u tadašnjem državnom ustroju i Senatu, poglavito u doba Republike, na odgovarajući su način pogodovali pojavi i razvoju govorništva. Prema Tacitu rječitost je bila važna pretpostavka za politički uspjeh i slavu u Rimu. U nekoliko generacija iznimno se njegovala i razvijala tehnika govorništva.

Opisao je u *Dijalogu o govornicima*, koji je nastao oko 102. g. n. Kr., kakav je ugled imalo govorništvo na sudu i pred forumom u Rimu. Četiri sugovornika u kući pisca tragedija Kurijacija Materna raspravljaju o razlozima procvata i opadanja govorništva i praktičnoj retoričkoj naobrazbi. Razgovor započinje pitanjem „zašto – kada su već prijašnja stoljeća cvala darovitošću i slavom tolikih istaknutih govornika – upravo ovaj naš vijek, opustošen i lišen slave rječitosti, jedva i zadržava samo ime govornika“.⁵⁰ Posebice se ukazuje na veliko značenje koje je retorika imala u starim vremenima za vrijeme republike i koja su se imena proslavila. Zacijelo je opala praksa retorike u doba carske vladavine kada se sve više razvijaju pohvalni i svečani govori i panegirika vladara. Smanjenjem slobode opada i utjecaj retorike kako na sudu tako i u javnom životu.

2.3.1. Stoici – retorika i dijalektika

⁵⁰ Usp. Tacit, *Razgovor o govornicima*, dostupno na <https://www.matica.hr/media/knjige/manja-djela-historije-531/pdf/razgovor-o-govornicima-1-22.pdf>, pristupljeno 6. 10. 2022.

Stoička je filozofija u prvim stoljećima poslije Krista postala ideologijom Rimskog carstva, čije su strukture, uređenja i tip moći koju je provodilo bili shvaćeni kao potrebni zemaljski izričaji najopširnijega božanskog uređenja, tj. logosa.⁵¹

Uz skepticizam i epikureizam, stoicizam je bio glavni filozofski smjer u tzv. etičkom razdoblju grčke filozofije. Školu (stoa) je 308. pr. Kr. osnovao Zenon iz Kitija. Njezino višestoljetno djelovanje, koje se proširilo helenističko-rimskim svijetom, dijeli se na tri razdoblja: stariju, srednju i mlađu stou, kada ujedno doživljava svoj najveći procvat sa Senekom, Epiktetom i carem Markom Aurelijem kao glavnim predstavnicima.

Osim fizici i etici, stoici su znatnu pozornost posvećivali i logičkim istraživanjima. Smatrali da je logika sastavni dio filozofije, te su je razumjeli veoma široko. Dijelili su je na gramatiku, retoriku i dijalektiku, s daljnjim podrazdiobama. „Ipak je središte stoičkih originalnih filozofskih preokupacija prije svega bila etička problematika, pa su tako i logika i fizika bile u službi etike, a moralna valjanost postala je cilj cjelokupnoga filozofiranja.“⁵²

2.3.2. Ciceron

Kao što je već navedeno u Tacitovu obrazloženju iz *Dijaloga o govornicima*, govorničko umijeće bilo je još u doba Cicerona (106.-43. pr. Kr.) bitan preduvjet uspjeha u javnom životu. To je bilo doba rimske republike. Njena vrijednost provjeravana je i na sudu i u senatu, ali su se i vojskovođe trudile da pred svojim legijama pokažu svoj govornički dar. Sam je Ciceron govorio:

⁵¹ O „rimskom stoicizmu“ v. Branko Bošnjak, *Filozofija od Aristotela do renesanse*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1978., str. 30-32. Usp. također *Povijest 3: Helenizam i Rimska republika*, urednik Enrico Cravetto, prijevod Sanja Đurić, Katarina Perković, Goran Jurić, Europapress holding, Zagreb, 2007.

⁵² Stoicizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58204>, pristupljeno 6. 10. 2022. V. također *Filozofski leksikon*, gl. urednik Stipe Kutleša, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2012., str. 1100-1102.

„Postoje dve veštine koje čoveka mogu dovesti do najvišeg stepena počasti: prva je veština vojskovođe, druga je veština dobrog besednika“ (*Pro Murena*, 14, 30).⁵³

Ciceron je bio sjajan govornik, kako u Senatu i na Forumu tako i u parnicama na sudu. Tri su ključne zadatke govorništva koje je sazeo iz vlastitoga bogatoga iskustva: govornik treba dokazivati (*probare*), zabavljati (*delectare*) i uvjeravati (*flectere*). U dokazivanju treba biti profinjen i precizan, u zabavljanju umjeren, a u uvjeravanju žestok, obrazlagao je u djelu *Govornik* (*Orator*, 69). Također, smatrao je da je za govornika važnije opće obrazovanje od poznavanja pravila retorike.⁵⁴ Govornicima je savjetovao da budu kratki, jasni i uvjerljivi.

Ciceron retoriku pokušava uzdignuti do humanog i građanskog kulta, koji prožima sve sfere javnog života i postavlja ne samo političke i pravne nego i moralne norme. Njegov pojam *fides* (latinski ekvivalent za grčki *pisteis*) ključni je pojam retorike. On znači suglasnost partnera u razgovoru sa govornikom, na osnovu visokog stupnja vjerovatnosti koju sadrži njegov govor. Enciklopedijsko obrazovanje, savršenstvo jezika i njegovih izražajnih moći i *pathos* njegovog kultiviranog „azijanizma“ uzdigli su Cicerona na pijedestal od najvećih govornika svih vremena koji je zaslužen ponio ime „kralja elokvencije“.⁵⁵ Uz citirane rasprave *Govornik* i *O govorniku* retorika je razmatrana i u drugim njegovim djelima kao što je primjerice rasprava *Brut*.

2.4. Retoričke škole i obrazovni sustav u Grčkoj i Rimu

Veliki dio obrazovanja u antičkoj Grčkoj činili su proučavanje poezije i glazbe.⁵⁶ Što se tiče književnosti korištene u didaktičke svrhe, najvažnije mjesto zauzimao je Homer. Cijeli grčki svjetonazor na mnogo načina pokazuje kako *Ilijada* i *Odiseja* utječu na formiranje čovjeka, njegovih moralnih i političkih stavova. Instrumenti koji su se koristili za podučavanje bili su citra i lira, isti instrument s različitim brojem žica, no u školskoj je

⁵³ Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 149.

⁵⁴ Ciceron, *De oratore*, 1.33. Usp. Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, str. 80-85.

⁵⁵ Usp. Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 150.

⁵⁶ Ovaj se prikaz oslanja na izvode u poglavlju „Pajdeja (obrazovanje)“ u: Enrico Cravetto (ur.), *Povijest 2: Egipat i antička Grčka*, Europapress holding d. o. o., Zagreb, 2007., str. 547-551.

upotrebi prevladala lira. Učenje o glazbi bio je dodatak elementarnom obrazovanju, jer se smatralo najposrednijim sredstvom za postizanje dara umjerenosti i samokontrole.

Nakon takve izobrazbe počinjala je sljedeća faza pripreme mladih Grka koji se ili nisu htjeli ili zasigurno nisu smjeli profesionalno početi baviti nekim obrtom ili bilo kakvom drugom profesionalnom aktivnošću. Podatci kojima raspolažemo, primjerice u navedenom izdanju *Povijest: Egipat i antička Grčka*, temelje se na obliku obrazovanja koje je od 4. stoljeća nadalje u cijeloj antici bilo poznato pod dva različita imena. Njima su se označavala dva različita stupnja učenja i pripreme, tj. škola retorike i škola filozofije.

Smatra se da je prvu retoričku školu osnovao i vodio filozof Empedoklo sa Sicilije. Školu je pohađalo mnogo učenika koji su njegovu nauku prenosili dalje.

Po nekim je izvorima prva retorička škola ipak pripadala tek Empedoklovom učeniku Koraksu. Tu je školu pohađao njegov učenik Tizija koji je kasnije otvorio čak nekoliko škola, u više različitih gradova, u kojima je podučavao govorništvo.⁵⁷

Premda je putovao i poučavao govorništvo po raznim mjestima diljem helenskoga svijeta, navodno je svoju retoričku školu imao i Gorgija. Za njega kažu da nastavu u njoj nije temeljio na nekom sustavu, nego se služio efektnim izrazima i kompliciranim jezičnim figurama.⁵⁸

Osim Gorgijine, u Ateni se formiraju i govorničke škole mnogih drugih sofista, u kojima su se učila i druga raznovrsna govornička umijeća, kako bi se slušatelji uvjerali u ono što govornik želi. Tako se dobrim dijelom zahvaljujući Gorgiji razvio sofistčki relativizam, čiji je jedini cilj bilo nagovaranje slušateljstva, bez obzira na istinitost stavova koji se iznose.

Sofisti su kao svojevrсни putujući profesori, „učitelji mudrosti“, podučavali širom Grčke mladež filozofiji, matematici, fizičkim vještinama, ali prije svega retorici. Podučavanje govorništva je u velikoj mjeri diktirao sudski govor. Glavni cilj takve pripreme je bio da osposobi učenika da dobije sporove. U tu su svrhu đaci često memorirali neka opća

⁵⁷ V. o tome Marko Višić, „Govornička vještina u Heladi“, u: Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. XIX i dalje, Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, str. 64.

⁵⁸ Usp. Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike*, str. 11 i dalje.

mjesta koja se mogu u govoru upotrijebiti u različitim situacijama. Sustav podučavanja retorike sastojao se od tri dijela: teorije, prakse i proučavanja tuđih govora.

Idejni protivnik sofista, Platon, uz filozofiju i logiku, učenike Akademije (škole koju je osnovao u čuvenom atenskom gaju) iz cijele Grčke podučavao je i retorici. No, on ih je, za razliku od sofista, manje učio praktičnim savjetima i naglasak stavljao na prirodu i ciljeve retorike.⁵⁹

Prema Platonovu mišljenju, govorništvo koje je dostojno filozofa samo je ono „što se sviđa bogovima“,⁶⁰ a bogovima se (može) sviđati samo potpuno *znanje*, koje je Platon vidio u matematici, posebno u geometriji. Postoji predanje da se na ulazu u Akademiju nalazilo upozorenje da u nju nema pristupa onaj koji je *ageometrikós*, tj. onaj koji je neupućen u geometriju.⁶¹

Godine 367. u Platonovu školu u Ateni krenuo je Aristotel i pohađao je 20 godina, sve do profesorove smrti. Atenu napušta 347. i započinje vlastita istraživanja prirodoslovnog karaktera. Koju godinu kasnije Filip Makedonski mu daje zadatak da poučava njegova sina Aleksandra. Kada se 335. Aleksandar popeo na tron, Aristotel se vratio u Atenu, gdje osniva svoju školu, Licej – tako je nazvana jer se nalazila u svetištu Apolona Licija – a nazivala se i Peripato prema ulici koja ju je okruživala.

Smatra se da je Aristotelova *Retorika* rezultat njegova višegodišnjega predavačkoga rada te da je oko 340. g. dobila oblik koji se do danas sačuvao.⁶²

Prvu stalnu školu govorništva u Ateni utemeljio je Izokrat. Školovanje u njoj trajalo je tri do četiri godine. Svoje je učenike podučavao uzorcima javnih nastupa. Tvrdio je da su za govorništvo potrebna tri elementa: talent, praksa i obrazovanje. Svakog mjeseca je organizirao natjecanje učenika u govorništvu, kao svojevrsni oblik ispita, a pobjednik je dobivao lovorov vijenac. Učenici su napamet učili primjere govora koje im je davao, a potom

⁵⁹ Usp. Vlado Pandžić, *Sitni primjeri za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 30-32.

⁶⁰ Platon, *Fedar*, str. 273.

⁶¹ Usp. Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 9.

⁶² Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike*, str. 18.

su ih pod njegovim nadzorom i sami sastavljali. Zato su odatle izlazili sjajni učenici – Izej i još trojica govornika iz „kanona deseterice, mnogi državnici, vojskovođe, povjesničari“.⁶³

Filozofska škola Zenona iz Kitija, poznata pod nazivom Stoa, utemeljena je 308. godine pr. Kr. i postojala sve do 529. Te je godine, kao što je poznato, istočnorimski car Justinijan zatvorio sve filozofske škole. Stoička je filozofska škola djelovala više stoljeća. Za to se vrijeme proširila helenističko-rimskim svijetom. U povijesti filozofije djelovanje stoičke škole obično se razdjeljuje na tri glavna razdoblja. Prvo je tzv. *starija stoa*, u koju se uz Zenona i Kleanta ubrajaju i njegovi učenici Ariston i Heril. Vrhunac je to prvo razdoblje dosegnuto u III. st. pr. Kr. kada je stoičko naučavanje u dvojnoj „božanskoj“ dijalektici razvio Hrizip. Potom je nastupila tzv. *srednja stoa* u kojoj se kao najznačajniji predstavnici spominju Panetije Rodski i Posejdonije. Stoička je filozofija i retorika najveći procvat ostvarila za Seneke, Epikteta i cara Marka Aurelija. To se razdoblje obično naziva tzv. *mlađa stoa*.⁶⁴

Razdoblje razvoja civilizacije helenskih polisa, gradova državnica, prestaje nakon pobjede Filipa Makedonskoga nad grčkom vojskom u bitci kod Heroneje 338. prije Krista. Nastupa razdoblje Aristotelova učenika Aleksandra Makedonskoga, koji je dobio naziv i Veliki, (356. - 323.) koji se upustio nakon toga u vojne pohode prema Maloj Aziji, Egiptu, Mezopotamiji i Srednjem istoku. U tom je helenističkom razdoblju znatno se raširio utjecaj proširio utjecaj grčkog jezika i kulture. Helenističko razdoblje obično se ograničuje u tri stoljeća od njegove smrti 323. do 30. pr. Kr. To je razdoblje u kojemu cvate i poučavanje govorništva. Retorička teorija osobito se posvetila razradi uvodnoga dijela govora (*inventio*). Središnji je dio toga poučavanja bio usredotočen na određivanje stajališta u govoru, poznatoga kao *stasis* ili *constitutio*.⁶⁵

U Rimu se utjecaj grčkih kolonija s juga Italije osjećao i prije nego što je Grčka postala dijelom Rimskoga Carstva (146. pr. Kr.). Tako je oko 240. godine pr. Kr. Livije Andronik napisao i postavio na pozornicu u Rimu tragediju koja je bila prevedena s grčkoga. Započinje otvaranje škola u kojoj su mladi Rimljani primali pouku u grčkom jeziku i kulturi.

⁶³ Usp. o Iseju više Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, str. 67.

⁶⁴ Usp. stoicizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58204>, pristupljeno 6. 10. 2022.

⁶⁵ V. Miroslav Bekker, *Kratka povijest antičke retorike*, str. 35.

Nedugo nakon toga osnivaju se škole u kojima Grci predaju filozofiju i govorništvo. Takvo pomodarstvo i uvođenje grčkih manira izazivalo je otpor, posebice kod Rimljana staroga kova, poput Katona Starijeg. Na njegov zahtjev stoga 161. g. pr. Kr. Senat donosi odluku kojom se grčki filozofi i retori protjeruju iz grada. Znakovito je napomenuti da je obrazloženje bilo slično optužbi protiv Sokrata, naime tvrdilo se da „kvare mladež“.

Otpor je, međutim, brzo popustio. Helenska se kultura stala silno širiti rimskim svijetom. Posebice je to došlo do izražaja nakon 146. g. pr. Kr. kada je Grčka postala rimska kolonija pod imenom Ahaja. Posvuda se u rimskom svijetu osnivaju govorničke škole. Retorika tako na velika vrata ulazi u sastav općega obrazovanja mladeži, posebice one koja je kanila posvetiti se odvjetničkim poslovima, pravničkom zvanju i naravno javnom djelovanju u politici.

Godine 92. pr. Kr. donesen je edikt koji je zabranio latinske retorske škole „*jer omladina kod njih provodi čitave dane i dangubi* (Suetonius, *Rhetorica* 1.)“.

Krajem Republike i početkom Carstva (od 27. pr. n. e. tj. od dolaska Augusta na vlast, do 284. n.e.) govorništvo se proučavalo na tri različita nivoa: u okviru osnovnog obrazovanja (gramatičke škole), kao specijalizirano srednje obrazovanje i na nekom nivou visokog školstva, na govorničkim školama.

U razdoblju Augustove vladavine, otprilike od 31. g. prije Krista do 14. g. poslije Krista, osnovno obrazovanje u sve brojnijim školama obuhvaćalo je umijeće čitanja i pisanja. U središtu je sve snažnije rimska književnost, koja sve više raste i razvija se. Uz pjesnike u tom se razdoblju javljaju povjesničari i retori. U školama su poučavali također gramatiku, geometriju, pravo, grčki jezik, glazbu i igru. Prema školskim pravilima na kraju školske godine uspješniji učenici, uz nazočnost obično roditelja i učitelja, izgovarali su naučene govore namijenjene nekom povijesnom ili izmišljenom slučaju. Naobrazba se mogla nastaviti naravno i u retoričkim školama koje su postajale sve brojnije. To je bila neka vrsta srednjeg obrazovanja budućih govornika. U početku su prevladavale helenske škole u kojima su poučavali naobraženi grčki doseljenici. Znatno utjecaj u poučavanju imali su sofisti, čije je poučavanje i način raspravljanja u dijalektici odgovarao rimskom mentalitetu.

Prvu govorničku školu na latinskom jeziku otvorio je Polije 95. g. pr. Kr. U njoj su učenici uvježbavali priređivati političke i sudske govore. Priređivala su se u školama i natjecanja u govorništvu u kojima je pobjednicima dodjeljivan lovorov vijenac. Kako su

praktični Rimljani visoko cijenili pravne znanosti i odvjetništvo, sve više se retorska umijeća primjenjuju u pravničkom obrazovanju. Vrhunac je u razvoju retorike u Rimu dosegnut u poznatoj školi Marka Fabija Kvintilijana. Kao što je poznato, on je za svoju retoričku naobrazbu i poučavanje govornika primao plaću od države.⁶⁶ Uz pouku je dospio napisati i sjajan priručnik za pouku govornika.

Ovaj ćemo prikaz povijesnoga razvoja retoričke naobrazbe potkrijepiti riječima profesora Barišića. On je u citiranom ogledu o naobrazbi kao temeljnom kulturnom dobru istaknuo kako se kao „povijesna pouka“ od antičkoga doba u europskoj kulturi provlači „visoko vrednovanje odgoja i naobrazbe za oblikovanje cjelovitoga čovjeka i dobro uređene zajednice“. Temeljem gore izloženoga pokazali smo da je to došlo do punoga izražaja kako u helenskom tako i u rimskom školskom obliku odgoja i naobrazbe u retorici.

2.5. Kriza govorništva

Na prijelomu između prekršćanskoga i kršćanskoga razdoblja sve češće su u rimskoj književnosti pojave koje ukazuju na propadanje pjesništva i retorike. Primjerice, Horacije (65.-27. pr. Kr.) u svom *Pjesničkom umijeću* opisuje žaljenje što je u Rimu zavladała sebičnost i gramzivost. Prema njegovu sudu takvo ozračje nije prikladno za plodno umjetničko stvaralaštvo. Da se govorništvo nalazi u krizi smatrao je i Ciceron. Isto tako i Seneka Stariji (54.-39. pr. Kr.) opisuje određene znakove zalaska govorništva i uzroke pripisuje čudorednoj krizi u koju su sve više tonuli kako pojedinci tako i društvo u doba Rimskoga Carstva. Na vrhuncu moći i bogatstva sve je više propadala kultura i duhovni život. To je naravno pogađalo i retoriku i mnoge grane umjetnosti.

Otprilike od 14. do 117. godine poslije Krista traje tzv. srebrno doba rimske književnosti s Lukanom, Juvenalom i Petronijem kao najpoznatijim pjesničkim imenima i Markom Fabijem Kvintilijanom (39.-95.) kao najvećim imenom na području retorike. Kao glavne uzroke propadanja umijeća govorništva Kvintilijan je u svojim opisima navodio

⁶⁶ Usp. Obrad Stanojević – Sima Abramović, *Ars Rhetorica*, str. 85 i dalje.

kvarenje ukusa njegovih suvremenika. Kriza i propadanje duhovnoga života, kulture i umjetnosti očituje se i u drugim pojavama u rimskom društvu.

Kvintilijan je za priručnike iz umijeća govorništva svojega doba tvrdio kako su „*u pravilu suhoparni zato što se upuštaju u pretjerana cjepidlačenja i time slabe i sakate sve plemenite odlike stila*“,⁶⁷ a nešto kasnije upravo zaklinje čitatelja da od njega ne traži udžbenike: „Neka nitko od mene ne traži onu vrstu pravila kakva su ostavili pisci retorike u svojim udžbenicima.“⁶⁸ Za razliku od propisivanja, Kvintilijan sažima teoriju retorike svoga vremena, razmatra brojne mogućnosti te preporuča razna sredstva za što bolje govore.

Bez obzira na područje u kojemu se govornik izražava, kroz stoljeća vrijede iste pretpostavke za dobroga retora. On mora biti obrazovan, pošten, uvjeren i uvjerljiv, mora posjedovati osobnost. Mora također znati uspješno, svojim govorničkim efektom, uspostaviti ravnotežu između etosa (ἔθος) i patosa (πάθος) kako ne bi prešao u subjektivnost, nejasnoću i pretjeranu kićenost. O tome pišu i Aristotel i Ciceron i Kvintilijan, a za takva govornika kaže se da: *vir bonus dicendi peritus*.

⁶⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 43.

⁶⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 151. V. o tome pobliže Miroslav Beker, *Kratka povijest antičke retorike*, str. 53-73.

3. KVINTILIJANOVA RETORIKA I ODGOJ U SUVREMENOM SVIJETU

Ako za definiciju suvremenoga polazimo od etimologije riječi, tada ćemo suvremeno definirati kao nešto što se događa u istom vremenskom razdoblju ili ide ukorak s vremenom. Tako se u *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* za pridjev „suvremen“ navode tri glavna značenja: „1. koji živi ili se događa u sadašnjem vremenu [*suvremeni pisci; suvremena tehnika*]; 2. koji je iz istoga vremena kao i onaj o kome je riječ [*Suvremeni ljudi nisu bili svjesni posljedica toga događaja.*]; 3. koji ide ukorak sa svojim vremenom [*suvremena žena*].“⁶⁹ Treće je značenje blisko pridjevu moderan.

U tom smislu ovdje govorimo o suvremenom svijetu u dvostrukom značenju. Riječ je, s jedne strane, o suvremenosti u dobu kada je Kvintilijan pisao svoja retorička pravila i razvijao teoriju odgoja. Na drugoj strani, njegove postavke razmatraju se u kontekstu današnjih teorija. Uspoređuje se s dosezima primjene retorike u odgoju i obrazovanju na početku trećega tisućljeća, dvije tisuće godina nakon njegova stvaranja.

Moderno po definiciji pretpostavlja usporedni pristup pa ćemo pod pojmom moderne retorike predstavljati sadašnje ili nedavno vrijeme za razliku od daleke prošlosti. Jer citirani *Veliki rječnik* bilježi dva glavna značenja izraza „moderan“: „1. koji je u modi, koji je u skladu s modom [*moderan šešir; moderna frizura; moderne cipele; spoj modernog i klasičnog dizajna*], pomodan, u modi, u trendu; 2. koji pripada novijemu ili sadašnjemu dobu [*moderna umjetnost / tehnika; moderni nazori*], aktualan, današnji, suvremen“.⁷⁰

Ali da bismo mogli primjereno usporediti sadašnje s prošlim, potrebno je ponajprije ocrtati obilježja jednoga i drugoga. Posegnut ćemo zato za prikazom razvoja retorike i odgoja od antike do suvremenosti. U tom kontekstu protumačit ćemo Kvintilijanova stajališta kako u kontekstu antike tako i modernoga doba kako bismo ustanovili koliko su njegovi nazori ujedno i suvremeni današnjem svijetu.

⁶⁹ Skupina autora, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2015., str. 1497.

⁷⁰ Skupina autora, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, str. 760.

3.1. Tko je bio Kvintilijan?

Marko Fabije Kvintilijan rođen je oko 35. godine poslije Krista u Kaligurisu, provincijskome gradiću na rijeci Ebru u današnjoj Španjolskoj.⁷¹ Veći je dio života proveo u Rimu. Pretpostavlja se da je već njegov otac držao svoju retorsku školu. Kvintilijanovi su učitelji u Rimu najvjerojatnije bili gramatičar Remije Palemon i retor Domicije Afer. Oko 50. ili 60. godine Kvintilijan se vraća u Hispaniju i u Aligurisu djeluje kao učitelj retorike. Godine 68. ga prokonzul Servije Sulpicije Galba, voljom Senata kasnije proglašen za cara, vodi sa sobom natrag u Rim, gdje se Kvintilijan ubrzo proslavio kao advokat i učitelj retorike.

Car Vespazijan postavlja ga za prvoga profesora retorike u državnoj službi, s godišnjom plaćom od sto tisuća sestercija. Nastavničkim radom Kvintilijan se bavi i za vladavine Tita i Domicijana. Domicijan ga postavlja za konzula, pošto mu je povjerio odgoj dvojice svojih nećaka u trećem koljenu, budućih pretendenta na carsko prijestolje. Nasuprot profesionalnom i društvenom uspjehu, privatni život Kvintilijanov obilježen je tragedijom: njegova mlada supruga umrla je s nepunih devetnaest godina, kao i oba sina, mlađi sin u petoj i stariji u devetoj godini.

Godine 90. Kvintilijan napušta učiteljski poziv nakon dvadesetogodišnjega uspješnoga rada u školi, obasipan pohvalama i priznanjima. Umro je 96. godine.

Zanimljiva je činjenica da je *Obrazovanje govornika* bilo naručeno djelo i da ga je Kvintilijan pisao nešto više od dvije godine, nakon dugog opiranja upornim molbama i nagovorima prijatelja Trifona, naručitelja djela i jednog od najpoznatijih izdavača svoga vremena. Objavljeno je djelo Kvintilijan posvetio Marcelu Viktoriju, navodeći kao razlog to

⁷¹ Sažeti prikaz života i djela Marka Fabija Kvintilijana, koji ovdje donosimo, temelji se osim na navodima iz njegova djela *Obrazovanje govornika* na podacima iz sljedećih izvora: Miroslav Beker, „Kvintilijan o *Obrazovanju govornika*“, *Kratka povijest antičke retorike* (s odabranim ulomcima iz antičkih tekstova), ArTrezor, Zagreb, 1997., str. 24-32; Vlado Pandžić, „Kvintilijan i sljedbenici kao učitelji govorništva u Rimskom Carstvu“, u: *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Split, 2007., str. 67-80; Ljubomir Tadić, „Kvintilijan i obrazovanje besednika“, *Retorika. Uvod u veštinu besedništva*, Filip Višnjić – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1995., str. 154-160.

što ga smatra najodanijim prijateljem i najoduševljenijim ljubiteljem znanosti, te vjerujući da će se knjiga Marcelu pokazati korisnom u odgoju njegova sina Gete.

Obrazovanje govornika utoliko je značajnije djelo što, iako je u tijeku svoga dugogodišnjega nastavničkog rada pisao djela iz područja govorničke stilstike i sudske govore, čini se da je Kvintilijan od svega vrlo malo objavio. U *Obrazovanju govornika* spominje da je samo objavio sudski govor u obranu Nevija Palemena Arpinijana (*Pro Naevio Palemeno Arpiniano*), dok su druga dva njegova govora objavljena bez njegove autorizacije. Isto tako, u obliku studentskih zabilježaka, objavljena su dva spisa njegovih predavanja iz područja retorike.⁷² Međutim, čini se da je najvažnije izgubljeno djelo bilo iz područja stilstike: *O uzrocima propadanja govorništva* (*De causis corruptae eloquentiae*).

Mišljenje je nekih znanstvenika da je upravo *Razgovor o govornicima* (*Dialogus de oratoribus*) rimskoga povjesničara Tacita, a koji je Tacit posvetio Kvintilijanu, zapravo to Kvintilijanovo djelo. O njegovu sadržaju doznajemo iz djela *Obrazovanje govornika* pa upoznajemo Kvintilijanov izrazito kritički stav prema jezičnim pojavama u nastavi retorskih škola i suvremenoj praksi retorskih škola u kojima su održavane „deklamacije“ s fiktivnim temama, koje su se potpuno udaljavale od životne stvarnosti. Kritika je tu ponajviše upućena i na Senekin sentenciozni „novi stil“ s mnogo poante, istočnjačko-helenističkog ukrasa i bujnosti, u krajnjoj opreci prema Ciceronovu aticističkom stilu temeljenom na grčkome uzoru. U *Obrazovanju govornika* Kvintilijan kaže da je tu raspravu pisao poslije smrti svoga petogodišnjeg sina kako bi u radu našao utjehu, pa se čini da je nastalo nekoliko godina prije početka pisanja toga sačuvanoga djela.

Međutim, *Obrazovanje govornika*, glavno i jedino cjelovito sačuvano Kvintilijanovo djelo, nedvojbeno je jedno od najznačajnijih djela toga vremena, kako zbog svojih realističkih, a čak i za nas danas izrazito suvremenih pedagoških i didaktičkih stajališta, tako i zbog svoje sustavnosti i iscrpnosti, mnogobrojnih referenca, ilustrativnih primjera i poredaba te nadasve zbor praktičnog karaktera njegove svrhe.

⁷² Pod Kvintilijanovim imenom sačuvane su i dvije zbirke retoričkih vježbi, takozvane „deklamacije“: *Declamationes maiores* i *Declamationes minores*. Međutim, ta mu se djela počinju pripisivati tek od 4. stoljeća, ali sadržajno i stilski nema temelja za tu njihovu atribuciju. *Declamationes maiores* predstavljaju razrađene retoričke vježbe s fiktivnim temama, dok su *Declamationes minores* samo skice. Sam Kvintilijan nije imao dobro mišljenje o toj vrsti deklamacija i njihovoj vrijednosti za retorsko obrazovanje. *Declamationes maiores* dostupne su u latinskom originalu na: <https://www.intratext.com/IXT/LAT0934/>, pristupljeno 28. 8. 2023.

U predgovoru Knjige 1. autor kaže: „Činim to i zato jer smatram da će se ove knjige pokazati korisnim u vaspitanju tvoga sina Gete, koji već sada, iako je još u cvijetu mladosti, pokazuje vidljive znakove istinskog talenta. Moja je namjera bila da čitaoca provedem, tako reći, od samih početaka govora kroz sve obrazovne stepene koji na bilo koji način mogu doprinijeti formiranju govornika i dovesti do savršenosti govorničke umjetnosti.“⁷³ Iz toga je obrazloženja jasno vidljivo kako se u Kvintilijana neposredno prepleće retoričko umijeće i njegovo usavršavanje s osebujnom teorijom odgoja i obrazovanja.

3.2. Kvintilijanovo djelo u svjetlu suvremenosti

Sinteza dvadesetogodišnjega Kvintilijanova rada na odgoju, obrazovanju i govorničkom umijeću kojem je podučavao učenike, buduće govornike, knjiga je napisana kao udžbenik o pravilima govorničke umjetnosti. Stoga to djelo predstavlja i najznačajnije svjedočanstvo o trajnoj nazočnosti predavanja predmeta umijeća govorništva u razdoblju antike.

Prema riječima samoga autora Kvintilijana, njegovo se djelo razlikuje od svih prethodnih knjiga o govorništvu. Obrazlaže da su raniji pisci polazili od pretpostavke da njihovi čitatelji posjeduju znanje o svim drugim obrazovnim predmetima. Stoga su izlagali gradivo tako kao da je njihova glavna zadaća da dadu „zadnji potez“ govorničkoj naobrazbi. On, naprotiv, podrazumijeva da se govornik treba formirati još od najranijega djetinjstva – od kolijevke (*ab incunabulis*). Upravo je zato i moguće odgojiti idealnog govornika. Stoga je neophodno uzeti budućega govornika pod svoje okrilje od samih početaka formiranja govornih sposobnosti i provesti ga postupno kroz sve obrazovne faze, uz takav odabir okoline, pratitelja i učitelja da oni što bolje izgrade njegov moralni lik, a govorničke sposobnosti dovedu do savršenstva.

„Neka naš govornik bude takav da se uistinu može nazvati mudrim čovjekom. Nije dovoljno da on bude samo neporočna karaktera (po mom mišljenju ovo nije dovoljno, mada drugi ne misle tako), on treba da ovlada naukom i govornom vještinom u tolikoj

⁷³ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 38.

mjeri kakvu možda do sada govornik nije postigao. (...) Savršena rječitost je bez sumnje nešto realno, i u prirodi ljudskog duha nema ničega što bi stajalo na putu da je postignemo.“⁷⁴

Kao pravi pedagog, Kvintilijan u nastavku pokazuje zapravo kako je za moralni karakter važno težiti za idealom i odrediti visoke ciljeve, s vjerom u uspjeh: „Čak i ako se nikad ne postigne, ipak će se oni koji teže za najvišim popeti više nego oni koji odmah u početku padnu u beznade da neće nikada doći do cilja, pa se zaustave na najbližim stepenicama.“⁷⁵

Kvintilijanovo djelo *Obrazovanje govornika* svezvremeno je, kako kaže njemački književni znanstvenik Ernst Robert Curtius⁷⁶, nazivajući ga „vrlo privlačnim traktatom o čovjekovom obrazovanju u kojem su iscrpno izloženi i pedagoški i didaktički elementi potrebni u nastavnoj praksi svih antičkih škola“.⁷⁷

Upravo ti pedagoški i didaktički elementi u korelaciji s psihologijom, pedagogijom i metodikom nisu se mijenjali do današnjih dana. Ipak, jedan iznimno važan element koji Kvintilijan pretpostavlja ondašnjem govorniku, a mogli bismo, sa suvremenoga motrišta reći, današnjem intelektualcu, jest da savršen govornik nužno mora biti dobar i čestit čovjek:

„Moj je cilj da odgojim idealna govornika“⁷⁸, jasno se određuje Kvintilijan u prvoj knjizi *Obrazovanja govornika*, navodeći kao prvi uvjet: „da on mora biti pošten i čestit čovjek. Zato mi od njega ne tražimo samo izuzetne govorničke sposobnosti nego i sve odlike dobra karaktera.“⁷⁹ I odmah nastavlja kao se ne bi „mogao složiti s onima koji su smatrali da

⁷⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 38.

⁷⁵ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 40 i sljedeća.

⁷⁶ Ernst Robert Curtius (1886. – 1956.), njemački književni znanstvenik i filolog, književni kritičar i teoretičar, najpoznatiji je kao autor knjige *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje* (*Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*) koja je prvotno objavljena 1948. godine. U hrvatskom prijevodu knjiga je prvotno objavljena 1971. V. o autoru više pod „Curtius, Ernst Robert“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13009>, pristupljeno 27. 3. 2023.

⁷⁷ Ernst Robert Curtius, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1998., str. 76.

⁷⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 39.

⁷⁹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 39.

principi na kojima se zasniva pošten i čestit čovjek ulaze u područje filozofskih izučavanja.“⁸⁰ Iako priznaje da će se služiti načelima iz domene filozofije, ističe kako ta načela „imaju puno pravo da budu predmet naših izučavanja i da postanu sastavni dio retorike“⁸¹. Od govornika on eksplicite očekuje izgrađenu osobu „doraslu za građanske dužnosti, upravljanje javnim i privatnim poslovima, davanje savjeta i uputa gradovima“, na zakonodavstvu temeljiti gradove, a sudstvom iskorjenjivati poroke.

U prvom poglavlju u dvanaestoj knjizi, Kvintilijan će koncizno rezimirati: „Govornik kakvog ja izgrađujem treba da je takav kakvog je ocrtao Marko Katon⁸²: čestit čovjek koji se razumije u vještinu govora. Prije svega moraju ga krasiti svojstva koja je Katon postavio na prvo mjesto, a ona su i od prirode najveća i najvažnija, to jest on mora nadasve biti dobar čovjek.“ Na drugom mjestu kaže štoviše: „Ja sam mišljenja da samo dobar i pošten čovjek može biti govornik, pa i sve kada bi mogao biti drugi, ne bi htio da to bude.“⁸³

Kvintilijanov jednostavan stil s lakoćom prelazi i obuhvaća opsežan raspon njegova promišljanja i učiteljske etičke odgovornosti kada kaže: „Ovo je važno ne samo zbog toga što ništa ne bi bilo opasnije od govorništva i za državne i za privatne stvari kada bi ono stavilo svoje oružje u službu poroka nego i zbog toga što bih ja, koji sam svim silama nastojao da nešto doprinesem tekovinama govorništva, učinio vrlo lošu uslugu čovječanstvu kada bih kovao oružje ne za vojnika nego za razbojnika.“⁸⁴

Kvintilijan je svojim duboko humanističkim i odgojno angažiranim stavom izrazio kolika je univerzalna važnost problematike etičkoga odgoja, ali i odgovornosti obrazovanih i darovitih – dakle, u našem suvremenom kontekstu, umjetnika i intelektualaca. On u svojemu

⁸⁰ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 39.

⁸¹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 39.

⁸² Marko Porcije Katon Utički (*Marcus Porcius Cato Uticensis*, 95. pr. Kr. – 46. p.Kr.), poznatiji kao Katon Mlađi (*Cato Minor*), rimski političar i državnik. Poput svog pradjeda, Katona Starijeg, autora prvog latinskog historiografskog djela (*Origines*), promicao je tradicionalne rimske vrijednosti, čestitosti i nepotkupljivosti, usprkos izrazitoj korumpiranosti svoga vremena. Bio je vođa stranke optimata i dugogodišnji glavni suparnik Julija Cezara. Njegovo samoubojstvo nakon poraza u građanskom ratu se često naziva simboličkim krajem Rimske Republike. Usp. Katon, Marko Porcije Stariji. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30908>, pristupljeno 6. 10. 2022.

⁸³ Marko Fabije Kvintilijan: *Obrazovanje govornika*, str. 50.

⁸⁴ Marko Fabije Kvintilijan: *Obrazovanje govornika*, str. 488.

djelu podsjeća da se i „sama priroda, tim što je samo ljude obdarila tim darom i što je jedine nas od svih ostalih živih bića odlikovala, ne bi pokazala majkom nego maćehom, da je pronašla da dar govora bude sudionik u zločinu, neprijatelj neporočnog života i protivnik istine. U tom slučaju bi za ljude bilo bolje da su rođeni nijemi i bez razuma nego da darovima providnosti služe za uzajamno uništenje.“⁸⁵ Umijeće govora i retorika imaju dakle osnovnu etičku zadaću, pomoći čovjeku da bude bolji i plemenitiji, da svoja umijeća i darove stavi u službu zajednice.

Upravo o tome govori i Pavo Barišić u već citiranome članku: „Naobrazba u povezanosti s obrazovanjem i odgojem spada u temeljna kulturna dobra čija vrijednost proizlazi iz neizmjerne vrijednosti čovjeka kojemu služi... Ubraja se među trajne uljudbene vrijednote naslijeđene od predšasnika, koje se njeguju, dograđuju i oplemenjuju u sadašnjosti kako bi se mogle uživati i predavati na uživanje nadolazećim generacijama“.⁸⁶ Ono što se kulturno prenosi kao trajno dobro čovječanstva ima zadaću oplemenjivati ljude i odgajati iz za moralno djelovanje.

Kao učitelj i humanist, Kvintilijan je posve kategoričan kada tvrdi: „Ja ne tvrdim samo da netko tko se izdaje za govornika mora biti valjan i pošten čovjek nego da jedino valjan i pošten čovjek može biti govornik.“⁸⁷ Govorništvo je dakle zasnovano na etičkom određenju, ideji dobra.

Njegov odgojni sustav po svemu je osmišljen s društvenim ciljem: da ispravi postojeće stanje stvari u rimskome školskom sustavu, u kojemu je s početkom razdoblja Carstva govorništvo (a i druge discipline i vrijednosti) izgubilo staru slavu, učenici su bili nezainteresirani, roditelji nemarni, a učitelji nestručni i nisu držali dobre običaje. Kvintilijan je težio bar donekle vratiti staru čestitost na kojoj se zasnivala snaga rimskoga republikanskog društva. Njegova načela, iako namijenjena podmlatku Rimskoga Carstva, imaju univerzalnu vrijednost i mogu se primijeniti u svakom dobu i u svakoj zemlji, kao zajednička baština čovječanstva.

⁸⁵ Marko Fabije Kvintilijan: *Obrazovanje govornika*, knjiga XII, str. 489.

⁸⁶ Pavo Barišić, „Naobrazba kao kulturno dobro“, str. 1.

⁸⁷ Marko Fabije Kvintilijan, knjiga XII, str. 489.

Koliko se moralnom odgoju posvećuje pozornosti u današnjoj suvremenosti opširnije ću navoditi u potpoglavlju 2.3 drugoga poglavlja ovoga rada. Činjenica da su se u mnoge segmente suvremenoga društva uvukle i proširile nečasne i nemoralne pojave u velikoj mjeri alarmira nužnost moralnoga odgoja kao središnjega predmeta u školama. Nastava etike treba dobiti i svoju praktičnu dimenziju i ulogu.

Suvremena pedagogija uvelike se podudara s Kvintilijanovim razmišljanjima.

Pedagog Ante Vukasović u trećem dopunjenom izdanju svojega sveučilišnoga udžbenika o znanosti odgoja navodi pet temeljnih obilježja morala. Ističe pri tom kako je „moral izrazito ljudska kategorija; tj. pojavio se i egzistira samo u ljudskome društvu. Drugo je njegovo svojstvo da se razvijao progresivno i usavršavao u povijesnome slijedu naraštaja, odnosno usporedo s razvitkom i napretkom ljudskoga društva. Treće, antagonističkim odnosima i moral ima takav karakter. Četvrto, i pored toga postoje relativno postojane i trajne općeljudske (generičke) moralne vrijednosti koje povezuju ljude različitih epoha, prostora, socijalnih struktura i ideoloških shvaćanja. Peto je obilježje zapravo zapažanje, gdje se već naziru konture opće-čovječanskog morala istinski humanizirane ljudske zajednice“.⁸⁸ Iz navedenih obilježja proizlazi osobita uloga morala u odgojnom procesu. Smisao je moralnoga odgoja u tome, kaže nadalje Vukasović: „da se formiraju moralna shvaćanja, uvjerenja i navike, da čovjek misli, osjeća i postupa u skladu s ljudskim dužnostima.“⁸⁹

Dakle, smisao je i zadaća moralnoga odgoja da utječe na formiranje svih pozitivnih svojstava čovjeka, njegove intelektualne, emotivne i voljne sfere – i da tako potpomogne i omogućiti razvijanje i usavršavanje pozitivnih društvenih osobnosti.

I u današnjoj školi, kao u školi u doba Kvintilijana, od učenika se traži da bude moralna osoba. Kao i danas, i do prije tridesetak godina u školi se također tražilo od učenika da se obrazuje i odgoji kao moralna osoba. No, za razliku od današnje školske prakse, u socijalističkom poimanju morala u školama nije bilo mjesta za vjeronauk jer se smatralo da Crkva djeluje destruktivno i negativno na moralne kategorije poimanja svijeta kao materijalnog učenja. Za razliku od današnje suvremene škole, u socijalističkim se školama

⁸⁸ Ante Vukasović, *Pedagogija*, Alfa d.d. – Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb, 1994., str. 122.

⁸⁹ Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 124.

učio marksizam kao predmet koji bitno utječe na stvaranje svijesti o tome što je moralno, a što moralno nije.

A kako Marx razmišlja o religiji i onima koji su religiozno odgojeni razvidno je iz citata koji slijedi: „Temelj religiozne kritike je: čovjek stvara religiju (boga), religija (bog) ne stvara čovjeka. Religija je, doduše, samosvijest i samoosjećanje čovjeka koji sebe ili još nije našao ili je sebe već ponovo izgubio. Ali čovjek nije apstraktno biće koje se nalazi izvan svijeta. Čovjek, to je čovjekov svijet, država, društvo.“⁹⁰

Marx nadalje obrazlaže kako moderna država i društvo koje sadržava po svojoj logici proizvodi religiju. A on religiju opisuje kao „iskrivljenu svijest o svijetu, jer je ono izopačeni svijet. Religija je opća teorija ovoga svijeta, njegov enciklopedijski kompendij, njegova logika u popularnom obliku, njegovo duhovno uporište, njegov entuzijizam, njegova moralna sankcija, njegova svečana dopuna, njegov opći razlog utjehe i opravdanja. Ona je fantastično ostvarenje čovjekovog bića, jer čovjekovo biće ne posjeduje istinsku stvarnost. Borba protiv religije je, dakle, posredno borba protiv ovoga svijeta čija je duhovna aroma religija. Religijska bijeda je jednim dijelom izraz stvarne bijede, a drugim dijelom protest protiv stvarne bijede. Religija je uzdah potlačenog stvorenja, duša svijeta bez srca, kao što je i duh bezdušnih prilika. Ona je opijum za narod.“⁹¹

Marksistička filozofija moral je gledala u vrijednostima socijalne jednakosti, bratstva, solidarnosti i rada. Društvenopolitičke promjene neminovno nose sa sobom i raspad određenih moralnih vrijednosti jednoga sustava te potrebu za uspostavom novoga sustava moralnih vrijednosti, a nadasve njegova usklađivanja sa svim sferama javnoga i privatnoga djelovanja.

Anton Semjonovič Makarenko⁹², vodeći teoretičar u razvoju sovjetskog obrazovanja i odgoja u kolektivnom duhu, i u svojim brojnim teorijskim radovima, kao i u praksi vođenja dječjeg doma, isticao je za odgojno-obrazovni proces ključnu važnost svrhovitog rada.

⁹⁰ Usp. Marx, Karl. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39239>, pristupljeno 6. 10. 2022.

⁹¹ Iz predgovora *Priloga kritici Hegelove filozofije prava*, nedovršena djela Karla Marxa iz 1843. U: Karl Marx, *Rani radovi*, preveli Stanko Bošnjak i Predrag Vranicki, Naprijed, Zagreb, 1976.

⁹² Anton Semeonovič Makarenko karijeru je započeo kao školski nastavnik. Godine 1914. diplomirao je na Pedagoškom zavodu u Poltavi. Tri godine kasnije voditelj je srednje škole, kada započeo svoj istraživački rad u

Jasno je da su se moralne kategorije određivale sukladno trenutačnim društvenim i političkim stanjem, pa stoga ono što je bilo moralno u jednom sustavu, ne mora biti moralno u drugom sustavu.

Ipak, postoje neupitne moralne kategorije za sve sustave, a one su vezane uz čovjeka i pitanje dobra kao mjere opstojnosti u zajednici. Upravo takve važne kategorijalne moralne odrednice ističe i Kvintilijan.

3.3. Čimbenici odgoja prema Kvintilijanu i suvremenom standardu

I u suvremenoj se psihologiji i pedagogiji može pronaći podudaranje s gotovo svakom Kvintilijanovom tvrdnjom i pitanjem što je potrebno da bi se razvio zdrav i odgovoran čovjek. Osobito je „razvojna psihologija“ donijela niz novih spoznaja u istraživanju značajki i odrednica psihološkoga razvoja.⁹³ Njegova pravila i naputci daju smjerokaz za današnja promišljanja o tome na koji se način može poticati i razvijati učenikova darovitost, na što paziti da se pri poticanju darovitosti ne napravi dalekosežna šteta. „Njemu je potrebno neprestano učenje, izvrsni učitelji i velik broj predmeta“,⁹⁴ zaključio je slavni rimski učitelj retorike. Cjeloživotno učenje i poticanje izvrsnosti u odgoju i naobrazbi mogu se zacijelo ugledati na takav pristup pouci, učiteljima i sadržaju naobrazbe.

U postupku oblikovanja i razvoja djece u zrele ljude u zajednici, koji se naziva odgojem, sudjeluje više čimbenika. U *Hrvatskoj enciklopediji* spomenuti su sljedeći: „Odgoj ima svrhu i zadaće, obrazovna dobra i odgojne vrijednosti, organizacijske oblike, metode i sredstva ostvarivanja. Provode ga odgojni čimbenici: obitelj, škole, Crkva, sve odgojne

traganju za novim teorijama i metodikama obrazovanja. Od 1920. do 1927. voditelj je odgojnog dječjega doma Kolonija Gorki. Makarenko, Anton Semenovč. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38234>, pristupljeno 6. 10. 2022.

⁹³ Usp. „razvojna psihologija“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52070>, pristupljeno 22. 8. 2023.

⁹⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 44.

ustanove, a potpomažu kulturne ustanove i udruge, udruge mladeži, mediji.“⁹⁵ Riječ je dakle o svim onim čimbenicima koji omogućuju uređeno odvijanje oblikovanje kako čovjeka pojedinca tako i razvoj ljudske zajednice.

Današnji sustav obrazovanja ima znatno veći i razvijeniji spektar odgojnih ustanova u odnosu na Kvintilijanovo doba. Sustav školstva, jaslica, vrtića i drugih brojnih odgojnih ustanova osobito je nadograđen posljednjih nekoliko stoljeća kada se uvodi obvezno školsko obrazovanje. Toga u antici nije bilo. No, Kvintilijan je postavio određena načela odgoja koja se primjenjuju i u suvremenim odgojnim ustanovama. U sljedećem prikazu osvrnut ćemo se na nekoliko aspekata i usporedbom nastojati rasvijetliti njegove odgojne principe u suvremenom kontekstu: odgojni okoliš, pojam odgojitelja, ustanovu škole, odabir učitelja, negativne postupke u odgojiteljskoj praksi, kazne i pohvale kao pedagoške mjere, strah i nesigurnost, suradnju roditelja i škole.

3.3.1. Brižljiv odabir okoliša

Prema Kvintilijanu, učitelju „mora biti prva briga, kada radi sa još nerazvijenim dušama, da odmah ne opterećuje nježne mozgove svojih učenika zadacima koji su iznad njihovih umnih snaga, nego da dobro obuzda svoju energiju i da se spusti na razinu intelektualnih mogućnosti svojih slušalaca“.⁹⁶ U tom smislu posebnu odgojnu ulogu u današnjem sustavu imaju školske ustanove. One omogućuju usklađivanje i povezivanje različitih pojedinaca u zajednicu.

U svezi s temeljem i psihološkim čimbenicima odgoja Vlado Andrilović i Mira Čudina-Obradović pišu da škola ima osobitu zadaću uskladiti ponašanje pojedinca s okolišem i društvom u cjelini: „Odgoj u psihološkom smislu dio je šireg procesa koji se zove socijalizacija, a predstavlja razvijanje pojedinca kao društvenog bića. U toku prvih godina

⁹⁵ Odgoj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44727>, pristupljeno 24. 8. 2023. O čimbenicima odgoja v. detaljnije Ante Vukasović, *Pedagogija*, Alfa d. d. / Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb, 1994.

⁹⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 55.

života djeteta karakteristična je njegova potpuna ovisnost o okolini i istodobno asocijalno ponašanje izraženo u egocentrizmu.“⁹⁷

Pravilan odgoj i obrazovanje uvijek treba biti međusobno usklađeno i primjereno uzrastu djeteta, a to iziskuje veliku suptilnost i perceptivnost dobra pedagoga-motivatora: „Iznad svega moramo se čuvati da dijete ne zamrzi nauku kad još nije u stanju ni da je zavoli i da se u svojim kasnim godinama ne plaši gorčine koju je jedanput osjetilo. Neka prve njegove pouke budu u obliku igre. (...) S vremena na vrijeme treba pribjeći natjecanju i dopustiti mu da se smatra pobjednikom. Treba ga i nagradama poticati, naročito onim koje gode njegovoj dobi.“⁹⁸ I današnja pedagogija drži se toga zlatnoga načela da je najbolje odgoj započeti kroz igru i primjenjivati natjecanja.

Kvintilijan se tu mogao osloniti na klasičnu teoriju odgoja koju je sažeo Aristotel u svojem djelu *Politika*. Aristotel je tvrdio kako u odgojnom postupku „igre treba uvoditi u zgodno vrijeme, kako bi poslužile kao lijek. Jer takvo je gibanje odlanuće duši, te otpočinak zbog užitka“.⁹⁹ Natjecanje je pravilima uređen oblik igre koji su u odgoju preferirali osobito stari Heleni, a Rimljani nastavili. Aristotel je kao i Platon veličao ponajviše spartanski način odgoja jer je djeci na poseban način omogućavao razvoj kroz natjecateljske pa i borilačke discipline u kojima su sudjelovali kako dječaci tako i djevojčice.

Međutim, u odgoju je potrebna i stalna kontrola te ne-odstupanje od postavljenih pravila. U tome osobito roditelji moraju biti dosljedni. „I onda kad budu dobro obučena u pravilnom i lijepom izražavanju, ne smije im se dozvoliti improvizirano brbljanje bez pripreme i gotovo nikakvo ustručavanje prije ustajanja. U ovome neiskusni roditelji nalaze isprazno veselje, ali se kod njihove djece rađa prezir prema radu, neskromnost i navikavanje na potpuno nepravilan govor i upuštanje u pravljenje svakovrsnih jezičnih grešaka, a s druge strane u njihovoj je svijesti ukorijenjeno previsoko mišljenje o vlastitim sposobnostima, što je vrlo često osujetilo velika dostignuća.“¹⁰⁰

⁹⁷ Vlado Andrić – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 225.

⁹⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 55.

⁹⁹ Aristotel, *Politika* VIII, 3, 1337 b 40-43, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992., str. 254.

¹⁰⁰ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 129.

Kvintilijan s lakoćom sjedinjuje odgojne aspekte s obrazovnima. Gdje god u svojem djelu govori o aspektima obrazovanja govornika, dotiče se nedjeljivih pitanja discipline i radnih navika, izgradnje slike o sebi, u potpunosti uklapajući proces obrazovanja u moralno-etičku dimenziju, temeljeći procese učenja na uspostavljenom interaktivnom odnosu djeteta i uzora iz njegove najbliže okoline: obitelji i učitelja.

Pravilan odgoj-obrazovanje plod su dugogodišnje prakse i znanstvenoga proučavanja prirode učenika pojedine dobi, njegova socijalnoga kontakta u svim fazama dječakoga života, utjecaja okoline na razvoj osobe. Na mnogim mjestima Kvintilijan ističe te aspekte i podrobno ih argumentira. Zanimljivo je koliko rano ističe presudnost fonetskog, osim psihološkog i etičkog modeliranje budućega govornika, dok je u najformativnijem uzrastu: „Prije svega njegove dojilje moraju pravilno govoriti. Hrisip¹⁰¹ je želio da one, ukoliko je to moguće, budu pune mudrosti ili bar, ukoliko prilike dozvoljavaju, da budu najbolje izabranice. Bez sumnje najveću pažnju treba obratiti na njihov moralni lik, ali one moraju i pravilno govoriti.“¹⁰²

Kvintilijan naglašava kako je dijete u najranijoj dobi sklono oponašanju uzora pa je stoga iznimno važno već od tada birati njegov društveni okoliš to jest dovoditi ga u doticaj s dobrim uzorima, kako u roditeljskom domu, tako i u školi. Za ilustraciju kako socijalno ozračje utječe na razvoj pojedinaca u odgojnom procesu Andrilović i Čudina-Obradović posegnuli su za istraživanjem Lippitta i Whitea.¹⁰³ Opisali su različite karakteristike vođenja koje se dadu svesti na tri osnovna oblika: autokratski, demokratski i stil potpune slobode.

Suvremena psihologija odgoja također prihvaća drevnu pouku da su za odgoj naj snažniji prvi dojmovi i spoznaje. Djeca zato imaju veliku moć pamćenja vezano za prvotne uvide. Kvintilijan je taj uvid izrazio sljedećim riječima: „Od prirode najbolje pamtimo ono što smo usisali u nerazvijenoj dobi“. Za ilustraciju se poslužio prisposobom s „posudama koje zadržavaju okus kojim su prvi put bile napunjene.“¹⁰⁴ Iz toga se može povući zaključak

¹⁰¹ Stoički filozof Hrizip (281.-208.), rodom je iz grada Soli u Kilikiji, osobito je u svojim spisima razvijao dijalektiku. V. o njemu Banko Bošnjak, *Od Aristotela do renesanse*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1978., str. 17.

¹⁰² Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 129.

¹⁰³ Vlado Andrilović – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 136.

¹⁰⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 51.

kako nijedna dob za odgoj i naobrazbu nije prerana. Jer *čim postane roditelj*, čovjek treba *prije svega gajiti najbolje nade* i ulijevati primjeren sadržaj u otvorene posude. Pri tom naravno *od samoga početka* treba *biti brižljiviji* te sukladno tome gajiti i velika očekivanja. Iz svakoga se mladoga bića može razviti veličanstvena osobnost.

No, čak i u izrazito patrijarhalnoj rimskoj kulturi Kvintilijanov pedagoški humanizam smatra i majke ravnopravno važnima u odgoju i oblikovanju duha mladoga čovjeka. Ne ograničava se samo na očeve. Kvintilijan navodi kao poželjan uzor Korneliju,¹⁰⁵ majku Gaja i Tiberija Grakha. Ističe kako je upravo ona na osobit način pridonijela rječitosti svojih sinova koji su postali veliki govornici.

Za uzor dobra govorništva poslužila mu je i kći slavnoga govornika i pučkoga tribuna Gaja Lelija Mudroga,¹⁰⁶ Lelija. Nju spominje Ciceron u svojem u ogledu *O starosti*. Isticala se po eleganciji jezika koju je baštinila od svojega slavnoga oca, vrsnoga govornika. Kvintilijan spominje i Hortenziju, kćerku Kvinta Hortenzija.¹⁰⁷ Ona je bila autorica izvrsnih govora koji su se čitali u nazočnosti trijumvira i u Kvintilijanovo doba. Naglasak je na dobru odgoju u kojemu se od učitelja zahtijeva široko znanje i sposobnost da prenese žar na gojence kako bi oni mogli slobodno razvijati vlastite sposobnosti i nadarenost.

3.3.2. Pojam odgojitelja kod Kvintilijana i suvremeni odgojitelj

Proučavajući Kvintilijanovo djelo mogli smo konstatirati da je retor i odgojitelj čovjek najvišega stupnja humaniteta jer bez tih vrлина oni ne mogu prenositi emocionalnu bit informacije. Bez uživanja učitelja i njegove predanosti svaki je odgoj frazeologija, sofistika i izravna laž.

¹⁰⁵ Usp. Kornelija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=33213>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹⁰⁶ Usp. Lelije, Gaj Mudri. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35948>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹⁰⁷ Usp. Hortenzije, Kvint. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26175>, pristupljeno 22. 8. 2023.

Osim toga, ljudi koji se bave formiranjem osobe, moraju u najvišem stupnju biti duhovno, znanstveno i ljudski osviješteni. Tako je mislio i pisao Kvintilijan, što vrijedi i danas. Njegov *homo educans* mora dobro poznavati učenikovu nutrinu. Iako tada još nije postojala psihologija, on je naglasio nužnost dobrog primjećivanja unutarnjih zbivanja pomoću crvenila na licu, drhtanja, ukočenosti zbog šoka ili, u pozitivnom slučaju, naviještanje radosti mimikom, gestikulacijom i držanjem tijela u cjelini. Budući da se i današnja retorika smatra znanstvenom teorijom i praksom govorenja: *što se govori* (tj. da informacije budu vjerodostojne i korisne čovjeku za njegov rad i život) i *kako se govori* (tj. krasnorječivost, argumentiranost i uspješnost govora), iznimno je važno da bude znanstveno i ljudski osviještena.

Najvažnije je u svemu da učenik bude *partner*, odnosno da se odgoj ne svodi samo na davanje informacija, predavanje. Kvintilijan je spontanom empatijom shvaćao dubinske promjene koje se događaju u odgojeniku pa je prema njemu dozirao svaku svoju intervenciju.

Zahvaljujući svojoj ingenioznosti, Kvintilijan je spontano prodirao u sve sfere učenikova psihofizičkog sklopa. Zato su ga s pravom nazivali genijalnim pedagogom i retoričarom. Međutim, to mu nimalo nije smetalo da se, kad je potrebno, ponaša odgovorno pa tako uvijek drži poželjnu srednju distancu, što olakšava i učeniku da interiorizira informacije koje dolaze iz knjige ili udžbenika, odnosno iz neposredne prirode. Tom svojom sposobnošću Kvintilijan nadmašuje i današnje nastavnike koji se, ponekad, previše testomanijski, indirektno, kompjutorski odnose prema učenicima kao da su oni *wired pupils*. Danas zbog toga učenici ponekad ne doživljuju svoga nastavnika kao živo kreativno biće nego kao kiborga koji priprema testove, provodi ih i izračunava učinke.¹⁰⁸

Ipak, valja naglasiti, da je većina nastavnika kreativna pa je kritika pojedinih učenika i roditelja uglavnom neosnovana.

Ponekad se zaista (u rijetkim slučajevima) provodi odgoj kroz i preko žice, a ne kroz živoga čovjeka koji se veseli, ljuti i pati. U takvim slučajevima najviše gubi učenik.

¹⁰⁸ Pitanjima „motivacije u razredu“ i „umora i dosade u školi“ posvećena su dva poglavlja u udžbeniku Vlade Andrilovića – Mire Čudine-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 149-164.

Najveći je nedostatak i odgojitelja i njegova preciznoga mjerenja postignutoga uspjeha – neprecizno ocjenjivanje.

Papirnata testomanija danas je sve, kao što je u doba Kvintilijana bilo izvrsno verbalno „verglanje“ onoga što je polovično ili nikako učenik naučio.

Kad je riječ o pravilnom i efikasnom pomaganju učenicima da se duhovno sljube s informacijom, nužno je da suvremeni psiholog bude potpuno obaviješten o onim najskrovitijim spoznajama o unutarnjem mehanizmu emocionalnog i intelektualnog života učenika. Više puta Kvintilijan je naglašavao grčku pedagošku izreku: *melete to pan* (vježba je sve). Jer nije moguće postići savršenu motoričku predodžbu samo uz jednokratno ponavljanje. Informaciju zato treba ponavljati onoliko puta koliko je potrebno da i učenik i nastavnik shvate kako učenik zna ono što je ranije mislio da zna, a znao je samo krnje i nedovoljno.

Kao što smo vidjeli, ovaj problem sigurnoga dolaženja do potpune spoznaje (i teorijske i praktične) Kvintilijan je pouzdano spoznao kod učenika jer je bio genijalan pedagog pa mu je to uvijek lako išlo za rukom. Nakon toga znao je dati poticajnu ocjenu, znao je blago upozoriti što još nedostaje da se stekne potrebno znanje te kako treba sve to priopćavati i roditeljima da bi se i oni uključili u odgojni proces.

Što se pak tiče današnjega tipa evaluacije, tu i suvremena škola ima što naučiti od Kvintilijana. Ovu sigurnosnu spoznaju znali su i jezuiti koji su za postizanje uspjeha najprije koristili glavne predavače, potom su slijedili korepetitori koji su utvrđivali ono što su predavači predavali. Ako ni to nije bilo dovoljno, u večernjim su satima asistenti još dodatno vježbali s učenicima da se taj proces još jednom ponovi i utvrdi zna li učenik materiju i za koju ocjenu.

Naša bi današnja škola u tom smislu mogla iz povijesti nešto naučiti, promijeniti i usvojiti.

Nerazumljivi su stoga suvremeni pokušaji odstupanja od pozitivnih humanističkih stečevina upravo pozivanjem na visoke ideale društva znanja i posvemašnje naobrazbe. To se očituje, primjerice, u sve snažnijem uvođenju komercijalizacije i ostvarivanja profita u sferi naobrazbe. Je li naobrazba nešto što treba imati za primarnu zadaću stjecanje dobiti,

pitanje je na koje negativno odgovaraju jednako antički klasici kao i prosvjetiteljski humanisti. Imamo li danas razloga pasti ispod tih visokih humanističkih ideala i zahtjeva?

Danas je zbog brzine informacijskoga protoka u medijima izopačeno i profesionalno retoričko govorenje. Kad bi se istinski ocijenilo kako neki današnji naši spikeri govore, njih bi trebalo smjesta ukloniti s pozicije izvornoga govornika ili spikera.

U internoj radijskoj školi govorenja Radio Zagreb proveo je točna mjerenja koliki je raspon dobrog govora. Rezultati za hrvatski jezik iznosili su 14-20 redaka izgovorenoga teksta u jednoj minuti. Mnogi današnji spikeri unjkaju, cvrkuću, neartikulirano izgovaraju riječi i rečenice, što posebno dolazi do izražaja u reklamama. Naglasci su današnjih novinara i spikera često pogrešni, lokalizirani, da se i „obični“ slušatelji nasmiješe kad spiker upotrijebi pogrešan akcent. U to se uklapa i logički i rečenični naglasak pa je završetak rečenice sinusoidan i uzlazan, a ne silazan. U glagolskom perfektu rabi se naglasak prezentske osnove, a ne infinitivne. U upitnim rečenicama ne koriste partikulu *li* iza glagola, nego iza partikule *da*. Futur drugi gotovo se u potpunosti izgubio iz upotrebe u zavisno složenim vremenskim rečenicama, jednako u medijima kao i u školi, a slijepa stihija sintaktičke, leksičke i idiomatske anglizacije nemilosrdno potire same temelje hrvatskoga jezika. Istraživanjem stanja govora na radiju autorica Nada Zgrabljčić došla je do zaključka kako je opća govorna kultura „prilično zapuštena i zapostavljena u sustavu medija“.¹⁰⁹

Sve u svemu, živimo jezično u situaciji izgradnje „babilonske kule“, što je dovelo do pada jezične kulture do toga stupnja da će se morati povesti sustavna briga za ispravno jezično govorenje na radiju i televiziji, kao i u javnome životu, te pozvati na odgovornost za elementarnu pravopisnu točnost javnih natpisa i oglašavanja.

Na to kvarenje jezika Kvintilijan je stalno upozoravao pa je od suvremenika tražio kriterij da i robovi govore ispravnim latinskim jezikom.

3.3.3. Škola u mijeni povijesne zbilje

¹⁰⁹ Nada Zgrabljčić, „Govor na radiju: analiza duhovitosti, poetičnosti i afektivnosti novinara Hrvatskoga radija“, *Govor XIX* (2002), I, str. 45.

Škola, kao živi organizam svekolika društva, tijekom povijesnih kretanja doživljavala je i doživljava stalne promjene u svom sustavu. Od početaka naobrazbe u Hrvatskoj, kao obvezatnoga društvenoga komunikacijskoga koda, možemo pratiti njenu mijenu; ponekad s panegiričkim oduševljenjem, a ponekad s kritičkim pristupom.

U početku stvaranja škola i školskoga sustava nije bilo obvezatno ići u školu pa mnogi roditelji djecu nisu slali u školu; osobito žensku djecu, jer se držalo da su djevojčice buduće domaćice, žene i majke. Njihov je posao bila briga oko kućanskih poslova, djece, poslova na polju, briga oko stoke.

Kasnije je uvedeno obvezatno školovanje za sve i to treba glasno pozdraviti.¹¹⁰

U početku učilo se čitati, pisati, računati, vjeronauk, a kasnije su dodani predmeti tjelovježbe i domaćinstva.

Školu su držali važnom, ozbiljnom, dostojanstvenom. Učitelj je imao posebno mjesto u društvu.

Često se znalo čuti da su učitelj, liječnik i svećenik stupovi društva.

Učitelj je prenosio znanje svojim učenicima, tražio od njih disciplinu, red i rad.

U jednom razredu, znalo se dogoditi, sjedilo je više učenika različitih godišta i učitelj je istovremeno vodio nastavu prvom, drugom, trećem i četvrtom razredu. Učionice bi imale po stotinu učenika, što je danas po pedagoškom mjerilu razreda nezamislivo. Današnji razredi broje do tridesetak učenika.

Postoje različiti zapisi i sjećanja kako se to izvodilo, ali nastava se uspješno održavala uz strogu disciplinu.

Disciplina se održavala strogoćom i neupitnim učiteljevim autoritetom.

¹¹⁰ O povijesnom razvoju modernoga školstva u Hrvatskoj v. Ivana Horbec – Maja Matasović – Vlasta Švoger (ur.), *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*. Knjiga I. Zakonodavni okvir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2017.

Kažnjavanje za neposlušne bilo je redovito. Neposlušni učenici dobivali su štapom ili šibom po prstima i dlanovima. Takav oblik kažnjavanja održao se sve do pedesetih godina dvadesetog stoljeća.

U poglavlju o Kvintilijanovu poimanju kažnjavanja, koje je u njegovo vrijeme bilo potpuno opravdano i neupitno, svjedočimo o njegovoj svevremenosti u naukovanju o odgoju i naobrazbi. Kvintilijan je bio protiv fizičkoga kažnjavanja odgojenika, učenika.

Bio je gotovo kao današnji suvremeni učitelj kojemu je zadaća potaknuti učenike na samostalan rad te da istraživačkim metodama i vještinama usvajaju znanja koja će im biti važna za život.

Kažnjavalo se na razne načine. Uz već spomenuto šibanje učenici su za kaznu stajali u kutu ili klečali na kukuruzu. Što je sve prolazilo kroz glavu kažnjenog učenika, možemo samo zamišljati. Stručne pedagoške i psihološke analize znanstveno potvrđuju da su takve mjere ostavljale snažne negativne posljedice na mladoga čovjeka, razvijajući strah, nesigurnost, različite komplekse i frustracije. U dobi kada je mladom čovjeku potrebno samopouzdanje, poticanje na stvaralaštvo i kreativnost, ovakvim metodama kažnjavanja postizao se potpuno suprotan učinak od onoga kojemu bi kazna trebala pridonijeti; a to je poslušnost, red rad i disciplina. Često su kazne, iz neznanja i neshvaćanja učenika, stvarale strah od škole i udaljavale ih od zajednice.

Nastavnici se nisu trudili ili nisu bili educirani za prepoznavanje hiperaktivnosti ili posebne nadarenosti učenika i nisu shvaćali da je ponekad učenikova reakcija, koju su protumačili kao razlog za kaznu, zapravo kreativni izraz koji se u tim povijesnim okolnostima nije prepoznavao ili se pogrešno tumačio.

3.3.4. Odabir učitelja

Obrazovanje govornika daje znanstvenu metodičku uputu o obrazovanju uopće, ističući da je za dobar odgoj i učinkovitu naobrazbu osobito važan kriterij odabira učitelja.

Učitelji moraju biti ljudi moralni, odgovorni, pravedni, skloni odgovoriti na svako pitanje; znati pravilno, u duhu moralnog odgoja zajednice, usmjeriti.

„Ako je, naprotiv, dijete od prirode dobro, iako roditelji nisu slijepo i bezosjećajno ravnodušni, može se izabrati učitelj visokih moralnih kvaliteta (pametnim roditeljima ovo će biti prva briga) i primjenjivati najstrožu stegu, a u isto vrijeme dodijeliti djetetu za pratioca nekog svog prijatelja, čovjeka ozbiljna ili kakva vjernog i odanog slobodnjaka, čije bi ustrajno drugovanje moglo povoljno utjecati (...) Ne bi bilo teško ukloniti uzrok ovog straha da mi sami ne kvarimo moral naše djece! Odmah u kolijevci kvarimo ih raznim vrstama uživanja.“¹¹¹

U skladu s navedenim Kvintilijanovim promišljanju o značenju učitelja i danas se u reformama naobrazbe vode rasprave o njegovoj ulozi. Autorice Anđelka Peko i Vesnica Mlinarević potvrdile su u svojem članku „Učitelj – nositelj promjena u obrazovanju“ da je i danas „učitelj ključ svakog uspjeha, oblikovatelj odgojno-obrazovnog procesa i glavni poticatelj i suradnik učenicima u razvoju njihovih znanja i sposobnosti“.¹¹² Bitan razlog za to istaknut je u motu ovoga rada. Obrazovni proces otvoren je prema budućnosti. Odgoju djece treba davati najveću pažnju jer se time utječe na razvoj društva i budućnost svijeta.

Potom Kvintilijan nabraja redom čimbenike odgoja. Nakon doživljaja važnost utjecaja progresivno se povećava. O djetetovim odgojiteljima, koji su u rimsko doba često bili dobro obrazovani robovi, piše da trebaju posjedovati istinsko znanje: „Ili da su temeljno obrazovani, na što bih želio da se obrati osobita pažnja, ili da budu svjesni da im nedostaje naobrazba. Najgori su oni ljudi koji tek što su savladali prve osnove znanja, lažno sebi umišljaju da su se oboruzali istinskim znanjem.“¹¹³ Dakle, najgori je oblik koji kritizira kod učitelja njihovu umišljenost i hinjenje znanja koje ne posjeduju.

Ni danas ne prestaju rasprave o načinu na koji odgojitelji trebaju pristupiti djeci, odnosno o stilovima odgoja. U pravilu se odbacuje pretjerano strog i krut odgojni stil koji je

¹¹¹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 51.

¹¹² Anđelka Peko – Vesnica Mlinarević, „Učitelj – nositelj promjena u obrazovanju“, *Budućnost obrazovanja učitelja: zbornik radova*, str. 17-25. [Online] Dostupno na: 33 https://bib.irb.hr/datoteka/413060.Ucitelj_-_nositelj_promjena_u_obrazovanju.pdf. Pristupljeno: 16. 8 2023.

¹¹³ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 44.

usredotočen na kažnjavanje. Takvim stilom odgoja djeca postaju „često nesigurna, povučena ali mogu biti i agresivna, niskog praga tolerancije na frustraciju.“¹¹⁴ Na opasnosti od prestrogoga odgoja upozoravao je i Kvintilijan. Naglašavao je kako je dobro katkada upozoriti učitelja da „velika strogost u ispravljanju grešaka može katkada da obeshrabri dječake. Oni izgube samopoštovanje, sekiraju se i na kraju zamrze sam posao, i što je najopasnije, bojeći se svega, ništa ne poduzimaju.“ Potom nastavlja: „Zato prema ovoj dobi treba da je učitelj do krajnosti obazriv i blag (...) Nešto mora hvaliti, drugo trpjeti, treće mijenjati.“¹¹⁵ Prema uzoru zlatne sredine i u odgoju je zagovarao izbjegavanje krajnosti. Nijedna krajnost nije preporučljiva za odgoj.

Kvintilijan, dakle, traži strogost i samodisciplinu od roditelja, a blagost i obazrivost od učitelja. On sam pak, pojmljivošću i stilom svojega djela, daje nam neizravno vlastiti primjer nadahnutoga odgojitelja i psihologa. Dobar učitelj nježno, strpljivo i promišljeno, s neuobičajeno mnogo razumijevanja za ljudsko biće, metodološki prilagodljivo – ali u isto vrijeme karakterno dosljedno i nepopustljivo – odgaja i obrazuje svoje učenike. Ne odjeljuje ni u kojem trenutku odgojno-obrazovnog procesa ta dva segmenta.

3.3.5. Promišljanja o školstvu jedne učiteljice

Ovome dijelu naših istraživanja pridodajemo osvrt na nekoliko promišljanja o odgoju i obrazovanju sadržanih u tekstu kolegice iz Klasične gimnazije, mr. sc. Mary Ann Škare. U duhu Kvintilijanove retorike i pedagogije ponudila je nekoliko pažnje vrijednih uvida. Započela je pogledom na široko područje odgoja i obrazovanja praćeno kroz povijest. Iz toga širega vidika osobito je analizirala današnje stanje u Hrvatskoj i svijetu.

Iz njezina iskustva potvrđuje se kako profesorski rad „nije jednosmjernan“. Obrazlaže to tvrdnjom što se u obrazovanju prevladava jaz između mladih i starih, iskusnih i nezrelih,

¹¹⁴ Kristina Bačkonja, „Kako odgojni stil roditelja utječe na ponašanje mladog čovjeka?“, *Roditelji.hr*, 18. 04. 2014. Dostupno na: <https://roditelji.story.hr/Odgoj/Skola/a4216/kako-odgojni-stil-roditelja-utjece-na-ponasanje-mladog-covjeka.html>. Pristupljeno 22. 8. 2023.

¹¹⁵ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 44.

obrazovanih i onih koji bi to tek trebali postati. Napominje kako nikada svoj rad u školi nije shvaćala kao nametnuti posao kojim ispunjavam dane i zarađuje za život. Budući da je sama odrasla u intelektualnom, ali i toplom ljudskom miljeu, pokušala je uspostaviti ravnotežu između profesionalnoga odnosa i onoga prijateljskoga koji će oplemeniti suhe podatke. Za to se, predajući hrvatski jezik i književnost, bogato mogla braniti književnim djelima, umjetnošću i ljepotom – a to je kreativnost, zanesenost, užitak. To je nastojala prenijeti i probuditi u svojim đacima – želju za znanjem, novim spoznajama, ali i sposobnost doživljavanja – i lijepoga i ružnoga, i dobra i zla – te tako oblikovati cjelovitu osobu s vlastitim nazorima. Nastojala je izgraditi stajalište učenika prema sebi, prema drugima, prema povijesti, društvu, prema domovini, svijetu i svemiru. Citiram njezine opise koje započinje usporedbom života s lutanjem u Odiseji:

„Ljudski je život oduvijek odiseja u kojoj svi tražimo, lutamo, više ili manje uspješno svladavajući prepreke i zamke. Većina to čini „očiju uprtih u zemne stvari“, izrazio je Dobriša Cesarić u pjesmi Oblak. A pojedinci vole, pronalaze, predosjećaju i pate u samoći – poput Prometeja, Mojsija, Albatrosa i „visokih jablana“ koji „sami, gordi dršću u visini gdje ih ne razumiju glupani i hulje“, kako je to lijepo opjevao Tin Ujević. „Oni nas oplemenjuju žrtvujući (svjesno ili nesvjesno) sebe kako bi čovječanstvo opstalo i mase se prosvijetlile.“¹¹⁶

Taj odnos pojedinca i društva mijenja se tijekom vremena, ovisno o mnogim faktorima i razvoju civilizacije. Time se mijenja i odnos prema tradiciji, uspostavljenim vrijednostima i općenito prema čovjeku i Bogu. Na žalost, ne vrijedi uvijek poznata Ciceronova izreka da je „povijest učiteljica života“ (historia magistra vitae); čovjek često zaboravlja ono vrijedno iz prošlosti, čini iste pogreške. Ali, ipak, život ide dalje ispreplećući niti prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

Prof. Škare nadalje portretira vrijednosni sustav koji je postojao u vrijeme kada je ona pohađala osnovnu i srednju školu. Posebice se osvrće na kvalitete naobrazbe koje su se stjecale u Klasičnoj gimnaziji.

„Sjećanja na moje osnovnoškolske i srednjoškolske dane još su živa, pobuđuju u meni nostalgiju i prizivaju neko drugo, ljudskije doba. Nismo bili bogati, ali ni osobito

¹¹⁶ Tekst prof. Mary Ann Škare, koji ovdje donosimo, nigdje nije objavljen. Autorica nam ga je ustupila kao poticaj za razmišljanje o temi doktorata.

siromašni – imali smo mladost, ljubav, perspektivu. 60-te god. 20. st. otvarale su put u svjetliju budućnost. Usprkos vladajućoj ideologiji i društvenom uređenju, mi mladi nismo osjećali sputanost (možda i zato što nismo poznavali drugačiji život!). Škola je bila mjesto učenja, druženja, zaljublivanja i mladenačkih povezivanja. Moja ‘Klasična’ (i osnovna i srednja) pružala nam je ogromne mogućnosti stjecanja znanja, ali i ljudskih kvaliteta. Nekako, vladao je red, mir, sigurnost. Odnos između profesora i učenika temeljio se na poštovanju, ponekad je bilo i straha, ali je bilo i radosti, zajedništva, prijateljstva. Iz tih vremena izrasli su brojni intelektualci, bez obzira jesu li bili odlikaši ili su se jedva provlačili do mature. Školski je sustav bio čvrst, uređen i davao je širinu u obrazovanju. Iz današnje perspektive, u metodičkom i pedagoškom smislu puno je toga bilo odviše kruto, konzervativno i prestrogo. I mi smo ponekad tako mislili o svojim profesorima, ali danas razumijemo koliko su nam dali znanja, kako su direktno i indirektno odgajali i stvarali iz nas cjelovite ličnosti. Iako je nastava bila uglavnom frontalno osmišljena, ipak su oni pravi profesori uvažavali i mišljenja svojih đaka, dopuštali argumentirane rasprave i neslaganja u stavovima.¹¹⁷

Iz navedenih razmišljanja o školi i obrazovanju nameće se niz pitanja na koje ćemo se osvrnuti u daljnjem razmatranju. Kakva je danas uloga školstva u društvu? Što očekujemo od sustava obrazovanja? Kako uskladiti društvene, tehnološke, političke, znanstvene i odgojno-obrazovne kategorije?

I u literaturi i u životu pratimo zbivanja u društvu.

Danas se uloga učitelja nerijetko doživljava s podcjenjivanjem, njegovo djelovanje kao neprofitabilno i kao društveni teret. Mnogi ne razumiju razliku između proizvodnje i trenutačnoga uspjeha u materijalnom smislu od dugotrajnoga procesa obrazovanja čime se stvaraju (a ne proizvode) ogromne, temeljne individualne i društvene vrijednosti.

U društvu se stvaraju apsurdni odnosi, gube se najveće tradicionalne tekovine, a *novac* biva balzakovski najveća pokretačka sila. Učitelj osiromašuje, gurnut na socijalne margine, potplaćen, nezadovoljan, povrijeđen. Međutim, onaj pravi, iskonski nastavnik čuva dostojanstvo, vođen je i dalje entuzijazmom, ponekad možda konzervativan, ali spreman prilagoditi se tehnološkim promjenama, a da pri tome ne izgubi ljubav, ljudskost i širinu.

¹¹⁷ Mary Ann Škare, isto.

Na takav je način razmišljao i prof. dr. sc. Dragutin Rosandić. Premda je po osnovnom pozivu bio kroatist, metodičar nastave hrvatskoga jezika, bavio se i općim pitanjima školstva te ostao aktivan u svim reformama i pokušajima poboljšanja nastave sve do svoje smrti 2020. godine. Pokušavalo se s različitim reformama. Između ostaloga uvedena je niz godina kao novi eksperiment i „šugarica“, nazvana prema njezinu predlagatelju prof. dr. sc. Stipi Šugaru. Mijenjala se metodologija te su se preuzimala određena dostignuća iz zapadnoeuropskih zemalja. Uvodila se audio-vizualna metoda rada, osobito u stranim jezicima, inzistiralo se na komunikaciji, uvažavanju učenikova mišljenja pa se malo pomalo, u danim mogućnostima, škola ipak modernizirala.

Termin kurikulum ili kurikulum, o čemu nema suglasja pa se oba izraza koriste, unatoč obrazloženoj preporuci Radoslava Katičića da je prvi oblik primjereniji hrvatskom jeziku, pojavio se prvi put još u Americi 1924. god. u djelu „How to make Curriculum“. Time u svijetu započinje razvoj kurikulske teorije i metodologije o promjenama školskoga odgojno-obrazovnog sustava. U Europi se ta teorija počinje širiti 60-ih i 70-ih godina 20. st., a velike zasluge za to pripadaju S. B. Robinsonu, direktoru UNESCOVA Instituta za pedagogiju u Hamburgu. Iz Njemačke i Italije ta se teorija širi u skandinavske zemlje, a danas je ona temeljna teorija u promjenama školskih sustava u zemljama Europske unije.

Što je zapravo kurikulum definirat ćemo citatom iz knjige profesora Rosandića *Obrazovni kurikulumi, standardi i kompetencije*: „Kurikulum je sustav koji ne obuhvaća samo sadržaj odgoja i obrazovanja, već obuhvaća sve aktivnosti i kompetencije koje se odnose na planiranje, primjenu i vrednovanje postignuća (ishoda) odgojno-obrazovnog procesa“.¹¹⁸

Usprkos mnogim pokušajima mijenjanja školstva, ni do danas nije ostvarena cjelokupna reforma. Mnogo se toga čini parcijalno, nepovezano i stihijski. Za to postoje brojni faktori – nedostatak političke volje i potpore, nedostatak novca, a ponekad i stručnosti te, u posljednje vrijeme, i više sile, kao potresi i pandemija COVID-a 19. O tome prof. Škare piše: „Nakon svega bojim se da ne skrenemo u ekstreme želeći se ‘modernizirati’ i biti dijelom suvremenoga svijeta. A taj svijet tako je konfuzan, prepun suprotnosti u mišljenju i djelovanju. Kao da se homo sapiens više ne snalazi, izgubio je kompas smjera svojega djelovanja, otuđio se od prirode i od drugoga čovjeka. Alijenacija je prisutna u svim aspektima odnosa. Znamo da svijet tehnološki napreduje, da su nam kompjutori, mobiteli,

¹¹⁸ Dragutin Rosandić, *Obrazovni kurikulumi, standardi i kompetencije*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013., str. 16.

roboti olakšali, ali i ubrzali život. Hoće li i kada ljudi shvatiti da smo otišli predaleko, da smo zaboravili *živjeti*? Upitajmo se kamo sve to vodi. Zašto naša djeca ne znaju razgovarati, ne znaju se istinski družiti, ne znaju pisati ni misliti? ‘Est modus in rebus’ rekli su stari Latini ili ‘mens sana in corpore sano’ – dakle, uvijek ravnoteža suprotnosti da bi se postigla εὐδαιμονία – i unutrašnji sklad, mir, ispunjenost.“

Mislim da današnjem svijetu to nedostaje i vidim malo sretnih ljudi. I priroda (ili Bog?) se „urotila“ protiv nas jer smo zašli preduboko u zabranjene prostore.

Promišljanja prof. Škare završavaju porukom: „Zato mladim ljudima, s kojima radim cijeli život, želim da teže za znanjem, da im država omogućí stjecanje što više novih spoznaja, ali i da obitelj, škola, pa i Crkva ne zaborave biti *odgojno*-obrazovne ustanove, a ljudi da ne zaborave biti ljudi. Neka našim (i svim drugim) mladima život bude više izvorni „udžbenik“ i knjiga iz koje će crpiti znanje, ali i osnovne ljudske vrijednosti temeljene na tradiciji, domoljubnom kozmopolitizmu i moralno-etičkim zasadama.“

Ako usporedimo kriterije današnjih temelja za odabir dobrog učitelja, spoznat ćemo da se oni nisu bitno promijenili od Kvintilijanova vremena. Od davnina do danas najvažnije za odabir dobrog učitelja je priroda njegove naravi. Prosječan čovjek može naučiti mnoge zahtjevne teoretske predmete i savladati praktična znanja za rad u nastavi, ali ako po prirodi nije dobar, strpljiv, milosrdan i pravedan, najbolje je da se kani posla učitelja.

Zanimanje učitelja iznimno je odgovorno i važno. Kao što kaže Kvintilijan; upravo se u najranijoj dobi mogu načiniti velike pogreške i šteta učeniku ako nastavnik nije dobro pripremljen i ako nije dobar čovjek.

Nastavnikom, u pravom smislu te riječi, postaje se dugogodišnjim radom u struci. Uz naučena teoretska znanja i savladane vještine tijekom studija nastavniku je za puninu njegovoga zvanja potreban rad u školi. Nastavnik toga mora biti svjestan.

Kvintilijan kaže: „Za djetetove nastavnike važno je da su temeljito obrazovani, na što bih želio da se obrati osobita pažnja, ili da budu svjesni da im nedostaje naobrazbe. Najgori su oni ljudi koji, tek što su savladali prve osnove znanja, lažno sebi umišljaju da su se oboružali istinskim znanjem. Oni se ljute ako moraju ustupiti svoje mjesto i smatraju da oni jedini imaju pravo na titulu, zbog čega je ova vrsta ljudi obično ohola i poput diktatora, ponekad i brutalno, prenose svoje ludorije na učenike. Njihovo loše držanje jednako loše

utječe na moral učenika. Tako je, po pričanju Diogena iz Babilona,¹¹⁹ Aleksandrov učitelj Leonida zarazio svoga učenika nekim porocima koji su ga pratili sve do njegovih godina zrelosti, kada je već bio postao najmoćniji kralj.¹²⁰

Ova Kvintilijanova pouka nastala je kao plod dugogodišnjega proučavanja i istraživanja mjerodavnosti tko se može, a tko se ne bi trebao baviti nastavnim radom. Velike se rasprave vode i danas o pitanjima „interakcije nastavnika i učenika“ u kojima se nastoji uskladiti direktni i indirektni oblik poučavanja. Američki pedagog i psiholog odgoja, koji se bavio osobito istraživanjem provedbe razredne nastave, Jacob S Kounin ocrtao je na sljedeći način osnovne vidove usklađena odnosa pouke između nastavnika i učenika: „Ako želimo da dijete nešto nauči, ono najprije mora obratiti pažnju na predmet učenja, zatim mora sudjelovati, reagirati, biti aktivno, i najzad dobiti povratnu informaciju da li je njegova aktivnost bila ispravna ili nije.“¹²¹ U skladu s time Kounin je preporučio tehnike kojima se može osigurati obraćanje pozornosti u direktnom poučavanju, osiguravanje sudjelovanja svih u odgojnom procesu te osobito stavio naglasak na povećavanje osobne odgovornosti svakoga učenika.

3.3.6. Preduvjeti nastavnoga rada

Znanje se najučinkovitije postiže postupnošću i metodikom u nastavi. Učitelj bi od početka rada i praćenja učenika morao prosuditi njegove intelektualne sposobnosti, njegov temperament i karakter pa prema tome izraditi nastavni plan i prilagoditi ga učeniku i njegovim sposobnostima:

Za pamćenje, koje se visoko vrednovalo u njegovo doba, Kvintilijan piše da je pretpostavka dobra učenja. Zadaća je učitelja ponajprije utvrditi kolike su sposobnosti

¹¹⁹ Diogen, rodом iz Seleukije, bio je poglavar stoičke škole u 2. st. pr. Kr.. V. Diogen iz Seleukije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15271>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹²⁰ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga II.

¹²¹ Citirano prema udžbeniku: Vlado Andrilović – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 135.

učenika u tom pogledu: „Iskusan učitelj će, čim mu dječak bude povjeren, prije svega provjeriti njegove prirodne sklonosti i umne sposobnosti. Dobro pamćenje je najbolji znak dječje umne sposobnosti“, dodajući da se njegov snaga očituje dvostruko: kao lakoća stjecanja znanja i njegovo vjerno zadržavanje. „Nakon toga dolazi sposobnost oponašanja.“¹²²

Da se taj Kvintilijanov uvid i savjet zadržao u psihologiji učenja i pedagogiji do našega doba svjedoče Vlado Andrilović i Mira Čudina-Obradović u sveučilišnom udžbeniku *Psihologija učenja i nastave*. Udžbenik započinje u prvom poglavlju, koje je ujedno i najopsežnije, razmatranjem „učenja, pamćenja i zaboravljanja“. Autor toga poglavlja Andrilović tumači kako se tim pitanjima „matetika“. Izraz je izveden iz grčke riječi „mathesis“ u značenju „stjecanje znanja, spoznaja“.¹²³ Učenje započinje bilo svjesnim bilo nesvjesnim zapamćivanjem podražaja. Zacijelo je sposobnost pamćenja stvar veće ili manje darovitosti. Ali se može vježbanjem i poukom usavršavati.

Klasik retorike i tu ističe kako slabu nadarenost smatra „manjim nedostatkom od moralne pokvarenosti“, uz jednostavnu tvrdnju: „Uistinu nadaren dječak bit će također i čestit.“¹²⁴ Povlači dakle paralelu između pravila retorike i odgoja. Što vrijedi za dobra govornika primijenio je i učenika. Dobar govornik ujedno je i dobar čovjek. Onaj koji je sposoban i voljan za učenje ujedno je i dobar čovjek.

Kao što je važno motivirati učenika pohvalama i nagradama, jednako je važno provjeravati učenikovo napredovanje pisanim i usmenim pitanjima. Stoga je učenicima potrebno stalno zadavati nadasve pisane vježbe, a zatim vježbe čitanja i samostalnoga izražavanja. Vježbanjem se nadarenost i sposobnost usavršavaju.

U nastavnoj će praksi Kvintilijan, suprotno mnogim učiteljima svoga doba, isticati prednost kolektivne nastave u razrednoj zajednici pred privatnom nastavom jednoga učitelja s jednim učenikom.

¹²² Marko Fabije Kvintilijan, str. 56 i dalje.

¹²³ Vlado Andrilović – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 11.

¹²⁴ Marko Fabije Kvintilijan, str. 56 i dalje.

Kvintilijan tvrdi da će učenik u široj sredini svojih vršnjaka lakše razviti i učinkovitije usmjeriti svoje prirodne sposobnosti. Mira Čudina-Obradović opisala je u navedenom udžbeniku koji čimbenici povećavaju motiviranost učenika u razrednoj zajednici.¹²⁵ Iznimno je važno da u odgoju i naobrazbi budućega govornika tijesno surađuju roditelji s učiteljima. Jer, kako tvrdi Kvintilijan, to je pravi put cjelovitoga odgoja i naobrazbe.

Međutim, krajnji je cilj jačanje učenikove samostalnosti, do faze u kojoj učitelj više nije potreban, u kojoj ga učenik na simboličan način „prerasta“ ili „nadrasta“. Svakome dobrom učitelju cilj je tako osposobiti svojega učenika da mu sam prestane biti potreban. U tom se paradoksu ogleda sva požrtvovnost i plemenitost odgojiteljskoga poziva:

„Učitelj neće morati poučavati samo ove stvari. On će često morati da postavlja pitanja i provjeravati kritičku sposobnost svojih učenika. Na taj će način nestati kod učenika one samouvjerene bezbrižnosti, i ono o čemu se bude govorilo neće nezapaženo proći mimo njihovih uši. U isto vrijeme oni će biti dovedeni do postavljenog cilja – da sami za sebe iznalaze stvar i da se služe svojim razumijevanjem, što je na kraju krajeva glavni cilj ovog nastavnog metoda. Uostalom, nastavi i jeste glavni cilj da učeniku jednog dana ne bude potreban učitelj.“¹²⁶

Sjećam se svoga prvoga susreta s profesorom Marijanom Bručićem, direktorom Klasične gimnazije u Zagrebu. Zgoda svjedoči o pitanjima s kojima se suočava učitelj u svojem pozivu pa je vrijedi navesti za usporedbu s dvojbama o kojima je pisao Kvintilijan.

Klasična gimnazija raspisala je natječaj za profesora scenske i filmske umjetnosti na koji sam se javio. Po završetku natječaja, nakon nekoliko dana, pozvali su me na razgovor. Cijelu sam se noć tresao od straha, nisam mogao spavati. Znao sam da je mladom profesoru mjesto u Klasičnoj gimnaziji ravno ministarskom mjestu u nekoj vladi. Vjerovao sam u sebe jer iza mene je već bilo dosta profesionalnoga glumačkoga iskustva, a trebao sam predavati predmet koji mi je profesionalno i praktično vrlo blizak.

¹²⁵ V. o tome poglavlje „4. Motivacija u razredu“ u: Vlado Andrić – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 149-156.

¹²⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 135.

Molio sam Boga da me Komisija za izbor pita nešto u svezi s predmetom jer sam bio siguran da ni u čemu neću pogriješiti. Iznenadio sam se kada me dočeka samo profesor Bručić koji mi je rekao da s mojim izborom ne bi trebalo biti problema, ali da su mi potrebne dvije preporuke sveučilišnih profesora jer Klasična gimnazija u Zagrebu ima hvale vrijednu tradiciju pa ne bi htjeli zaposliti profesora bez preporuke. Pitao me je znam li da su u toj školi predavali: Sabadoš, Zmajlović, Miše... Znao sam ta sva imena jer sam se za razgovor pripremio. „Sada vam je jasno zašto tražimo preporuke“, rekao je Bručić.

Bilo mi je jasno. Škola s takvom tradicijom ne bi smjela pogriješiti u procjeni. Otišao sam na svoj Filozofski fakultet i zatražio preporuke svojih profesora: Stjepka Težaka i Ante Stamaća. Zatražene sam preporuke, s pohvalama, dobio i predao u tajništvo Klasične gimnazije. Nakon deset dana izabrali su me za profesora u Klasičnoj gimnaziji.

U to vrijeme Klasična gimnazija bila je integrirana u Obrazovni centar za jezike. Sada je opet povratila svoju samostalnost, naziv i tradiciju koja u Zagrebu seže preko četiri stoljeća u prošlost, sve do 1607.

U opisanom je zgodu Klasična gimnazija, kao što poučava Kvintilijan, izabrala nastavnika kojega više godina poznaju profesori i kojega podupiru.

Danas se često može pročitati u sredstvima javnoga priopćavanja kako se nastavnik u školi neprimjereno odnosi prema učenicima ili učenicama. Takvi su nastavnici zalutali u škole. Kvintilijan kaže da odgojitelj mora biti čestita osoba. Slično je i s govornikom koji želi dobiti povjerenje slušateljstva.

Kako se danas provjerava čestitost? Gotovo nitko više ne traži preporuke za nastavnika u školi. Zašto? Zato jer su vjerojatno sretni da im se netko uopće javi. Današnja je škola materijalno ponižena, a nastavnici jedva vežu kraj s krajem. To bi mogla biti tema nekoga drugoga rada. U takvim se okolnostima u škole mogu uvući nedovoljno provjereni ljudi koji imaju velikih problema sa sobom. U našim školama uglavnom rade čestiti ljudi kojima je nastavničko zanimanje poziv, a ne posao.

3.3.7. Negativni postupci u odgojiteljskoj praksi

U svojem glasovitom djelu *Emile ili o odgoju* Jean-Jacques Rousseau naveo je kako djetetu nikada ne valja zadavati kaznu kao kaznu, nego da je osjeti kao naravnu posljedicu svojeg nevaljalog čina.¹²⁷ On se u svemu zalagao za približavanje prirodi pa je i u odgoju koristio tu orijentaciju. Nasilnost je protuprirodna kako u odgoju tako i u odnosu među ljudima u društvu. Zato ljudi postavljaju pravne ustanove za uređivanje društva.

Najčešći je oblik kažnjavanja, kako u roditeljskom domu, tako i u školi, zabrana nečega što je djetetu, učeniku, drago ili do čega jako drži. Takvom će se zabranom najčešće postići željeni cilj, ali u prosudbi moramo biti oprezni kako se ne bi postigao suprotan učinak.

Uvriježena je nastavnička pogreška u izričaju zabrane usputno ponižavanje i obezvrjeđivanje učenika kao objašnjenje razloga zabrane. Aristotel je naglašavao da se osnovno naukovanje i odgoj djeteta mora povjeriti najsposobnijim učiteljima. U današnjoj nastavnoj praksi to bi morali biti ljudi koji su svladali teoretska znanja iz razvojne psihologije i psihologije odgoja i obrazovanja.

Način na koji se djetetu izriče zabrana može biti pedagoški i ponižavajući. Pedagoški bi način izricanja zabrane kod djeteta trebao izazvati spoznajnu razinu svijesti i osvijestiti dijete da se sličan propust više ne ponovi poradi njegova dobra.

Ponižavajući način kod djeteta će izazvati osjećaj straha od starijega, ali ne će izazvati osjećaj pokajanja. Vrlo će često izazvati suprotan efekt prkosa i prikrivenoga posluha koji se kasnije može razviti u revolt i mržnju prema onome tko takvu mjeru donosi.

U suvremenoj školskoj praksi ponekad se zapostavlja komunikativni kôd učitelj-učenik, u kojemu učeniku mora biti jasno zašto se od njega traži da nešto nauči ili učini onako kako je to tražio nastavnik. Onoga časa kada mu to bude jasno i razložno, učenik će to primiti kao svoj način djelovanja i ponašanja. Često se događa u roditeljskom domu da roditelj naredi

¹²⁷ Jean-Jacques Rousseau (1712.-1778.), francuski književnik i filozof prosvjetiteljstva, autor je djela *Emile ili o odgoju*, iz 1761. U tom je klasičnom djelu pedagogije prvi put izrečeno stajalište da odgoj treba slijediti prirodan razvoj. V. Rousseau, Jean-Jacques. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53500>, pristupljeno 22. 8. 2023.

djetetu da neke stvari uradi baš tako jer je ON tako odredio i naredio, a kada dođe vrijeme, razumjet će jer sada još nije na tome stupnju razvoja. Takav način poguban je za djetetov normalan razvitak jer ga se stavlja u kontekst stroja, a ne čovjeka. Stroj ne treba objašnjenje i razumijevanje, a čovjek ima dostojanstvo prema kojemu djeluje iz uvjerenja.

Učeniku u školi i djetetu u obiteljskom domu mora biti jasno zašto se od njega traži da učini baš tako kako smo od njega tražili. Tek tada će rezultat kažnjavanja ili zabrane imati puni učinak i bit će koristan učeniku ili djetetu. Izvršavanje naredbe ili zabrana bez obrazloženja dalekosežno će štetiti djetetu u njegovu budućem razvitku.

Kazna je odgojna i korektivna mjera koja se često primjenjuje u obitelji i školi. „Suština kazne je u tome da čovjek doživi da je osuđen od kolektiva znajući da je postupio nepravilno. U kazni nema nasilja, već postoji doživljavanje pogreške, odvojenost od kolektiva, makar u mislima“, tvrdi Anton Semjonovič Makarenko,¹²⁸ vodeći teoretičar u razvoju sovjetskoga obrazovanja i odgoja u kolektivnom duhu, koji se zauzimao za integraciju demokratskih načela u teoriju i praksu obrazovanja uz uvođenje svrhovitoga rada u odgojno-obrazovni proces.

Makarenko je poučavanje prakse rada i razvoj radnih sposobnosti smatrao temeljima izgradnje karaktera i oblikovanja estetskog ukusa. Njegove knjige o odgoju¹²⁹ bile su utjecajne i prevedene, jednako i njegovi brojni znanstveni radovi. Među njima valja istaknuti „Pedagošku poemu“, svojevrsnu kroniku godina iskustava stečenih na mjestu ravnatelja sirotišta Kolonije Gorki u dvadesetim godinama prošlog stoljeća u Ukrajini. Kao teoretičar odbacio je anarhistički pojam „besplatno obrazovanje“ i teoriju biološkoga determinizma, u korist izgradnje sustava „pedagoške logike“, ukorijenjene u dijalektičkom materijalizmu.

¹²⁸ Anton Semjonovič Makarenko karijeru je započeo kao školski nastavnik. Godine 1914. diplomirao je na Pedagoškom zavodu u Poltavi. Tri godine kasnije voditelj je srednje škole, kada započeo svoj istraživački rad u traganju za novim teorijama i metodikama obrazovanja. Od 1920. do 1927. voditelj je odgojnog dječjeg doma Kolonija Gorki. Usp. Makarenko, Anton Semenovič. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38234>, pristupljeno 6. 10. 2022.

¹²⁹ Najpoznatija djela Antona Semjonoviča Makarenka su *Pedagoška poema (Педагогическая поэма)*, priča o odgoju u Koloniji Gorki, *Zastave na kulama*, *Metodika nastavnog rada*. Pod utjecajem je vodećih sovjetskih odgojitelja toga vremena: N. K. Krupskaje, i A.V Lunacarskija, te djela Karla Marxa, Friedricha Engelsa, Lenjina i Maksima Gorkog u razdoblju nakon ruske revolucije. Usp. Makarenko, Anton Semenovič. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38234>, pristupljeno 6. 10. 2022.

Također je isticao veliku važnost roditeljskoga doma i okruženja kao ključnih čimbenika uspjeha u učenju. Njegov rad još se uvijek smatra utjecajnim u području obrazovanja.

3.3.8. Kazne i pohvale kao pedagoške mjere

Potrebno je u ovom sklopu ukazati na značenje pohvale u odgoju i naobrazbi te na opasnosti koje proistječu iz nepravедnih kazni. Kao što je poznato, u postupku kažnjavanja izražena je nakana utjecati i mijenjati ponašanje djece. Tradicionalno se smatrali kako se kaznama može utjecati na njihovo poštivanje reda, rada i svjesne discipline. No pri tome se mora paziti da kažnjavanje ne utječe na podvrgavanje djece bezuvjetnoj poslušnosti. Stoga kazna treba biti dobro odmjerena i svakako primjerena dobi djeteta i prekršaju. Poželjno je da bude učinkovita u postizanju cilja, a da ne ostavi negativne i štetne posljedice na mlade osobe.

Kazna će postići svoj učinak samo onda kada je učenik prihvati kao posljedicu svoga propusta, negativnoga djelovanja prema zajednici ili samome sebi.

U drugoj knjizi *Obrazovanja govornika* Kvintilijan u poglavlju *Moralni lik učitelja i njegove dužnosti* ističe kako učitelj mora znati uspostaviti disciplinu: „Nije dovoljno da učitelj bude do najveće mjere besprijekoran i neporočan, on mora strogom disciplinom obuzdavati narav onih koji se oko njega okupljaju. (...) U pohvalama (...) neka ne bude škrt, ni pretjerano rasipan, jer će u prvom slučaju uzrokovati odvratnost prema radu, a u drugom bezbrižnost.“¹³⁰ Disciplina u poučavanju postiže se zlatnom sredinom između krajnosti prevelike strogoće i pretjerane popustljivosti.

Taj se zahtjev odnosi kako na učitelje tako i na roditelje. O potrebi obrazovanja roditelja i suvremenim izazovima za njihove pedagoške kompetencije pišu Anka Jurčević Lozančić i Anabela Kunert.¹³¹ S obzirom da se od roditelja danas postavljaju sve viši zahtjevi

¹³⁰ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 123.

¹³¹ Anka Jurčević Lozančić – Anabela Kunert, „Obrazovanje roditelja i roditeljska pedagoška kompetencija, teorijski praktički izazovi“, *Medodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, Vol. 10 (2015) , br. 22, str. 39-48. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/227275>, pristupljeno 22. 8. 2023.

pri ispunjavanju roditeljske zadaće u interesu djeteta, zauzimaju se za posebne programe njihova pedagoškoga obrazovanja.

I na ovome mjestu Kvintilijan se pokazuje finim psihologom kada traži da učitelj u isticanju grešaka ne bude „zajedljiv, naročito uvredljiv“ jer je, dakako, važniji učiteljev osobni nastup – kao i odnos neverbalizirane „povezanosti“ učitelja i učenika, nego sama formalna strana kazne ili pak pohvale. „Mnogi su napustili započete studije zato što neki dijele ukore na taj način kao da na prestupnicima iskaljuju svoju mržnju.“¹³²

Za svoj trud, rad i uspjeh učenik će se u suvremenoj školi nagrađivati, a za neprilagođeno ponašanje u zajednici kažnjavati. I danas se vode žestoke rasprave za i protiv nagrađivanja u obrazovanju. Poučan je izbor iz stranih medija o toj temi na Školskom portalu priredila Snježana Mostarkić pod naslovom „Zašto nagrade i nagrađivanje nisu primjeren način motivacije i uspjeha u učionici“.¹³³ Pohvale, nagrade i kazne postoje od kada postoji i spoznaja o školi. Isto je tako i Kvintilijan u svom „Obrazovanju govornika“ zagovarao natjecanje i isticanje učenika pohvalom kao bitan čimbenik kvalitetnog odgoja i naobrazbe.

„Ja bih za učenika želio imati dječaka kojemu pohvalna riječ daje podstreka, kojega uspjeh veseli, koji zbog svog neuspjeha plače...“¹³⁴, kaže Kvintilijan, ističući emotivnu otvorenost i perceptivnost učenika kao idealni preduvjet za njegovo obrazovno oblikovanje.

U suvremenoj hrvatskoj školi pohvala je, kao i kazna, definirana školskim zakonima koji su vođeni pedagoškim mjerama. Preporučuje se da oni koji postižu istaknute rezultate u obrazovnom procesu, ponašanju te djelatnostima u školi i izvan nje mogu dobiti pohvale i nagrade. Nagrađivanje i pohvaljivanje može se iskazivati bilo prema učenicima pojedinačno ili prema razrednim odjelima i obrazovnim skupinama. Uz to se kao prikladna sredstva poticaja u učenju mogu koristiti određeni sportski sadržaji, moguće je poslužiti se sredstvima

¹³² Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 123.

¹³³ Snježana Mostarkić (ur.), „Zašto nagrade i nagrađivanje nisu primjeren način motivacije i uspjeha u učionici“, *Školski portal*, objavljeno 24. kolovoza 2022. Dostupno na: <https://www.skolskiportal.hr/sadrzaj/iz-stranij-medija/zasto-nagrade-i-nagrađivanje-nisu-primjeren-nacin-motivacije-i-uspjeha-u-ucionici/>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹³⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 57.

za učenje i priborom za rad ili umjetničko stvaranje. Dolaze u obzir naravno i alati za reprodukciju, glazbeni instrumenti, novčane nagrade, izleti i slični oblici.

Preporuka je da Nastavničko vijeće učeniku dodjeljuje nagrade.

Financijski proračun škole trebao bi predvidjeti i određena sredstva za nagrađivanje učenika.

3.3.9. Pedagoške mjere u suvremenome školskom sustavu

Uz navedene mjere poticanja i nagrađivanja učenika za one koji ne izvršavaju na odgovarajući način svoje dužnosti i obveze ili se pak ne pridržavaju pravila i normativnih propisa škole potrebno je predvidjeti odgovarajuće pedagoške mjere.

Pri tom je preporuka da se pedagoška mjera učenicima izriče poimenično. Za razliku od pohvala i nagrada koje mogu biti skupne, preporučljivo je da se pedagoške mjere ne izriču razrednom odjelu ili obrazovnoj skupini.

Za izricanje pedagoških mjera valja polaziti od činjenice da one imaju zadaću ukazati učeniku na njegove pogreške i propuste, na njegovo nedolično ponašanje. Njihovo je opravdanje u pouci da se takvo vladanje ne bi više ponavljalo.

Osobito valja istaknuti kako pri izricanju pedagoških mjera ne bi smjela do izražaja dolaziti namjera osvete. Isto tako nedopustiv je i učinak zastrašivanja ili ponižavanja učenika kojim bi se na bilo koji način utjecalo na osobnost učenika.

Naglasili bismo stajalište koje zastupamo da je najgori oblik kažnjavanja djece tjelesno kažnjavanje. Međutim, činjenica je da je takav oblik kažnjavanja i danas prisutan. Istraživanje koje su provele autorice Vesna i Petra Bilić na uzorku od 275 učenika u višim razredima osnovnih škola pokazalo je „da ispitanici najčešće doživljavaju lakše oblike tjelesnog kažnjavanja, zatim netjelesne, a najmanji broj ih je doživio teško tjelesno

kažnjavanje“.¹³⁵ Autorice su opisale kako roditelji češće udarcima predmeta kažnjavaju dječake nego djevojčice, povlače ih za kosu ili uši. U zaključku su obrazložile kako kažnjavanje može izazvati višestruke, negativne emocionalne reakcije djece.

Kako nam je znano iz školske povijesti, tjelesno kažnjavanje učenika bila je normalna odgojna i uobičajena pedagoška kazna. Takav način odgoja djece održao se u našim školama sve donedavno, a nije nam strano pročitati, čuti ili vidjeti da se u mnogim našim obiteljima ta pedagoška mjera i danas često koristi po izliku „sve je to za dobrobit djeteta, budućega čovjeka“.

Koliko je Kvintilijan ispred svoga vremena očituje se i u oštrom suprotstavljanju tjelesnoj kazni:

„Ne bih htio da se djeca šibaju, bez obzira što je to sveopća praksa i što se tome Hrisip ne protivi. Prvo zato što je to sraman i ponižavajući način kažnjavanja i podesan samo za robove. U svakom slučaju to je nasilje, što bi svatko priznao kada bi žrtva šibanja bio čovjek starije dobi. Drugo, ako je neki dječak tako nepristojan i prost da se ukorima ne može popraviti, on će „slično svim opakim robovima, i na udarce otvrdnuti. Najzad, uopće se neće trebati služiti tom vrstom kazne ako uvijek bude netko tko će nadzirati dječakovo učenje... Osim toga, kada se djeca tuku, bol i strah često prouzrokuju tako ružne stvari o kojima nije ugodno i pristojno govoriti, a to zna kasnije biti izvor stidljivosti koja obeshrabruje i čini dijete potištenim, tako da ono s gađenjem počinje izbjegavati i samo svjetlo dana. Ako se prilikom izbora učitelja nije obraćala naročita pažnja na njihov moralni lik, stidno je i spomenuti kakvim se sve nečovječnim i sramnim sredstvima pokatkad služe ovi pokvarenjaci u svom pravu primjenjivanja tjelesne kazne i za kakve sve stvari i drugima daje prilike ovaj strah dječaka. Nitko ne bi smio imati neograničenu slobodu nad ovom slabom i nasilju izloženoj dobi.“¹³⁶

Takvu pedagošku mjeru Kvintilijan u drugoj polovici 1. stoljeća drži nedostojnom, neučinkovitom, ponižavajućom. Obrazlagao je to argumentima kako bi se takva odgojna

¹³⁵ Vesna Bilić – Petra Bilić, (2013): „Učestalost i povezanost različitih oblika roditeljskog kažnjavanja s osjećajima i reakcijama djece“. *Nova prisutnost* 11 (2): str. 215. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/106393>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹³⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 58 i dalje.

mjera mogla negativno odraziti na ukupnost intelektualnih i moralnih odgojenikovih odlika. U tom je pogledu Kvintilijan bio znatno ispred svojega vremena koje se u povijesti pedagogije obično opisuje kao „faza strogosti“. Za tu fazu prevladavalo je stajalište da je „nedisciplinirano dijete zločesto jer je ljudskoj prirodi svojstvena sebičnost i natjecateljstvo“. Odatle se izvodio zaključak kako je „potrebna strogost i kažnjavanje da bi se dijete vanjskom prisilom naučilo ponašati onako kako je najkorisnije za njega i njegovu okolinu“. ¹³⁷ Ništa od navedenoga iz „faze strogosti“ ne bi se moglo primijeniti na Kvintilijanova pravila dobra odgoja. On je, vidjeli smo, zagovarao i igru i natjecanje kao bitne oblike odgojne prakse.

Kvintilijan napominje kako bol i strah često uzrokuju *ružne stvari*, a što zna biti uzrokom kasnije stidljivosti i potištenosti. „Nitko ne bi smio imati neograničenu slobodu nad ovom slabom i nasilju izloženom dobi“, zaključuje Kvintilijan, a budući da učenje ovisi o dobroj volji učenika, „to je stvar koja se prisilnim mjerama ne može postići“. ¹³⁸

Kao oštar protivnik tjelesnoga kažnjavanja on se zauzima za razvijanje natjecateljskoga duha kod mladih ljudi, preuzimajući metode pohvale i nagrade koje su bile uobičajene u športskim natjecanjima.

U suvremenoj je hrvatskoj školi tjelesno kažnjavanje učenika zakonom zabranjeno. Ustavnim odredbama propisano je da „nitko ne smije biti podvrgnut bilo kakvom obliku zlostavljanja“. Čl. 23 Ustava RH, a odredbom Obiteljskoga zakona u čl. 88, koji se primjenjuje od 1. srpnja 1999. propisano je: „Roditelji i ostali članovi obitelji ne smiju dijete podvrgavati ponižavajućim postupcima, duševnom ni tjelesnom nasilju, odnosno zlostavljanju“. ¹³⁹

Prema stajalištu koje je zauzelo nadzorno tijelo Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, Odbor za prava djeteta, ističe se kako ljudska prava nalažu eliminiranje svih vrsta tjelesnoga kažnjavanja, ma kako blago ono bilo. Isto tako odbacuju se i svi drugi oblici okrutnoga ili ponižavajućega kažnjavanja. U općem komentaru koji predstavlja službeno tumačenje Odbora o obvezama država, objavljenom 2006., propisano je tjelesno ili fizičko

¹³⁷ Vlado Andrić – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 165.

¹³⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 58 ff.

¹³⁹ Usp. Narodne novine 116/2003, dostupno na https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_116_1583.html, pristupljeno 8. 10. 2022.

kažnjavanje kao: „svako kažnjavanje pri kojemu se upotrebljava fizička sila i čija je namjera nanijeti određeni stupanj boli ili nelagode, ma kako blagi oni bili. To se najviše odnosi na udaranje djece (pljuskanje, šamaranje, udarci po tijelu) rukom ili pomagalom – bičem, štapom, remenom, cipelom, drvenom žlicom“¹⁴⁰ itd.

U Konvenciji se nadalje pod tjelesnim kažnjavanjem opisuju se razni oblici fizičkih grubosti kao što su „primjerice, udaranje nogom, drmusanje ili bacanje djece, grebanje, štipanje, ujedanje, čupanje kose ili udaranje po ušima, primoravanje djece da budu u neudobnim položajima, nanošenje opekotina ili prisilu na gutanje (na primjer, ispiranje usta sapunom ili tjeranje da djeca progutaju ljute začine)“. Prema mišljenju Odbora „tjelesno kažnjavanje uvijek je ponižavajuće. Usto postoje i drugi nefizički oblici kažnjavanja koji su također okrutni ili ponižavajući te stoga nespojivi s Konvencijom. Oni uključuju, primjerice, kažnjavanje kojim se dijete omalovažava, ponižava, ocrnjuje, okrivljuje, zastrašuje ili ismijava“.¹⁴¹

Ako usporedimo temeljna načela Konvencije ujedinjenih naroda i Kvintilijanove pouke o štetnosti tjelesnoga kažnjavanja, razabrat ćemo da se oni gotovo u svemu podudaraju.

Dvije tisuće godina staro mišljenje gotovo nitko u povijesti školstva nije ozbiljno shvaćao jer je tjelesno kažnjavanje bila uobičajena praksa svih školskih sustava. Danas se i među ozbiljnim znanstvenicima vodi polemika oko potrebe za tjelesnim kažnjavanjem djece. Neke se vjerske zajednice suprotstavljaju zakonskim odredbama o zabrani tjelesnoga kažnjavanja djece, pozivajući se na biblijske napise o potrebi šibanja i kažnjavanja djece kao pedagoške mjere.

¹⁴⁰ Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, dostupno na https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf, pristupljeno 10. 10. 2022.

¹⁴¹ Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta, dostupno na https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf, pristupljeno 10. 10. 2022.

3.3.10. Strah i nesigurnost – negativne posljedice pedagoških pogrešaka

Posljedice, koje strah i bol stvaraju, ako se djeca zlostavljaju, ostavljaju trag cijeloga života. Utječu na kasniji razvoj osobnosti. Kao što je Kvintilijan savjetovao, nisu preporučljive metode za pouku.

Valja ovdje prvo što se obično podrazumijeva pod pojmom strah. Poslužiti ćemo se sljedećom definicijom straha koja je navedena u *Hrvatskoj enciklopediji*: „U psihologiji, neugodno čuvstvo manjega ili većega intenziteta, izazvano stvarnom ili pretpostavljenom opasnošću. Strah ima doživljajnu ili subjektivnu komponentu, koju čini povećano uzbuđenje, želja da se pobjegne, sakrije ili krene u napad na izvor straha, te fiziološku, koju čine promjene potaknute povećanim uzbuđenjem autonomnoga živčanog sustava (npr. lupanje srca, znojenje, drhtanje, suhoća usta). Čuvstvo straha razlikuje se od *anksioznosti*, koja za razliku od straha najčešće nema poznat uzrok te je češće potaknuta nekom pretpostavljenom ili zamišljenom prijetnjom ili opasnošću. Strahovi koje izazivaju podražaji, situacije ili objekti koji su bezopasni i kojih se većina ljudi ne boji nazivaju se *fobije*.“¹⁴²

Strah je stanje koje svaki čovjek osjeća jer mu je on urođen. Nema ljudi koji mogu reći da se nisu nečega bojali ili da se ničega ne boje. Ako takvi postoje, to za njih nije normalno stanje. Strah se može stupnjevati, tako se određuje njegov intenzitet. Strah se može razvijati postupno, a može nastati iz neke situacije, od neke osobe ili iz duševnoga stanja. Kod učenika se često razvija strah od škole, nastavnika ili učenika. Učenik tada izbjegava školu, nastavnika kojega se boji, učenika ili situacije, koristeći razne načine i birajući razne obrasce ponašanja unutar svoje već duboko uznemirene osobe. Često svoj problem ne želi podijeliti s drugima, roditeljima taji pravi razlog straha od škole pa izmišlja različite razloge kako bi ostao kod kuće. Ako u takvim prilikama nije uspostavljena valjana suradnja roditelj – škola, učenik će se povući u sebe, a strah će se povećavati i izazivati različite strahove koji mogu proizvesti psihozu i teška stanja duha. Stoga je iznimno važno da se na učiteljska, nastavnička i odgojiteljska mjesta biraju socijalno prihvatljive i psihički stabilne osobe.

¹⁴² Strah. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58300>, pristupljeno 22. 8. 2023.

Strah od škole zove se skolinfobija. Vrlo je važno razlikovati normalne strahove od strahova koji su u kategoriji psihičkih poremećaja, a zovu se fobije.

Strah od škole (učenika, nastavnika, školske zgrade, nastavnoga gradiva) nije normalna pojava i tako se treba prema njemu odnositi. Učenik je društveno biće pa je upućivanje učenika u uklapanje u društvenu zajednicu jedan od odgojnih temelja hrvatske moderne škole.

Dobrom suradnjom roditelja, učenika i nastavnika problem straha od škole uspješno će se riješiti.

3.3.11. Suradnja roditelja i škole

Osobito je važna suradnja roditelja, učenika i škole. Za funkcionalno sazrijevanje mladoga čovjeka i njegovu psihičku stabilnost vrlo je važna nazočnost roditelja u procesu odgoja i naobrazbe. Tu je važnost naglašavao i Kvintilijan, a ona se dosljedno provodi u funkcioniranju suvremene hrvatske škole.

Kvintilijan je tvrdio da se moraju ujediniti roditelji i učitelji u nastojanju da se što bolje razviju moralne i intelektualne sposobnosti mladih ljudi. Zajedništvo doma i škole iznimno je važno, a u domu je osobito važno da oba roditelja sudjeluju u odgoju i naobrazbi.

Kao što smo ranije naveli, podsjećamo još jednom na mjesto na kojemu se Kvintilijan zauzima za veću obrazovanost roditelja: „Moja je vruća želja da i roditelji budu što obrazovaniji. Pri tome ne mislim samo na očeve. Znamo da je Kornelija¹⁴³, majka braće Grakha, mnogo pridonijela rječitosti svojih sinova, čiji je izvanredno dotjerani stil potomstvu sačuvan u njezinim pismima“.¹⁴⁴ Izvrstan je to primjer kako se odgojem i naobrazbom može prenositi znanje i razvijati nadarenost u djece.

¹⁴³ Kornelija, kći Publija Kornelija Scipiona. Sačuvana su dva veća odlomka njezinog pisma sinu Gaju, a smatraju se biserima staro-latinske proze. O obitelji Scipion usp. Scipion, Publije Kornelije Afrički Stariji. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55067>, pristupljeno 22. 8. 2023.

¹⁴⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 43.

Današnja suradnja roditelja i škole definirana je Zakonom, a statutima pojedinih škola propisuju se prava i obveze roditelja u školi. Sve škole imaju Vijeće roditelja.

Za uspješno postizanje ciljeva odgojno-obrazovne djelatnosti potrebno je zacijelo da škola u takvim pitanjima surađuje s roditeljima učenika. Na razne je načine moguća takva suradnja škole s roditeljima učenika, od primjerice individualnih razgovora do roditeljskih sastanaka, izvješćivanja roditelja o učenikovim postignućima. Postoje naravno i drugi primjereni oblici za suradnju škole i roditelja.

Razredne i roditeljske sastanke razrednoga odjela u pravilu sazivaju škole. Takvi su bilo opći bilo razredni roditeljski sastanci sastavni dio obrazovne djelatnosti i škole ih sazivaju prema potrebi.

Škole tijekom nastavne godine za razne potrebe sazivaju roditeljske sastanke razrednoga odjela.

Sudjelovanje roditelja očituje se i participiranjem u odlukama koje se tiču učenika u nastavnome procesu i u slobodnim ueničkim aktivnostima u školi. U tom smislu roditelji su obvezni sudjelovati u radu Vijeća roditelja, koje je sastavljeno od predstavnika roditelja učenika razrednih odjela, te birati i biti birani u članstvo Školskoga odbora. Često se to doživljava kao određena „žrtva“ za roditelja, s obzirom na pritisak zahtjeva suvremenoga načina života i oskudicu u slobodnom vremenu.

U mnoštvu izazova današnjega društva roditeljima nije nimalo jednostavno prepoznati i odvagnuti prednosti i nedostatke sustava koji im to omogućuje. Međutim, svako će dijete činjenicu da je njegov roditelj uključen u sustav njegova školovanja doživjeti kao poticaj samopoštovanju i osjećaju vlastite vrijednosti. Već i sama činjenica roditeljeva dolaska na roditeljske sastanke – i djetetova susreta s roditeljem u svojoj školi i iskustva o postojanju komunikacijskoga odnosa između njegova roditelja i njegova nastavnika u emotivnoj sferi dječje osobnosti stvara sigurnost i pouzdanje u vrijednost škole.

Roditelji učenika svakoga razrednog odjela biraju na roditeljskom sastanku između sebe u Vijeće roditelja jednog predstavnika. Izbor predstavnika roditelja obavlja se javnim glasovanjem na sastanku razrednoga odjela.

Vijeće roditelja djeluje kao školsko tijelo koje se brine za što bolje oblike suradnje roditelja i škole.

Tako će Vijeće sazivati radne sastanke s određenim temama vezanim za školu. Organizirat će i pratiti uspjeh školskih izleta, športskih natjecanja, kulturnih aktivnosti. Bavit će se pitanjima školske discipline, vladanjem i ponašanjem učenika. Trudit će se na poboljšanju uvjeta rada u školi, poboljšanju opremljenosti škola, organizirati posjete nastavnika obiteljima, truditi se organizirati osposobljavanje za roditelje. Cilj je Vijeća roditelja promicanje svijesti o vrijednosti suradnje roditelja i škole.

Uz Vijeće roditelja, svaki pojedini roditelj obvezatan je pratiti rad i razvitak svoga djeteta u školi i društvenoj zajednici.

3.3.12. Pouka o neodvojivosti prava i obveze

U četverokutu: učenik – roditelj – nastavnik – škola važno je naglasiti prava i odgovornost svih četiriju čimbenika četverokuta.

Učenik ima svoja prava, ali i obveze. Svijest za odgovornost i ozbiljnost prema poslu valja kod učenika razvijati od najranijega djetinjstva. Takav će psihološko-pedagoški pristup u kasnijoj dobi rezultirati ozbiljnošću i odgovornošću zrela čovjeka kojemu će radne navike biti normalan dio života.

Za potkrjepu se može navesti stajalište da suvremena škola ima bitnu odgojnu ulogu. Često ona dopunjuje pa katkada i zamjenjuje ulogu roditelja. Autori udžbenika Psihologija u obrazovanju saželi su stajališta o odgoju u školi na sljedeća tri osnovna oblika: „1. Odgoj u školi kao proces koji dopunjuje, učvršćuje i proširuje roditeljski odgoj; 2. Odgoj u školi kao razvijanje znanja, pozitivnog odnosa i aktivnog ponašanja prema aspektima modernoga života: ekološki odgoj, odgoj odnosa među spolovima, seksualni odgoj, odgoj za zdrav

životni stil, odgoj nepušenja i apstinencije od droge i slično; 3. Učvršćenje humanističkih odgojnih ciljeva kao važnih ili čak prvenstvenih ciljeva obrazovanja.“¹⁴⁵

Učenika se u školi odgaja i obrazuje da je život sastavljen od prava, obveza, odgovornosti i uživanja. Jedno s drugim ide, ali bez i jednoga izostavljenoga čovjek nije potpuna osoba. U tom pogledu sve tri navedena stajališta o odgoju na relaciji između učenika, roditelja, nastavnika i škole imaju potkrjepu u Kvintilijanovim stajalištima. No on bi sigurno najveću pozornost danas pridao upravo trećem aspektu jačanja humanističkih odgojnih ciljeva.

¹⁴⁵ Vlado Andrić – Mira Čudina-Obradović, *Psihologija učenja i nastave*, str. 225.

4. NEDJELJIVOST OBRAZOVANJA I ODGOJA U POVIJESTI RETORIKE

4.1. Prethodnici rimskoga govorništva i znanosti o odgoju

Premda je plan udžbenika *Obrazovanje govornika* sličan planu helenističkih rasprava koje su služile kao propedeutika u proučavanju pitanja teorije književnoga stila i jezika, utjecaj koji se odražava i kod Cicerona te u Horacijevoj poslanici *Pjesničko umijeće*, izvori kojima se Kvintilijan služio za uspostavljanje kompendija antičke teorije i prakse govorništva nisu dovoljno poznati i uglavnom nisu sačuvani.¹⁴⁶ Ni danas nije posve pouzdano utvrđeno na koje se radove svojih retoričkih prethodnika oslanjao na temelju neposrednoga poznavanja, a koji su mu spisi bili posredno dostupni preko drugih izvora. Kvintilijan spominje latinski prijevod jednoga govorničkoga priručnika Gorgije iz Atene, učitelja Ciceronova sina Marka. Na latinski ga je preveo Publije Rutilije Lupus, nepoznat iz drugih izvora, a djelo je do nas došlo polovično sačuvano, kao dvije knjige o figurama riječi.

Koncepcija Kvintilijanova djela odstupa od shematizirane tehničke razredbe koja je uvriježena u većini antičkih priručnika. Pomnom analizom teksta Curtius je ustanovio kako se u njegovu sastavljanju ipak pridržavao ustaljenoga rasporeda dužnosti retora (officia oratoris): iznalaženje teme i uvjerljivih argumenata (*inventio*), njihovo raspoređivanje u besjedi (*dispositio*), izraz (*elocutio*), pamćenje (*memoria*) i način kazivanja (*pronuntiatio*). Kao što sam najavljuje u predgovoru djela *Obrazovanja govornika*, u prvoj će knjizi govoriti o stvarima koje prethode dužnostima učitelja retorike. U drugoj će raspravljati o osnovama govorničkoga obrazovanja i pitanjima koja su u tijesnoj povezanosti s prirodom same retorike. Sljedećih pet bit će posvećeno invenciji (u koju ubraja i raspored građe), u četiri naredne bit će govora o govorničkom izražavanju (stilu), a tu je mjesto pamćenju i izlaganju. Njima će se pridružiti jedna u kojoj će opisati idealnoga govornika. U njoj će se raspravljati

¹⁴⁶ O razvoju antičke retorike v. pobliže gore navedeno djelo Ernsta R. Curtiusa: *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. U sljedećem tekstu riječ je o sažetom prikazu teza koje je izložio Curtius na str. 71 i dalje.

o govornikovom moralnom liku, principima kojih se treba pridržavati pri prihvaćanju, pripremanju i vođenju parnice.

Tako će Kvintilijan iznijeti tvrdnju kako se retorika najbolje može obraditi u tri poglavlja: o umjetnosti uopće (*De arte*), o umjetniku (*De artifice*) i o samom sadržaju djela (*De opere*). U 3. - 7. knjizi prikazivat će sadržaj djela (*De opere*), u 7. - 11. knjizi prikazivat će vanjski oblik (*De arte*), a u 12. knjizi govorit će o piscu (*De artifice*). Za moje su istraživanje najznačajnije prva i druga knjiga jer će u njima Kvintilijan znanstveno i iskustveno pisati o učiteljima, njihovim dužnostima, učenicima, odgojiteljima, nastavnom procesu.

Retoričko umijeće Rimljani su preuzeli od grčkih govornika i različitih filozofa. Po nekim se podacima može razabrati da je retorika u Rimu postojala i prije prodora retoričkih grčkih utjecaja, a temeljila se na retoričkim vrstama koje bismo mogli vezati uz pojedine narodne i obredne običaje. U početku su grčka filozofija i retorika dobile mnoge protivnike u redovima utjecajnih i obrazovanih Rimljana, a neki su, kao Katon, željeli iz Rima protjerati svaki grčki filozofski i retorički utjecaj. Dakako bilo je i onih koji su novopridošle teorije pozdravili i izučavali.

U 10. knjizi djela *Obrazovanje govornika* Kvintilijan navodi nekoliko zaslužnih retoričara grčkoga i rimskoga svijeta te na sljedeći način ukratko obrazlaže i kvalificira njihov doprinos.

„Slijedi ogroman broj govornika, jer ih je samo u Ateni u isto vrijeme živjelo 10. Među njima je neosporno u svakom pogledu najveći Demosten jer je čitavoj govorničkoj djelatnosti, može se reći, ostao zakonodavac. Sve je kod njega snažno, jedro i žilavo, sve na svom mjestu, sve tako smišljeno da se njegovim govorima nema što ni oduzeti ni dodati. Eshin je puniji i razvučeniji, i gdje je mirniji staloženiji, tu je veličanstveniji. On, međutim, ima više mesa, a manje mišićja. Hiperid je izvanredno prijatan i govornjiv, ali je vrsniji da ne kažem korisniji, za manje važne parnice. Lisija pripada starijoj generaciji. On je jednostavan i elegantan i kad bi se govorničko zvanje ograničilo samo na podučavanje, niko od njega ne bi bio savršeniji. Kod njega nema ničega besadržajnog, ničega nategnutog. Ja bih ga ipak radije usporedio s bistrim izvorom nego s velikom rijekom. Isokrat je predstavnik druge vrste govorničkog stila. On je skladan i dotjeran i prikladniji za rvalište nego za ozbiljnu bitku. Neumorno je

radio da ovlada svim stilskim ljepotama, i to potpuno opravdano. Spremao se za školsku učionicu, a ne za sudnicu. U iznalaženju spretan, visokih moralnih zahtjeva, tako svjestan i brižan u kompoziciji da zaslužuje prijekor. Spomenuti govornici nisu posjedovali samo one odlike o kojima sam govorio, ali ipak te odlike smatram kod svakog pojedinca najizrazitijim.“¹⁴⁷

Svakako se moramo osvrnuti na dostupne podatke o govorničkoj vještini rimskih prethodnika i pokušati sagledati oblike i načine njihova poučavanja i učenja.

Pavo Barišić u navedenoj studiji „Naobrazba kao osnovno kulturno dobro“ u prvome dijelu piše upravo o tome. Citirat ćemo glavne spoznaje autora: „Uz filozofske škole od antike u Grčkoj i Rimu razvijaju se suparničke retoričke škole. Prvu je utemeljio u Hiju znameniti govornik Izokrat (436. – 338.) u blisko vrijeme kada i Platon svoju Akademiju, oko 392. – 390. g. pr. Kr. Poznata je njegova izreka da je ‘korijen naobrazbe gorak, ali su plodovi slatki’.“¹⁴⁸ Razvoj institucionalne naobrazbe usko je dakle bio povezan uz retoriku i filozofiju. Učitelji govorništva bili su začetnici prvih obrazovnih ustanova.

U svojoj knjizi *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* Vlado Pandžić kao sveučilišni profesor i istaknuti znanstvenik koji se posvetio izučavanju govorništva, kaže: „Nedvojbeno se može istaknuti da su stari Grci govorništvo učinili umijećem i podigli ga na iznimno visoku razinu kakva nije postojala u drugim civilizacijama.“¹⁴⁹ Razlog tom velikom uzletu retorike u helenskom svijetu leži očito u tomu što su uspjeli povezati umijeće s institucionalnom poukom. Osnivali su retoričke i filozofske škole.

Općenito se smatra, a tako piše i Pandžić u svojim *Sitnim prilogima za povijest učenja i poučavanja govorništva*, da je osnivač teorije govorništva, odnosno retorike, Koraks koji je živio u 5. st. pr. Kr. Djelovao je na otoku Siciliji u gradu Sirakuzi, gradu koji je razvio pomorsku silu i natjecao se s Atenom ne samo utjecajem na moru nego i uspostavom demokratske vladavine i razvojem vrlo uspješna školstva.

¹⁴⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga X, str. 383 i sljedeća.

¹⁴⁸ Pavo Barišić, „Naobrazba kao temeljno kulturno dobro“, str. 4.

¹⁴⁹ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 20.

Prvu retoričku školu u Ateni utemeljio je sofist Gorgija (483. - 375. pr. Kr.). On je bio također rođeni Sirakužanin, koji je uz Tiziju bio jedan od najuspješnijih Koraksovih učenika. Demokratski ustavi u Ateni, Sirakuzi i drugim gradovima državama uključivali su građane u politički život. Pučka vladavina poticala je razvoj dobra govorništva za sudjelovanje u raspravama o zajedničkim poslovima.

Dakle, sve je krenulo iz Grčke, iako mnoga pitanja još ostaju nejasna: npr. kako su i gdje odgojeni izvrsni govornici koje spominje Homer? U nekoliko stoljeća od Homera do Aristotela načinjen je ogroman napredak u retorici i obrazovanju.

Moglo bi se reći da se grčko govorništvo dijeli na prirodno i umjetno govorništvo. Pod prirodnim podrazumijevam ono govorništvo koje je zabilježeno u povijesti kao izvrsno, a nije se učilo u govorničkim školama. Tu se svakako valja podsjetiti sjajna državnika i govornika Perikla.

Periklo je bio pripadnik atenske ugledne obitelji velemožnih, poznat po zalaganju za narod (demos). Bio je dobro obrazovan, izvrstan govornik, a podršku puka dobio je zbog promjena koje je proveo. U vrijeme njegova upravljanja državnim poslovima (461. – 429. pr. Kr.) atenska demokracija bila je na vrhuncu. Govori se o zlatnom dobu atičke pučke vladavine. Periklo je uveo dnevnicu za obavljanje državnih poslova i sudjelovanje u radu Narodne skupštine, dužnosnici su se birali žrijebom i tako je i siromašnijim građanima omogućio pristup u upravu i sudstvo. Periklo je svu vlast predao Narodnoj skupštini koju su činili svi slobodni građani Atene. Skupština je odlučivala o svim državnim poslovima. Tako je Atena postala demokratskom republikom.

U Periklovo doba Atena je obnovljena i sagrađene su mnoge javne zgrade, među kojima i najpoznatiji akropolski hram božice Atene, Partenon. U Atenu su dolazili mnogi filozofi, umjetnici i znanstvenici. Tako je grad, zahvaljujući Periklu, zauzeo vodeći položaj među grčkim polisima. Periklo je umro prvih godina Peloponeskog rata, od kuge koja je harala Atenom. Neposredno pred smrt izjavio je kako je ponosan što za vrijeme svojega djelovanja nije zavio u crninu nijednog Atenjanina.¹⁵⁰ Tako do danas demokratske vladavine prati dobar glas da ne ratuju s drugim demokratskim državama.

¹⁵⁰ Plutarh, *Periklo*, 38, *Usporedni životopisi*, str. 228. Usp. o tome također u: *Povijest svjetske književnosti*, sv. II., Liber – Mladost, Zagreb, 1971.

Uz Perikla spomenut ćemo i atenskog političara Temistokla, vojskovođu u vrijeme grčko-perzijskih ratova. U mladosti ga opisuju kao razuzdana, biva razbaštinjen pa se počinje baviti državnim poslovima. Svojim je govorničkim umijećem za vrijeme rata s Korkirom nagovorio sugrađane na gradnju velikoga brodovlja državnim novcem, zahvaljujući čemu Atenjani postaju vodeća sila na moru. Zabilježeno je da je tijekom drugoga grčko-perzijskoga rata Pitijino proročanstvo, koje je Atenjane upućivalo neka se ograde drvenim zidinama, protumačio tako da se svi trebaju skloniti na brodove, koji su drveni. Većina ostalih polisa, skeptična prema tom tumačenju, šalje vojsku na čelu sa Spartancem Leonidom na Termopile, gdje su Perzijanci porazili grčke snage. No, dio grčke vojske pri povlačenju nakon izgubljene bitke kod Artemizija, napada perzijsku mornaricu kod Salamine te ostvaruje veliku pobjedu. Temistoklo je javio Kserksu da se namjerava srušiti most koji je on izgradio na Helespontu pa se je Kserkso vratio u Aziju.

Na Temistoklov je prijedlog sagrađena luka i obnovljene su atenske zidine, nakon čega, zbog straha da bi mogao dobiti veliku moć u državi, Temistoklo biva izbačen iz grada i povlači se u Arg. Zbog optužbe Spartanaca uskoro se seli na Korkiru. No, prema Tukididovim zapisima, za vrijeme vladavine Kserksova sina Artakserksa odlazi u Aziju i ondje proučava perzijski jezik i književnost. Dvojica spomenutih državnika odlikovala su se izvrsnim govorničkim umijećem i iznimnim obrazovanjem, iako nisu polazili formalne retorske škole. Ta činjenica ide u prilog tezi kako retorsko umijeće može biti dar ili talent s kojim se čovjek rađa i usavršava, baš kao što se netko rađa s talentom za glumu, slikanje ili glazbu. Kao što smo ranije već naveli Plutarhovo svjedočanstvo, Temistoklo je vježbao govorništvo kod sofista Mnesifila. Ali je najviše postigao vlastitom upornošću, vježbom i darovitošću. Talent bez pouke i vježbe ostaje zakopano blago.

Da se svako umijeće, ako čovjek nije s darom rođen, u velikoj mjeri može naučiti, upravo su retorički poučavali Gorgija i Protagora. Oni su, kao i Hipija iz Elide, bili iznimno obrazovani govornici, intelektualci sofističkoga pravca, i naširoko popularni u grčkim polisima. Kao što svjedoči Platon u svojim dijalozima koji nose njihova imena, bili su bogato plaćani za svoja govornička predavanja. Osobito se njihovo govorničko umijeće cijeno u demokratskoj Ateni, gdje bi njihov dolazak brojna publika mjesecima nestrpljivo očekivala.

Sofisti su se bavili pitanjima etike, filozofije, politike, psihologije i pedagogije. No kod mnogih, poput Sokrata i osobito Platona, nisu bili omiljeni jer im je cilj (često materijalni dobitak) mogao biti važniji od filozofske istine. Filozofi su se suprotstavljali sofističkim

nadmudrivanjima poukom da treba nadići sjenoviti svijet privida i uzdići se do svjetla vječnih ideja u spoznaji istine svih stvari.

Tijekom 1. st. prije Krista vještinu i slavu grčkih govornika polako preuzimaju Rimljani. U svojoj knjizi Pandžić ističe kako je Kvintilijan, poslije Cicerona, najuspješniji teoretičar i pedagog koji je „pozorno opisao odgojne ideje starih Grka i sustavno ih obogatio novim zamislima, istraživačkim rezultatima, novim načelima i metodama. Planirao je odgoj i izobrazbu govornika od rođenja do zrelosti te nastojao odgojiti savršena govornika, ali i odlučno je isticao kako je to nedostižan cilj“.¹⁵¹ Retoričke škole postale su u Rimu središte naobrazbe građana.

Pandžić naglašava kako je osnovni preduvjet za Kvintilijana čestitost i poštenje. Time naglašava da je Kvintilijan u svojoj maksimi „Samo dobar čovjek može biti govornik“ odredio karakterološke osobine govornika. Upravo je te osobine iznimno važno razvijati odmalena. Pa stoga i Pandžić ističe kako je za odgoj onovremenoga i današnjega govornika (čitaj *čestita čovjeka ili intelektualca*) osobito važno kako će njegovo naukovanje krenuti i tko će mu biti učitelji.

Pandžić zapaža kako je Kvintilijan zahtijevao od učitelja bogata teorijska znanja o govorništvu te da svoje učenike potiče na samostalan rad koji će sigurno donijeti plodove.

Stjecanje sposobnosti živopisnoga izlaganja s osjećajem za pojedinosti ističe kao obvezu svakome tko želi biti dobar učitelj ili javni govornik. Za prve retoričke vježbe predlagao je prepričavanje fabula grčkih tragedija, odnosno epskih pjesama i epova, zatim događaja koji su vjerojatni te povijesnih činjenica.

„Otvoreno je i među prvima najjasnije izrazio strah pred budućnošću, a među ugroženim umjetnostima najviše mu je žao bilo govorništva. Kao uzrok loša stanja u govorničkim školama izdvajao je i nespretne vježbe u krasnoslovu koji je iznimno cijenio i preporučivao na svim školskim stupnjevima, ali zahtijevao je sustavniji pristup krasnoslovljenju, s jasno određenim ciljevima koje je i sam iznijansirano obrazlagao. Suprotstavljao se nepromišljenu deklamiranju tekstova, zato što je nesustavno uključivanje nastavnih metoda i postupaka smatrao uzrokom stvaranja loša

¹⁵¹ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 68.

ukusa, ali tvrdio je da takva vježbanja mogu biti korisna jer oslobađaju gojence i poboljšavaju njegovo pamćenje. Preporučivao je učenje napamet samo dobro protumačenih tekstova i tvrdio da će se učeničko pamćenje ‘bolje izvježbati i izoštriti prihvaćanjem tuđih nego svojih misli, i oni koji se budu bavili ovom daleko težom vrstom posla, bez poteškoća će pamtiti svoje vlastite sastave, s kojima su se, tako reći, potpuno srodili, a uz to će se prisnije upoznati s najboljim djelima i uvijek će u sebi imati nešto što će slijediti’.¹⁵²

Dok su se Kvintilijanovi prethodnici uglavnom bavili drugim i trećim stupnjem školovanja, on se brižljivo odnosio prema početnoj nastavi kao polazištu i temelju budućih školskih uspjeha. Zahtijevao je specifičnu brigu o učeničkome čitanju književnih djela, poglavito basni i kratkih priča.

Hvaleći učitelje, uzdižući njihov ugled i dostojanstvo, Kvintilijan im je na prikladan način razgovijetno obrazlagao metode i postupke rada na književnom tekstu.

4.2. Pogled u povijest retorike i rječničke definicije retorike

Za određenje pojma retorike valja poći od njezine definicije. U *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* ističu se dvije glavne odrednice retorike kao govorništva: „a. teorija i pravila govorništva [*priručnik iz retorike; profesor retorike*]; b. vještina dojmljivog, slikovitog, pismenog ili usmenog izražavanja [*Govorio je sa zavidnom retorikom*].“¹⁵³ No spominje se i pogrдно značenje retorike u smislu isprazna govorenja, odnosno zvučne, ali besadržajne riječi.

U *Filozofijskom rječniku* naglasak je na pojmu retorike kao discipline koja je potekla iz filozofskih rasprava i dio je logike: „Retorika (grč. *retoriké*), govorništvo, govornička vještina, nauk o principima pravilnog govorenja, koji se mijenjaju prema svrhama svake

¹⁵² Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 70.

¹⁵³ Skupina autora, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, str. 1333.

govorne cjeline. U grčkoj je filozofiji retorika sačinjavala dio logike, a osnovali su je sofisti.“¹⁵⁴

Već kod Homera, koji je živio četiristo godina poslije Trojanskoga rata, nalazimo kako hvali Nestora, najstarijega od grčkih vojskovođa pod Trojom, zbog njegova lijepa govora. A njegov Odisej, legendarni kralj otoka Itake, jedan od najpoznatijih grčkih junaka u Trojanskome ratu, tumači kako je u školi života upoznao da logos (riječ) vlada svijetom. Slavni vladar Itake stekao je slavu svojom razboritošću i lukavstvom. Ali mu je osobito bila djelotvorna moć uvjeravanja i umijeće govorništva.

Retorika je začeta na Siciliji prije dvije i pol tisuće godina, sredinom 5. st. pr. Kr. Za svoj je nagli razvitak zahvalna rušenju Hieronove tiranije poslije koje su nastali brojni sudski sporovi oko vraćanja zemljišta. Formirane su velike narodne porote pred kojima je valjalo biti vješt u uvjeravanju. Takvo se uvjeravanje pretvaralo u pravu umjetnost.

Kao tvorca retorike Aristotel je imenovao znamenitoga državnika i filozofa Empedokla. A uz njega spominje se Koraks iz Sirakuze za kojega se drži da je prvi postavio načela govorničkoga diskursa i prvu podjelu govora na: 1. uvod (prooimion), 2. spor (agon) kao glavni dio rasprave i 3. zaključak (epilogos).

Najveći je procvat govorništvo doživjelo u Ateni u Periklovo doba, kada se smatralo najizvršnijom ljudskom osobinom. Vojskovođe, znanstvenici, narodne vođe i državnici bili su veliki govornici. Vrlo se brzo uvidjelo da se vještim govorom može pridobiti naklonost slušača u svoju korist pa su se počeli nizati govori svake vrste za određenu stvar ili protiv određene stvari. Takav način odredio je tematsko govorništvo pa su se stvarale interesne grupe sastavljača govora koje su se osobito bavile pojedinom govornom tematikom. Zanimljive su analize u kojima se prepoznaje zajedništvo filozofije i retorike u agonalnom dijelu govora, kojemu je u početku i zajednički smisao isticanja i obrane istine.

Govornici moraju poznavati bit duše i duševnih stanja kako bi upotrijebili određenu riječ koja odgovara trenutačnom stanju duha. Tako riječ (logoi) i mnijenje (doxai) stoje u odnosu uzroka i posljedice.

¹⁵⁴ Vladimir Filipović (ur.), *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, ²1984., str. 287.

Upravo će istina biti kamen spoticanja u različitom pristupu određenja smisla retorike kod Platona i sofista.

Tako je nastao problem retoričke demagogije. Kao što sam već spomenuo, starogrčka je retorika tematski razlikovala govore, a po temama su se određivali i govorni sastavljači.¹⁵⁵

Govori su se tematski dijelili u tri grupe:

1. sudski govori (grč. *genos dikanikon*, lat. *genus iudiciale*)
2. savjetodavni (grč. *genos symbuleutikon*, lat. *genus deliberativum*)
3. pohvalni (*genos epideiktikon*, panegirikon, lat. *genus demonstrativum*).

Svaki je od ovih govora imao svoje strukturalne zakonitosti, vokabular i način na koji se izlagao.

Kasnije su se govorne vrste proširile na vojničke, duhovne i znanstvene. Ovo su bile vrste govorništva sa stajališta slušateljstva. No, govori su se razlikovali i po stilu kojim su se govorili. Tako se razlikuju: visoki, srednji i jednostavni stil govorenja.

Kao što proistječe iz definicija, retorika je vještina djelovanja koja se opredmećuje u vrijednosti govorničkoga nastupa. Vješt je govornik u svome govoru morao poštivati načela: gramatičke korektnosti, logičke jasnoće, psihološke uvjerljivosti i izražajne ljepote. Ako krenemo od teze da je retorika sposobnost govornika da preobrati raspoloženje slušatelja, nužno je definirati govornika koji se obraća duši slušatelja s namjerom da kod nje izazove poželjno uvjerenje.

Uvjerenje – *peitho*, lat. *persuasio* – pridobivanje za stav ili odluku u korist govornika.

Postizanje uvjerenja dobiva se u nekim fazama nastupa:

1. *docere* (poučiti) ili *probare* (obrazložiti)

¹⁵⁵ O razvoju i vrstama govorništva v. retorika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52577>, pristupljeno 12. 1. 2023.

2. *delectare* (zabaviti, razveseliti), *consiliare* (pridobiti)
3. *movere* (pokrenuti), *flectere* (krenuti)
4. razlikovanje *pathosa* i *ethosa* u govoru.¹⁵⁶

Bez obzira na vrstu govora postoje neke opće pretpostavke i premise o tome kakav govornik mora biti i kako mora djelovati

Četvrta cjelina navedene Barišićeve studije bavi se klasičnim načelom govorništva s obzirom na cilj koji govornik želi ostvariti – poučiti i ganuti čitatelje, pa i zabaviti. U odnosu etosa i patosa po Starčeviću shvaćanju govorništva mora postojati ravnoteža s prevladavajućom kategorijom etosa. Dakle, jasno je da se na slušatelje mora djelovati i emotivno, ali prvenstveno je važno da to ne bude samo efekt ganuća, nego da dokazima o istinitosti onoga što govori pridobije slušatelje, tj. da ih „pouči“. Autor studije koja se bavi govorničkim djelovanjem Ante Starčevića ističe njegovu svestranost, tj. njegov cjelokupni habitus – od izgleda, glasa, obrazovanosti, obaviještenosti, samosvijesti do političkoga „nerva“ kojim umije sugestivno i pripremljeno govoriti.

Iznimnu važnost u staroj su Grčkoj imali sudski govori.

Za razliku od govora u kojima se govornik obraća slušateljstvu tako da ga ono sluša, u sudskim se govorima vodi spor u kojemu se stranke natječu u iznošenju svojih argumenata.

Svoje su istine stranke u sporu iznosile pred sudskim kolegijem, a u tom izlaganju nije ih nitko mogao zastupati. Svoju su obranu morali govoriti sami. Govor im je mogao sastaviti netko drugi pa se tako stvorila posebna interesna grupa retoričkih majstora koji su strankama u sporu pisali govore. Zvali su se logografi (*logographoi*).

Retorika je u početku bila u vezi s filozofijom jer su se pitanjem retorike bavili filozofi. Dijalektički su je promatrali, nisu se slagali u njezinoj definiciji i ulozi u društvu.

¹⁵⁶ Usp. o tome pobliže Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 45 i dalje.

Kao što smo ranije već obrazložili, jedan od najznačajnijih govornika antičke Grčke bio je Gorgija iz Leontine na Siciliji. Koraksov i Empedoklov učenik retoričku je vještinu donio u Atiku.

Iznimno su važnu ulogu za razvitak retorike imali sofisti. Oni su bili prvi učitelji i praktičari retorike. Sofistika se velikom brzinom širila Grčkom, a jedan od najistaknutijih sofista bio je Protagora, kako je u prikazu povijesti retorike već navedeno, uz kojega je osobitu važnost u filozofskom poimanju retorike i njezinu tumačenju imao filozof i retoričar Izokrat.

Riječ sofist u početku je označavala učena čovjeka u nekoj struci, a kasnije učena čovjeka uopće. Sofisti su bili učitelji govorničke vještine koji su praktičnoj govorničkoj strani pridavali iznimnu važnost. Smatrali su da je čovjek mjera svih stvari: koje jesu da jesu, a koje nisu da nisu. Tvrđili su da bilo koga mogu uvjeriti u bilo što svojom govorničkom tehnikom, a pritom čak zanemariti istinu. Imali su puno sljedbenika, ali i puno protivnika. Njihovo je naukovanje kasnije poprimilo različite konotacije, pa se današnji pojam sofizma leksikonski često tumači kao: namjerno načinjeni, lažni, obmanjujući zaključak koji se naoko čini formalno pravilnim; sofizam se osniva na dvosmislenosti pojmova, na dokazivanju s pomoću nepotpunih pretpostavki.¹⁵⁷

Spomenuto je već kako je veliki protivnik sofista bio filozof Platon. Osobito se okomio na sofiste zbog njihova poimanja istine. Riječi su za Platona samo oruđa jer je jezik samo jedan korak u spoznaji istine koja je stalna i nepromjenjiva. Ideja je apsolutna i ona ne počiva u osjetilnom svijetu. Ona se može samo zamisliti. Svoje učenje o retorici i pojmovnoj razlici poimanja istine i riječi Platon najbolje daje u svome dijalogu *Kratil*. Svoju genezu sofistička retorika izvodi upravo iz sukoba s filozofijom kojoj je istina iznad svega. Tako i Platon drugačije od sofista doživljava svijet i život. Ponajprije je sofistima zamjerao maksimu da je čovjek mjera svih stvari. Mjera su svih stvari vječne i neprolazne ideje. Svoj je negativan stav prema sofistima Platon iznio i u svojim djelima kao što su dijalozi: *Sofist*, *Gorgija* i *Fedar*.

Međutim, pogrešno bi bilo interpretirati da je Platon imao općenito negativan stav o retorici. Platon zapravo razlikuje dvije vrste retorike: ona koja se sastoji od ulagivanja, te

¹⁵⁷ Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, str. 1246.

predstavlja demagogiju, i hvalevrijednu retoriku koja se zauzima za opće dobro. Platon drži da su nastavnici retorike, sofisti, neupućeni u dijalektiku pa stoga ne mogu definirati retoriku, a ipak je podučavaju. Za čovjeka koji se bavi retorikom bitno je da bude upoznat s ljudskom svijesću. Govor je vođenje ljudskih duša, psihagogija.¹⁵⁸

Osobitu pozornost valja posvetiti pojmovnom razlikovanju vještine i znanosti, osvjetljenu kroz sukob sokratike (platonistike) i sofistike. Vještina je u antičkom poimanju složen pojam, a nastaje zajedničkim djelovanjem *physis* (prirode), *tyche* (slučaja) i *emperia* (iskustva).

Uspješnom govorniku nužna je prirodna darovitost. Ali da bi se prevladao slučaj, potrebno je inventivno traganje koje dopijeva na razinu *tehne*.

U staroj Grčkoj vještine su se dijelile na sedam disciplina, općenito podijeljene u dvije skupine. U prvu, zvanu trivium ili tropuće, ubrajale su se gramatika, retorika i dijalektika, dok su drugu činile četiri vještine – aritmetika, glazba, geometrija i astronomija, a zvala se quadrivium ili četveropuće.

Uz Platona, velik je utjecaj u sustavu učenja i tumačenja retorike ostavio Aristotel. Držao je da je retorika komplementarna s dijalektikom, a svoje tumačenje retorike i njezine prirode predavao je kao reakciju na Izokrata.

I grčka i rimska retorika utvrdile su čvrste kriterije po pojedinim fazama kroz koje konačan govor mora proći. Dakle, govor prolazi kroz sljedeće faze:

1. *heuresis* (lat. *inventio*), pronalaženje materijala
2. *taxis* (lat. *dispositio*), raspored materijala
3. *mneme* (lat. memorija), upamćivanje govora

¹⁵⁸ O tumačenju Platonove retorike kao umijeća „vođenja duše“ usp. Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 89.

4. *hypokrisis* (lat. *actio*), govorenje govora.¹⁵⁹

Retorička vještina dolazi do izražaja u procesu pred sudom. Tamo se očituje dijaloški karakter retorike, kada valja razriješiti spor i vjerodostojnošću otkloniti sumnju (*dubium*). Svi su govori svoje uzore tražili i svoje umijeće temeljili na sudskim govorima pa je tako logično očekivati da je svrha govora pridobivanje slušateljstva za svoju stvar, za svoju korist, odnosno za svoj govor. Prije sastavljanja govora govornik mora najprije razraditi materiju govora. Najvažnije je da tu građu spozna ili razumije. To je taj prvi dio ili *inventio* u kojem ostaje govornik sam s mnoštvom materije koju valja reducirati, sažeti, izdvojiti važno. Tu do izražaja dolazi maštovitost govornika, a ponajviše njegova prirodna nadarenost koja će mu pomoći da razluči bitno od nebitnoga.

Kada se izdvojilo ono što će biti predmetom govora, slijedi drugi dio ili *dispositio*, to jest raspoređivanje pronađenih misli s obzirom na korisnost koja će najbolje poslužiti vlastitoj stvari za uvjeravanje slušateljstva u svoj stav.

Kada govornik rasporedili materijale, valja mu ih dotjerati poznatim retoričkim sredstvima figurativnoga govorenja ili nekim novim svježim, ali upečatljivim elementima koji će karakterizirati stilsku stranu njegova govora. Potrebno je također govor uskladiti s gramatičkim pravilima i uskladiti sve te elemente u razumljivu i dojmljivu cjelinu.

Četvrti dio je fizička i psihička strana *govornikova duha*. U zapamćivanju govora valja voditi bitku s vremenom kao fizičkom konstantom, a kolika će ona biti, ovisi o samom govorniku. Zapamćivanje teksta individualna je kategorija.

Nakon zapamćivanja teksta slijedi *actio* koji obuhvaća dva elementa: *vox* (glas) i *corpus* (tijelo). Od tuda izraz: *Pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate vocis et corporis moderatio*. („Govor je iz dostojanstva stvari i riječi glasom i gestom ostvarena prava mjera.“)¹⁶⁰

¹⁵⁹ O recepciji kategorija grčke retorike u Rimu v. prvi odjeljak IV. poglavlja „Osobnosti rimske retorike“, u: Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 133 i dalje.

¹⁶⁰ Navedena podjela i prikaz oslanja se na kategorije Ciceronove retorike. Usp. o tome Ljubomir Tadić, *Retorika*, str. 140-154. O praktičnim savjetima za usavršavanje govorništva u odsjecima „Fiziološki dio deklamatorike“, „Gramatički dio deklamatorike“ i „Umjetnički dio deklamatorike“ v. Franjo Starčić, *Uputa u tjelesno besjedništvo. Za sve besjednike po zvanju i službi, poimence za propovjednike, učitelje, odvjetnike, glumce i ine ljubitelje besjedničke umjetnosti*, Tisak Karla Albrechta, Zagreb, 1916., str. 25-81.

Dobar i uspješan govor mora imati logičku jasnoću, psihološku uvjerljivost, izražajnu ljepotu i mora se uskladiti s konvencionalnim jezičnim pravilima. Nadasve, mora biti jasno da njegov autor vjeruje u ono što sadržaj govora iznosi i u korist čega se zalaže.

Prema kasnijem razvoju europske retorike, koja doživljava vrhunac u srednjem vijeku i procvat u humanističkoj naobrazbi, govornik mora na etičkom planu promicati tradicionalne kršćanske vrijednosti zapadnoga svijeta. U tom smislu mora pomiriti pojedinačno i opće, moralno, pravedno i vješto. „Dobar čovjek“ kao govornik mora znati govorno-ortoeptski, ali i uvjerljivo, argumentirano izraziti svoje stavove.

4.3. Srednjovjekovna retorika

Srednji je vijek u smislu retorike ispunjen raspravama između antičkoga i kršćanskoga mišljenja i učenja.

Svakako je središnja osoba toga doba Aurelije Augustin koji pripada kraju antičkoga svijeta i početku snažne svjetske kristijanizacije.

U vrijeme cara Teodozija 391. god. kršćanstvo je postalo svjetska moć budući da ga je car Teodozije proglasio državnom religijom. Za širenje vjere kršćanstvo se moralo osigurati jakim i uvjerljivim govorništvom koje je moralo posegnuti za dobro znanim antičkim govornim načinima prepoznatljivim u metodama nagovaranja, obrazlaganja i pridobivanja.

Upravo je tu razlika između govorništva ranoga kršćanstva, koje se u svojim homilijama obraća malome čovjeku jednostavnim rječnikom (*sermo humilis*), i kasnijega kršćanstva, koje je za svoje učenje pridobilo goleme mase učenoga svijeta.

Kod utjecajnih crkvenih otaca dolazilo je do razilaženja u mišljenju o potrebi i funkciji retorike u Crkvi. Dok su jedni držali da je retorika nepotrebna i suvišna u crkvenom tumačenju istine, drugi su držali da će i Bogu biti ugodno ako mu se budemo obraćali lijepim jezikom i govorom.

Tako se i Augustin u IV. knjizi svojega djela *De doctrina Christiana* zauzeo za kršćansku elokvenciju.

U srednjemu se vijeku tekstove Svetoga pisma proučavalo kroz tri retorička motrišta: *ars dictaminis*, *ars praedicandi* i *ars poetria*.

Ars dictaminis umijeće je proznoga pisanja, preciznije – pisanja pisama (dictamen). Prepoznata je potreba da se čitava retorika prilagodi pisanom stilu i da se ogradi od tradicionalnoga retoričkoga.

Ars praedicandi vještina je propovijedi. Primjerice, Augustin je u djelu „*De doctrina Christiana*“ postavio temelje za uvođenje retorike u propovijedi.

Ars poetica ili retorika stihova, proučava prirodu stiha i njegovo ustrojstvo. Zastupljenija je u vještini gramatike nego retorike.¹⁶¹

4.4. Nova retorika

Glavni tisućljetni ideal obrazovanja u kasnoj antici, srednjem vijeku i ranom kapitalizmu bila je *kristijanizacija* koja je bila duh benediktinske paradigme: *ora et labora* (moli i radi).

Dominantna je značajka ove preobrazbe da se u radu više počinju koristiti prirodne sile (vjetar, voda, vatra itd.). U poučavanju se za uspješnu obradu ovih predmeta više koriste *demonstracija* i *kinetička koordinacija pokreta* nego dotadašnja verbalistika.

Otkrićem parnoga stroja, parobroda, vlaka i mnogih drugih strojeva znatno se podiže produktivnost rada, povećava se trgovina i sve je veća potražnja za visokostručnom radnom snagom.

¹⁶¹ Usp. o tome detaljnije u poglavlju „Srednjovjekovno učenje i poučavanje govorništva i pismenoga izražavanja u kršćanskoj Europi“, Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 87-100.

Nije prošlo ni jedno stoljeće, a znanost i tehnologija konstruiraju automobile kao strojeve na eksplozivni pogon (nafta, benzin, kerozin). Dok se svijet i školstvo pomoću ovih izuma brže i snažnije razvijaju, mnoge škole u nerazvijenim zemljama i dalje održavaju verbaliziranu i jednosmjernu nastavu. Zbog toga je između nerazvijenih i razvijenih zemalja zaoštrena konkurencija na svim područjima. Radi potreba visokorazvijene industrije škole stvaraju i prakticiraju sustav visokih škola i fakulteta.

Budući da se nalazila u obzorju ondašnjih vodećih zemalja Europe, Hrvatska je ubrzano prilagođavala zapadnoj Europi svoje programe i škole. Ovaj proces i danas traje, čak se i primanje europskih država u novi savez Europske unije uvjetuje stupnjem razvijenosti školstva. S tim u svezi mi smo prihvatili deklaraciju nazvanu Bolonjski proces i prema njoj strukturiramo novi školski sustav koji će se temeljiti na samoradu i stvaralaštvu učenika, efikasnijem usvajanju znanja i ovladavanju najmanje dva strana jezika radi kasnijeg olakšavanja brže pokretnosti radnoga stanovništva i učenika. Neki ozbiljni znanstvenici, pedagozi, psiholozi i nastavnici vrlo su sumnjičavi prema bolonjskom procesu. Vrijeme će pokazati svoje.

Kvintilijan je prije dvije tisuće godina utvrdio sustav naobrazbe koji je svevremen.

Mijenja se tehnologija, dolazi se do novih spoznaja o prirodi i društvu, ali temeljne kategorije koje čovjeka čine čovjekom, političara političarom, a govornika dobrim govornikom – ostaju iste.

Pojavom radija i televizije bitno se izmijenila percepcija retoričkoga koda. Naime, sve ono što je bilo nemoguće ispraviti tijekom govora u nastupu govornika pred slušateljima kojima se mogao obratiti upravo tada, sada je, primjenom suvremene tehnike, moguće postići. Uljepšavanje govora, ispravljanje gramatičkih, stilskih ili gestikulativnih nedostataka moguće je postići daleko od očiju slušateljstva i gledateljstva. Klasična retorika dobila je inačicu u suvremenoj tehnici i tehnologiji.

Pojava radija i televizije vezala je za sebe široke slojeve stanovništva. Znanost se počela baviti proučavanjem informacija i utjecajem jednosmjernih informacija na svijest građana. Tridesetih godina XX. stoljeća u SAD-u su poduzeta opsežna istraživanja o fenomenu komunikacije.

Riječ je o novoj pojavi „moći slike nad riječju“. Radilo se o novom mediju koji je omogućio čulni sinkretizam. To moćno sredstvo odmah je bilo sustavno proučeno i primijenjeno u praksi za potrebe govornika u uvjeravanju nekoga u nešto.

O tome koliki je bio prostor koji se otvorio u tzv. novoj retorici ponajbolje govori Nathan Maccoby¹⁶² koji je i sam predložio nacrt jedne nove retorike.

U američkoj se „novoj retorici“ počela istraživati problematika tzv. dominantnih tema. Tako je formirana i opća teorija o znakovima – semiotika, odnosno semiologija, koja istražuje odnos semantičko-logičkoga i paralogičkog, psihološkog i emocionalnog djelovanja znakovne strukture. Upravo se u te prostore ubacuje „nova retorika“. Iako je jezik reklame oblikovao nove trope vizualne komunikacije, ponovno je oživjela stara topika, koja je našla široku primjenu u pokušaju da se i sama vizualizira. Primjer stvaranja poruke stapanjem slike, glazbe, zvuka i govora ponajbolje je ocrtna u političkim i sličnim spotovima koji su preplavili medijski prostor kako bi što više i bolje pridobili gledatelje za „svoju stvar“ i uvjerali ih u svoju korist.

U razgovoru o *novoj retorici* danas je svakako nezaobilazan doprinos Kennetha Burkea¹⁶³, koji staru retoriku definira ključnim pojmom nadgovaranje (Überredung), a njegovo naglašavanje je ležalo u svjesnoj namjeri. Ključni pojam „nove retorike“ je u identifikaciji (Identifikation) koja djelomično može uključivati i nesvjesne faktore u svome djelovanju. Budući da je Burke bio uvjeren kako nova ili njegova Retorika mora sadržavati tzv. „nagovarački aspekt jezika“ (persuasive), a ne onaj koji se oslanja na uvjeravanje argumentima, on je odredio retoriku kao: „upotrebu jezika na takav način da se proizvede željeni dojam na slušatelja ili čitatelja“.

¹⁶² Nathan Maccoby, „Die neue wissenschaftliche Rhetorik“, u Wilbur Schramm, *Grundfragen der Kommunikationsforschung*, München, 1971., str. 75.

¹⁶³ Kenneth Duva Burke (1897.-1993.) jedan je od najistaknutijih američkih filozofa i teoretičara književnosti. Bavio se posebice retorikom i estetikom. Najvažnijom Burkeovom knjigom smatra se *Language as Symbolic Action* (1966.), a među ostalim radovima *Philosophy of Literary Form* (1941), *A Grammar of Motives* (1945), *A Rhetoric of Motives* (1950), *The Rhetoric of Religion* (1961), *The Rhetoric of Hitler's „Battle“* (1939). V. Burke, Kenneth Duva. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10261>, pristupljeno 27. 3. 2023.

U tumačenju i proučavanju suvremene retorike nezaobilazan je terminološki utjecaj De Saussureove lingvistike. De Saussure razlikuje jezik i govor. Jezik je samo određeni, istina bitni, dio govora. Određuje ga kao „društvenu činjenicu“ i ukazuje na njegovu mnogolikost i raznorodnost. Jezik sam po sebi je cjelina i princip klasifikacije. Odvojenost jezika od žive riječi definira razlikovanje društvenoga od onoga što je individualno, tj. on drži da je društveni karakter jezika važan, dok je živa riječ nešto više-manje slučajno. U tom smislu jezik je „znakova koji izražavaju ideje. On kaže: „Mi nazivamo znakom kombinaciju pojma i akustične slike“. De Saussure je određivao semiologiju kao „znanost koja bi ispitivala život znakova u društvenom životu“. Za njega je semiologija dio socijalne i opće psihologije, pa je stoga na psihologu da odredi točno mjesto semiologije, a na lingvistu „da definira ono što od jezika čini posebni sustav u skupu semioloških činjenica“.¹⁶⁴

O važnome etičkom pitanju odnosa *istina ili koristi*, temeljnom polemičkom sukobu u određenom povijesnom retoričkom trenutku, kao ilustracija mogu poslužiti sljedeći autori i djela:

Platon: Gorgija (oko 387.-385. pr. Kr.),

Platon: Fedar (oko 370. pr. Kr.),

Aristotel: O retorici (oko 360.-334. pr. Kr.),

Izokrat: Antidosis (354.-353. pr. Kr.),

Ciceron: De Inventione (oko 87. pr. Kr.),

Ciceron: De Oratore (oko 5. pr. Kr.),

Kvintilijan: Institutio Oratoria (oko 95. pr. Kr.).

Pod prirodom govorništva podrazumijevamo proces između misli i djela, odnosno pripreme i prezentiranja govorničkog teksta.

U sastavljanju govora važan je osjećaj za mjeru. Vremensko trajanje govora ovisi o tome kome se govori i koliko je taj kome se govori spreman slušati i razumjeti. Logika u govoru važan je čimbenik njegove uspješnosti. Govor se s osjećajem za mjeru može i ukrasti.

¹⁶⁴ Utjecaj De Saussurea i moderne lingvistike na noviji razvoj retorike prikazuje Ljubomir Tadić u poglavlju „Moderna renesansa retorike“ citirane knjige *Retorika*, str. 276. Naš sažeti pregled suvremene retorike oslanja se na prikaz u navedenom poglavlju.

Povijest govorništva svjedoči nam o tome da je čovjek od prvih retoričkih nastupa upotrebljavao retoričke figure kako bi svome govoru pridodao jezičnu dimenziju podignutu iznad govorne svakodnevne uobičajenosti. Figurama se nešto, dakle, pripécavalo na neobičan ili nedoslovan način, ali to nije stvaralo nesporazume jer su takve figure postale stalne i prepoznatljive jezične forme.

Osobitu pozornost valjalo bi posvetiti različitosti u pristupu definiranja retorike, tj. u određivanju njezine funkcije kao pitanja istine.

U definicijama retorike možemo pratiti koliko su određena epoha i njezini autori svjesni odgojnoga, moralnog i filozofskog oblikovanja odgojenika samim procesom njegova intelektualnog oblikovanja. Poradi pregleda i razumijevanja retoričkoga koda u historijskom procesu, njegove promjene, korelacije i sinkretičke svjesnosti o utjecaju na implicitnu izgradnju vrijednosnoga sustava korisnika tj. odgojenika, iznijet ćemo niz definicija retorike kojima možemo pratiti koliko su se drugi teoretičari udaljili od Kvintilijanove neodvojivosti odgoja i obrazovanja.

Dakle, iako je Kvintilijan prije dvije tisuće godina utvrdio sustav naobrazbe koji je svevremen, tijekom društvenoga razvoja u svim segmentima čovjekova djelovanja, utjecali su na određene promjene i nadopune poimanja obrazovanja pa tako i retorike.

4.5. Definicije iz filozofije i teorije retorike

Kao ilustraciju u svrhu istraživačke usporedbe povijesnoga razvoja umijeća govorništva i obrazovanja navodimo u sljedećim primjerima niz poznatijih definicija retorike. Riječ je o klasičnim općim mjestima. U njima se zrcale najveća dostignuća razvoja koji seže preko dvije tisuće godina. Zorno dokazuju koliko je retorika temeljna disciplina humanističkoga odgoja i obrazovanja.

Gorgija, Pohvala Heleni (414. pr. Kr.)

Premda Gorgijin spis *Pohvala Heleni* ne sadrži retoriku ni izraz koji bi bio srodan, pa dakle niti definiciju retorike, ovdje se navodi jer daje važan primjer zanimanja starih Helena za uvjeravanje (*peithô*) kao moć koju govor ima nad umom.

„Snaga govora (*tou logou dynamis*) ima isti utjecaj na stanje duše kao primjena lijekova (*tôn pharmakon*) na stanje tijela; jer kao što različiti lijekovi izbacuju različite tekućine iz tijela, a neki prekidaju bolest, dok drugi prekidaju život, tako isto neki govori (*tôn logôn*) uzrokuju bol, neki ugodu, a neki strah; neki ucjepljuju hrabrost, neki opijaju i čaraju dušu nekom vrstom zle uvjerljivosti (*peithoi tini kakê*).“¹⁶⁵

Gorgija govori o odnosu duha i tijela, tj. utjecaja govora na ljudsku dušu, um i psihu. Govorništvo ima terapijski učinak, ali može imati i pogubnu snagu ubijanja volje. Poput lijekova u fizičkom smislu govori mogu liječiti, a mogu i prouzročiti tegobe. Dakle, postoji odnos duha i tijela ili obrnuto. Gorgiju se s razlogom naziva začetnikom umijeća sofista i Platon ga je u dom smislu predstavio kao jednoga od najvećih umijeća govorništva.

¹⁶⁵ Izvorni grčki tekst uz tumačenje ključnih pojmova donosi Irena Bratičević, *Čitanka za grčku morfologiju 1*, Filozofski fakultet, FF-Press, Zagreb, 2018., str. 181-189. Usp. prijevod *Pohvale Heleni* u: Hermann Diels, *Predsokratovci. Fragmenti*, sv. II, Naprijed, Zagreb, 1983., str. 274.

Platon, Gorgija (oko 387. - 385. pr. Kr.)

U žestokoj raspravi i nadmetanju sofistike i sokratike izrečeno je mnoštvo definicija retorika. Gorgija polazi od umijeća uvjeravanja, ističući „moć retorike“ kao umijeća iznad svih ostalih umijeća. Dokazuje da to umijeće ima zadaću vladati nad svim ostalima. No, Sokrat u mnoštvu pobijanja retorike svodi je na „umijeće laskanja“.

„SOKRAT: Prema mojem mišljenju, dakle, Gorgija, ona (retorika) jest izvjesno nastojanje koje nije umjetnost nego pripada duši koja je vješta u pogađanju, srčana i prirodno vrlo lukava u druženju s ljudima; a njezinu glavnu svrhu zovem laskanjem.“¹⁶⁶

Poanta takva Sokratova nalaza jest u konstataciji da retorika ima snažnu moć uvjeravanja i utjecaja na ljudsku dušu. S time se slaže sa sofistima. No za Sokrata retorika ostaje u području privida i laži, dok istinska filozofija teži prema istini.

Platon, Fedar (oko 370. pr. Kr.)

„SOKRAT: Dakle, prije nije li umijeće retorike u svojoj ukupnosti izvjesno vođenje duše (*psykhagogia*) pomoću govora (*logon*), ne samo na sudu nego i na svim drugim javnim okupljanjima, ali i u privatnim, koji se tiču malih i velikih stvari, a koje se ne cijeni nimalo manje, barem što se tiče onog što je ispravno, kad se bavi ozbiljnim ili beznačajnim stvarima?“¹⁶⁷

I u ovome tekstu Platon ističe snagu retorike u „vođenju duše“ pomoću govora, i to u svim životnim situacijama.

¹⁶⁶ Platon, *Gorgija* 463 b; Kultura, Beograd, 1968., str. 98.

¹⁷⁴ Platon, *Fedar*, Naklada Matice Hrvatske, Zagreb, 1894.

Aristotel, O retorici (oko 360. - 334. pr. Kr.)

„Retorika je istovjetna dijalektici; obje se tiču onoga čija je spoznaja donekle zajednička svim ljudima, a što ne pripada nijednoj određenoj znanosti. Zato svi donekle učestvuju u jednoj i drugoj, jer svi u određenoj mjeri nastoje da neko mišljenje pretresu i podrže, da se brane i optužuju.“¹⁶⁸

Za Aristotela dijalektika i retorika na neki su način komplementarne jer pripadaju i odnose se na sve ljude i sva područja čovjekova djelovanja.

Izokrat, Antidosis (354.-353. pr. Kr.)

„Govor (logos) zaslužan je za gotovo sve naše izume. On je presudio u pitanjima pravde i nepravde i ljepote i gadosti, a bez tih zakona ne bismo mogli živjeti jedan s drugim. Pomoću njega opovrgavamo loše i hvalimo dobro; pomoću njega obrazujemo neznalice i prepoznajemo pametne. Smatramo dobro govorenje najjasnijim znakom snažnog uma, kojemu je on potreban, a iskren, pošten i pravedan govor smatramo slikom (eidolon) dobre i iskrene duše. Govorom se borimo oko spornih stvari i ispitujemo nepoznato. Koristimo iste argumente kojima uvjeravamo druge u vlastita promišljanja; one koji su u stanju javno govoriti zovemo „retorima“ (*rhētorikoi*); smatramo dobrim savjetnicima one koji sami sa sobom vješto raspravljaju o javnim poslovima. Kad bi se morala sažeti moć govora, otkrili bismo da se ništa razumno ne odvija bez govora (logos), da je govor vođa svih misli i radnji te da ga najpametniji ljudi najviše koriste.“¹⁶⁹

¹⁶⁸ Aristotel, *Retorika*, 1354 a, prijevod i komentar Marko Višić, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 1.

¹⁶⁹ Isocrates With English Translation by George Norlin William Heneman, LTD New York, 1929.

Posebno ističe ulogu govora kao bitne odrednice u međuljudskoj komunikaciji. Postoje retori koji javno djeluju, a postoje i „dobri savjetnici“, oni koji sami sa sobom raspravljaju o javnim poslovima. I jedni i drugi bitni su za razvoj čovječanstva.

Ciceron, O domišljatosti (De Inventione, oko 87. pr. Kr.)

Ciceronov spis priručnik je za govornike na koji se često Kvintilijan poziva. U njemu Ciceron povezuje retoriku s političkim znanostima.

„Postoji znanstveni sustav politike (*Civilis quaedam ratio*) koji uključuje mnoge važne odjeljke. Jedan od tih odjeljaka – velik i važan – je elokvencija (*eloquentia*) koja se temelji na pravilima umijeća koje nazivaju retorika (rhetoricam). Stoga ćemo klasificirati govorničku sposobnost (*oratoriam facultatem*) kao dio političkih znanosti.“¹⁷⁰

Ciceron određuje govorničku sposobnost kao dio političkih znanosti, dakle suzuje ulogu retorike. Ali naglašava njezinu moć uvjeravanja.

Ciceron, O govorniku (De Oratore, 55. pr. Kr.)

Moć uvjeravanja u središtu je razmatranja i u poznatom Ciceronovu spisu „O govorniku“.

„Dužnost govornika je da govori na takav način kako bi uvjerio (*ad persuadendum accommodate*).“¹⁷¹

¹⁷⁰ Ciceronov spis *O domišljatosti* u originalu dostupan je na poveznici <http://scrineum.unipv.it/wight/invs1.htm>, pristupljeno 24. 8. 2023.

¹⁷¹ Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, prevela i priredila Gorana Stepanić, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.

Francis Bacon, Poboljšanje učenja (1605.)

„Dužnost i zadaća retorike jest da primijeni um na maštu, radi bolje pokretljivosti volje. Jer vidimo da je um uznemiren u svojim namjerama trima sredstvima: zamkom ili sofizmom, koji se odnose na logiku; maštom ili utiskom, koji se odnose na retoriku; te strašću ili ljubavlju, koje se odnose na moral.“

Bacon u ovome tekstu govori o odnosu uma i mašte koje treba dovesti u ravnotežu, tj. ostvariti sklad između logike, retorike i morala.

John Locke, Ogled o ljudskom razumu (1689.)

„ ...kad bismo govorili o stvarima kakve jesu, moramo dopustiti da čitavo umijeće retorike, osim reda i jasnoće te svih umjetnih i figurativnih primjena riječi koje je elokvencija izmislila, služi samo tome da ubaci pogrešne misli, pokrene strasti i time navede prosudbe na pogrešan put; i stoga služi prevari... U realnom prikazivanju stvari retorika mora zadržati red, jasnoću i elokvenciju, ali ona pokreće strasti i odvodi na pogrešan put ... i stoga služi prevari.“¹⁷²

Giambattista Vico, Umijeće retorike (Institutiones oratoriae, 1711. - 1741.)

„Retorika ili elokvencija... je sposobnost govorenja sa svrhom uvjeravanja (*facultas dicendi apposite ad persuadendum*).“

¹⁷² John Locke, *Ogled o ljudskom razumu*, prijevod Domagoj Orlić, Naklada Breza, Zagreb, 2007.

Poistovjećivanje retorike i elokvencije. Elokventnim nastupom postiže se sugestivnost.

George Campbell, Filozofija retorike (1776.)

„Kod govorenja uvijek postoji neka krajnja nakana ili dojam koji govornik namjerava ostaviti na slušača. Riječ *elokvencija* u svojemu najširem značenju označava ‘ono umijeće talenta kojim je govor prilagođen svojoj krajnjoj namjeri’ (Kvintilijan).“

Potvrđuje Kvintilijanovu tvrdnju da je elokvencija „ono umijeće talenta kojim je govor prilagođen svojoj krajnjoj namjeri“.

Friedrich Nietzsche, Prikaz antičke retorike (1872./73.)

„Nije teško dokazati da je ono što se zove ‘retorično’, kao sredstvo svjesnoga umijeća bilo prisutno kao sredstvo nesvjesne umjetnosti u jeziku i njegovu razvitku te da je, dapače, *retorično* daljnji razvitak, koji vodi jasno svjetlo razumijevanja (*Verstandes*), umjetničkih sredstava koja se već nalaze u jeziku.“

Nietzsche dovodi u vezu retoriku i jezik. On tvrdi da retorika prepoznaje i oblikuje već ponuđene jezične, ali i umjetničke osobitosti retoričkog izražavanja.

Ivor Armstrong Richards, Filozofija retorike (1936.)

„Zalažem se za to da retorika bude izučavanje nerazumijevanja i njegova ispravljanja.“¹⁷³

Naglašava istraživačku i didaktičku ulogu retorike.

Kenneth Burke, Retorika motiva (1950.)

„Retorika se bavi stanjem Babilona nakon Pada.

[Retorika] je ukorijenjena u osnovnu funkciju samog jezika, funkciju koja je potpuno realistična i koja se neprestano iznova rađa; upotreba jezika kao simboličkog sredstva za postizanje suradnje kod bića koja po prirodi reagiraju na simbole.“

Ističe komunikacijsku ulogu retorike koja se temelji na prepoznavanju simbola, a što je u čovjekovoj prirodi imanentno.

Emmanuel Levinas, Totalitet i beskonačno (Totalité et Infini, 1961.)

„Retorika, prisutna u svakom diskursu, a koju filozofski diskurs teži prevladati, opire se diskursu (ili vodi k njemu: pedagogija, demagogija, psihagogija). Ona se približava drugom, ne da bi se s njim suočila, nego neizravno – ne, naravno, kao stvar, jer retorika je razgovor te svim svojim sredstvima prilazi Drugom, tražeći njegov *da*. Ali specifična priroda retorike (propagande, laskanja, diplomacije itd.) sastoji se u kvarenju te slobode. Stoga je prije svega nasilna, tj. nepravedna – nije to nasilje nad inercijom (to niti ne bi bilo nasilje) nego nad slobodom koja, upravo jer je sloboda, mora biti

¹⁷³ Ivor Armstrong Richards, *Filozofija retorike*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad, 1988.

nekvarljiva. Ona (retorika) uspijeva primijeniti kategoriju na slobodu; postavlja pitanje, kontradiktorno prema svojim terminima, 'koja je priroda te slobode?'.¹⁷⁴

Instruktivno je navedeno razmišljanje o retorici kao propagandi, laskanju i diplomaciji. Retorika time zapravo može poslužiti gušenju slobode Drugoga svojom sugestivnošću kojom očekuje apsolutno prihvaćanje izrečenoga.

Paolo Valesio, *Novantiqua: Retorika kao suvremena teorija* (1980.)

„ ...retorika je funkcionalna organizacija diskursa, unutar svojega društvenog i kulturnog konteksta, u svim svojim aspektima, osim kad se radi o strogo formalnim metajezicima – u formalnoj logici, matematici i znanostima čiji metajezici dijele iste značajke. Drugim riječima: retorika je čitav jezik, u svojem ostvarenju kao diskursu.“

Naglašava širinu pojma retorika. Za njega je ona „čitav jezik, u svojem ostvarenju kao diskursu i ima svoju funkcionalnost.“

Steven Mailloux, *Retorička moć* (1989.)

„ ... retorika [je] političko ostvarenje tropa i dokazivanja u kulturi. Takva radna definicija uključuje dva tradicionalna značenja retorike: figurativni jezik i uvjerljivu akciju.“

Naglašava razliku između kolokvijalnoga ili tzv. običnoga govora te retoriku približava umjetničkom diskursu s određenim ciljem.

¹⁷⁴ Emmanuel Levinas, *Totalitet i beskonačno*, s francuskog preveo Nerkez Smailagić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.

4.6. Retorička baština u Hrvatskoj

Povijest odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj vezana je nerazdvojno uz razvoj kulture govorenja. Često su tijekom povijesti škole bile mjesta gdje se njegovalo umijeće govorništva. Proizlazi to iz same naravi i svrhe odgoja i obrazovanja koje proistječe iz stjecanja znanja, ali i sposobnosti izražavanja. Vlado Pandžić ocrtao je povijesni razvoj govorništva i nastave jezičnoga izražavanja u Hrvata od narodnih sabora iz 8.-11. stoljeća do dvadesetoga stoljeća. Rasvijetlio je iznimne zasluge nekoliko istaknutih hrvatskih govornika i retoričara među kojima se ističu imena kao što su Ivan Kukuljević Sakcinski, Ante Konstantin Matas i Vlado Gotovac.

Iz njegova članka „Hrvatski govor u Hrvatskom saboru (753. – 1847.)“¹⁷⁵ izlazi na vidjelo kako je u Hrvatskom saboru njegovana visoka kultura parlamentarnoga govorništva. Retorička tradicija u hrvatskim zemljama bilježi u više povijesnih razdoblja vrsne govornike. Valja spomenuti učitelje umijeća govorništva i nekoliko autora teoretskih spisa iz područje retorike. Među njima na poseban način ističe se ime naučavatelja retorike Ivana Lukarevića (1521. – 1609.), govornika Antuna Vramca (1538. – 1587.), koji je u Varaždinu objavio dvije knjige pisanih govora. Zatim valja istaknuti govornike Matiju Divkovića (1575. – 1643.) i Jurja Habledića (1609. – 1679). Tijekom stoljeća prodefilirao je cijeli niz istaknutih i izvrsno obrazovanih govornika i učitelja govornika u Hrvatskom saboru.

Međutim, osobito mjesto u povijesti govorništva u Hrvatskoj pripada jednom od najvećih govornika koji je zbog svojih vrhunskih govora stekao naziv Oca domovine. On je bio ne samo izvrstan politički govornik nego je u svojim govorima i spisima tematizirao načela i teoretska stajališta kako klasične retoričke tradicije tako i moderne. Uz ostale osobito je primjenjivao načela koja je za retoriku pripisao Kvintilijan.

O znanstvenom radu o političkoj retorici autor Pavo Barišić analizira dosege kulture govorništva u Hrvatskom saboru tijekom 19. stoljeća. Osobito pri tom razmatra obilježja i značenje Starčevićeve političke retorike. Daje svojevrsan prinos za povijest retorike u kontekstu politike, ekonomije, kulture i umjetnosti, odnosno razvoja cjelokupnoga

¹⁷⁵ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 127-146.

duhovnoga i materijalnoga mijenjanja čovječanstva. Svoja razmišljanja autor je kompozicijski razvrstao u šest dijelova. Nakon uvodnoga prikaza, u kojemu govori o tradiciji hrvatskoga govorništva, osobito o govorima i govornicima u Hrvatskome saboru u Starčevićovo vrijeme, slijede poglavlja:

1. Klasična retorika kao uzor
2. Govorništvo i dekadencija Rima
3. Političko govorništvo i demokracija
4. Načelo pouke i ganuća
5. Ethos govornika
6. Dobar i loš politički govornik.

U našem razmatranju retorike i odgoja osobito ćemo se osvrnuti na prva dva poglavlja iz rasprave o političkoj retorici. U prvome dijelu autor govori o Starčeviću odnosu prema klasičnoj retorici. Grčki, a osobito rimski govornici, bili su mu uzor – poput Aristotela retoriku određuje kroz oblike „naobrazbe, i odgoj običnih građana i državnika“.¹⁷⁶ Barišić citira mišljenja hrvatskih intelektualaca o tome odnosu – navodi riječ Kerubina Šegvića, Stanislava Šimića te, osobito, vrhunskoga eksperta za retoriku i izvrsnoga govornika Tomislava Ladana, koji je u Starčevićevim govorima vidio i „vrstan književni izraz“. Smatra da mu je pri tome osnovni uzor bio Ciceron, iako se u nekim aspektima nije slagao s njime.

Starčević je preuzimao u svojim govorima i ogledima osnovne kategorije i načela rimske retorike. Govornik mora imati moralno-etičku podlogu (*vir bonus*) koja jasno razdvaja moral od nemoral, istinu od laži i sl. Govor mora imati svoju osmišljenu kompoziciju. Stil zahtijeva sažetost, jasnoću i bitnost, bez kićenosti i praznih fraza.

Temeljna ideja drugoga dijela studije jest Starčevićovo shvaćanje odnosa grčke i rimske retorike i duhovnosti. Suprotstavlja se tzv. grekocentrizmu, odnosno snažnom utjecaju grčkih retora na rimsko govorništvo. Smatra da je helenska kultura i, općenito, društvo, osobito nakon Aleksandrova doba, bilo odviše prožeto orijentalnim utjecajem. To je donosilo istočnjačku kićenost u umjetnosti i u retorici. Upravo je taj utjecaj na govorništvo kritizirao Marko Porcije Katon, a njegovo mišljenje podupire i Ante Starčević.

¹⁷⁶ Pavo Barišić, „Politička retorika“, u: *Filozofija prava Ante Starčevića*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 139-169, ovdje str. 142.

Govoreći o tom odnosu rimskoga tradicionalnoga odgoja prema retoričkim novotarijama, poziva se na sljedeće fraze koje koristi istaknuti retor u Hrvatskom saboru: „ulazak orijentalnih klica boleštine u muževno tijelo rimske političke zajednice“, „tuđinski duh razuzdane grštine“ itd.¹⁷⁷ Starčević smatra da je i njegov omiljeni pisac među klasicima retorike i filozofije, Marko Tulije Ciceron, umnogome kriv za to kulturološko precjenjivanje Grčke. Prema njegovu tumačenju, upravo je to dovelo do razaranja tradicionalnih vrjednota Rima u odgoju mladih. Na taj način, smatra, govorništvo je predstavljalo jedan od pokazatelja propasti rimskoga duhovnog svijeta koji se očitovao u prijelazu iz republikanskoga ustroja zajednice u carsko upravljanje.

U navedenim je razmišljanjima zapravo „skrivena“ i Starčevićeva domoljubna ideja. On je zatočnik slobode i republikanskih vrjednota koje stavljaju primat na autonomne građane. Za razliku od carske autokracije, zagovornik je republike. Odatle su izvedene i njegove postavke o samostalnosti, samosvojnosti i poštivanju narodnoga identiteta. U duhu ljudskih prava i građanskih sloboda svojega vremena zauzimao se i za hrvatsku državnu samobitnost.

Pišući o Anti Starčeviću, „ocu Domovine“, kao političaru i govorniku, Pavo Barišić u navedenoj raspravi o „političkoj retorici“ život i djelo hrvatskoga političkoga velikana promatra u suodnosu triju disciplina – politike, retorike i etike. Za Starčevića su to, prema shvaćanju autora, neraskidive kategorije kojima se opisuje lik i djelo dobra čovjeka koji je ujedno i dobar govornik – *vir bonus dicendi peritus*. U razmatranju primjene navedenoga načela u Starčevićevim govorima osvrće se posebice na retoričke uzore u primjerima Marka Porcija Katona i Marka Fabija Kvintilijana.

Treće je poglavlje posvećeno odnosu političkoga govorništva i demokracije. Implicitno se tu razrađuje odnos politike i retorike spram javnosti. Naime, Starčević smatra da govorničko umijeće mora omogućiti slobodu govora i mišljenja, što je jedna od glavnih pretpostavaka modernoga društva i demokracije. Drugim riječima, autor navedene studije smatra da je Starčević teoretski aspekt govorništva povezivao s praktičnim, dnevnim životom u kojemu se donose odluke o pitanjima javnoga dobra. Zato je, kao političar, želio učinkovito

¹⁷⁷ Pavo Barišić, „Politička retorika“, str. 146 i sljedeća.

svojim govorima djelovati u javnome životu Hrvatske. Naročitu je pozornost obraćao na jedinstvo sadržaja i forme, odnosno na način *kako* izložiti svoje ideje.

Navedenim tekstom i svojim razmatranjima Barišić povezuje obrazovanje s razvojem retoričke kulture. Rasvjetljuje retoriku i naobrazbu u širem kontekstu razumijevanja društveno – političko – lingvističke problematike. Povezujući antička, filozofska i retorička dostignuća s kulturnim zbivanjima u vrijeme Ante Starčevića, uspostavlja određene opće vrijednosti za područje politike, obrazovanja, kulture, civilizacije te ih razmatra u odnosu na temeljne etičke norme. Prema njegovim opisima, filozof iz Like posjedovao je vrhunsko klasično obrazovanje, bio je dobar poznavatelj hrvatske povijesti, ali i suvremenoga svijeta. Osobito se bavio geopolitičkim odnosima u Europi o čijim je političkim događajima svakodnevno pisao. Na tim je retoričko-obrazovnim osnovama oblikovao viziju „dobra čovjeka“ i „dobra govornika“ bez obzira na vrijeme i društvene okolnosti.

Nakon Ante Starčevića u 20. stoljeću profilirao se u Hrvatskom saboru i na političkoj pozornici kao jedan od najvećih karizmatičnih govornika Stjepan Radić. Sjajnu govorničku karizmu i vrhunsko govorništvo demonstrirali su nadalje Savka Dabčević Kučar, Franjo Tuđman i osobito Vlado Gotovac. Za njega je Vlado Pandžić opravdano napisao da je držao „‘demostenovske’ govore koji su poticali narod da ne stane na putu u demokraciju“.¹⁷⁸ Pozvao se u tom kontekstu na Kvintilijana koji i danas zacijelo može poslužiti kao sjevremeno mjerilo za uzorno govorništvo.

Može se pronaći niz istraživanja o pojedinim govornicima osobito na hrvatskoj političkoj pozornici. No, cjelovitiji prikaz povijesti govorništva i retorike u Hrvatskoj još uvijek čeka na svoje pisce i istraživače.

¹⁷⁸ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 221.

5. ENCIKLOPEDIJA – IZVOR INFORMIRANJA UČENIKA

Među izvorima na kojima će suvremeni čovjek potražiti informaciju, svojom popularnošću i dostupnošću prednjače razna enciklopedijska izdanja. Sustavno prikupljanje znanja započelo je još u antici. Mnoge razvijene kulture imale su djela u kojima su saželi, poredali i obradili znanje iz područja jedne ili više znanosti i umjetnosti. Kvintilijan je svojim djelom *Obrazovanje govornika* priredio svojevrsan enciklopedijski prikaz retorike, odgoja i obrazovanja.

Latinski naziv *encyclopaedia* u značenju kakav se danas koristi pripisuje se hrvatskom humanističkom filozofu Pavlu Skaliću (1534.-1575.).¹⁷⁹ On je u svojem djelu *Znalac enciklopedije ili kruga svetih i svjetovnih disciplina* (*Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon*) iz 1559. objedinio mnoštvo tada dostupnih spoznaja i uredio znanja iz raznih grana svjetovnih i duhovnih znanosti. Izraz enciklopedija susreće se i ranije. Ali ga je Skalić postavio na nove osnove.

Vrhunski procvat enciklopedija doživljava u 18. stoljeću koje se zbog toga naziva „stoljećem enciklopedizma“ ili „zlatnim razdobljem europske enciklopedike“.¹⁸⁰ Od 1751. do 1772. izlazi iz tiska prosvjetiteljska uspješnica *Francuska enciklopedija* koja pod vodstvom filozofa Denisa Diderota okuplja najumnije glave toga doba na izradi riznice znanosti. Taj veličanstveni udžbenik moderne civilizacije odlučno je utjecao na razvoj naobrazbe. Prosvjetiteljstvo je reformiralo društvo time što je za temelj obrazovanja postavilo slobodno istraživanje i znanost zasnovanu na autonomnom umu. Tako odgoj i obrazovanje u posljednja tri stoljeća stoje u znaku enciklopedija.

¹⁷⁹ Usp. Skalić, Pavao. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56372>, pristupljeno 25. 8. 2023.

¹⁸⁰ O razvoju enciklopedizma v. enciklopedija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17879>, pristupljeno 25. 8. 2023.

Dok je još tiskana *Francuska enciklopedija* objavljeno je 1771. prvo izdanje *Britanske enciklopedije* (The Encyclopaedia Britannica or Dictionary of Arts and Sciences). I ostale kulture slijede taj put. Stoljeće nakon francuskoga i britanskoga enciklopedijskoga pothvata tiskana je prva *Hrvatska enciklopedija* 1887.-1890. Izlazi u dvije knjige u Osijeku, a autori su Ivan Zoch i Josip Mencin. U dvadesetom stoljeću Hrvatska razvija snažnu enciklopedijsku produkciju koju je od 1950. okrunio Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ s nekoliko značajnih enciklopedijskih izdanja.

Od kraja 20. stoljeća čovječanstvo je ušlo u tzv. digitalno doba. To je za odgoj i obrazovanje donijelo nove pogodnosti. Sada su učenicima u najkraćem roku dostupni mnogi izvori znanja za koje je nekada trebalo istraživanja po udaljenim mjestima, arhivima i knjižnicama. Enciklopedije se stavljaju putem Interneta na raspolaganje najširoj javnosti. Uz mnoštvo stručnih i znanstvenih izdanja posebice je popularna postala višejezična internetska enciklopedija pod nazivom Wikipedija. Naziv je izveden iz havajskoga izraza „wiki“ što znači „brzo“ i kratice „pedija“ od „[enciklo]pedija“.¹⁸¹ Izrada natuknica na toj enciklopediji slobodna je i dragovoljna. Tekstovi su lako dostupni, mogu se pregledavati. Ali se isto tako mogu slobodno pisati i mijenjati. Rad je na njoj započeo u siječnju 2001. U međuvremenu se osnovni sadržaji dopunjavaju dodatnim informacijama u obliku kao što je WikiIzvor, WikiKnjige, WikiCitat i sl.

O tako slobodno stvaranoj internetskoj „enciklopediji znanja“, čije jedinice može unositi i ažurirati svatko tko za to ima interesa, mišljenja su podijeljena – od izrazito pozitivnih do krajnje negativnih. Međutim, činjenica je da ona do sada nisu utjecala na promjenu kvalitete tog izvora informiranja, u smislu sustavnijega, stručnijega i provjerenijega prezentiranja informacije. Ključna je poteškoća što je podložna zlonamjernim izmjenama sadržaja koji nisu odmah uočljivi i nisu posve pouzdani. U njoj je zorno vidljiv oblik stalnoga natjecanja istine i laži u informacijama koje je prisutno u ljudskom svijetu. Zahtijeva stoga pojačani oprez i provjeru istinitosti.

Naravno da se enciklopedijskim izvorima podataka s Wikipedije, kao dakako i drugih dostupnih enciklopedijskih izdanja, obilato koriste učenici. Stoga se tim internetskim enciklopedijskim informacijama i utjecaju ne može izbjeći u suvremenoj nastavi. Treba stoga

¹⁸¹ Usp. Wikipedija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66144>, pristupljeno 25. 8. 2023.

poučavati kako kritički propitivati sadržaj informacija koje su na njoj postavljene to o njima raspravljati u nastavi s učenicima. Korisno je pri tom uspoređivati podatke iz raznih enciklopedijskih izdanja kako bi se pojačao kritički osjećaj za objektivnost i istinitost spoznaje.

Za potrebe ovoga rada poslužit ćemo se usporedbom odrednice o Kvintilijanu iz tri enciklopedijska izdanja: Hrvatske enciklopedije, Britanske enciklopedije i Wikipedije. Usredotočit ćemo se pri tom na one segmente u kojima se donose informacije o Kvintilijanu, njegovu radu i značenju, te o retorici. Osvrnut ćemo se i usporediti s podacima o tom znamenitom učitelju govorništva i pedagogu koje smo susreli u drugim izvorima.

Ponajprije, od 2021. na mrežnim stranicama *Hrvatske enciklopedije* dostupne su u sažetom obliku mnoge natuknice. Tako je dostupna i natuknica o Kvintilijanu. Nju ćemo preuzeti te uz komentare usporediti s natuknicama u *Engleskoj enciklopediji* i Wikipediji na hrvatskom. Za razliku od engleske Wikipedije, informativni sadržaj o Kvintilijanu u tim izdanjima još uvijek nije previše opsežan. Ali je činjenica da se svakodnevno dopunjavaju i usklađuju podatci dostupni na tim izvorima. U istraživanju o Kvintilijanu poslužit ćemo se stoga djelomično citatima iz navedenih enciklopedijskih izvora uz komentare autora ovoga rada.

5.1. Hrvatska enciklopedija o Kvintilijanu

Natuknica o Kvintilijanu dostupna je na *Hrvatskoj enciklopediji* u vrlo sažetom obliku. U samo nekoliko redaka navedeni su osnovni podatci o slavnom učitelju govorništva. Spominju se glavna retorička djela, izgubljeno *O uzrocima iskvarenoga govorništva* i sačuvano *Govornikova izobrazba*. Ističe se značenje toga djela upravo kao temeljca odgojne i obrazovne literature. Njime se otvara ne samo spoznaja odgojnih i obrazovnih metoda u rimskim retoričkim školama nego Kvintilijanov kompendij omogućuje uvid u cjelokupne osnove antičke naobrazbe.

„**Kvintilijan, Marko Fabije** (latinski **Marcus Fabius Quintilianus** [ma:’rkus fa’bi:us k^lintilia:’nus]), pisac i učitelj govorništva u Rimu (Calagurris, Hispanija, oko

35 – ?, 95). Nakon završenih studija gramatike i retorike u Rimu vratio se u domovinu, odakle ga je godine 68. Galba, rimski namjesnik u Hispaniji, poveo sa sobom u Rim. Ondje je djelovao kao učitelj govorništva, plaćen od države. Izgubljeno je njegovo djelo *O uzrocima iskvarenoga govorništva (De causis corruptae eloquentiae)*, u kojem je kritizirao modernistički stil Senekin. Sačuvano djelo *Govornikova izobrazba (Institutio oratoria)*, u 12 knjiga, sadrži program studija za budućega govornika. Važno je za upoznavanje pedagoških metoda u rimskim školama. Najvrjednija je 10. knjiga, u kojoj se kao korisna lektira navode najznačajniji grčki i rimski pisci. To je skraćena povijest antičke literature sa sažetim estetskim ocjenama. U jeziku i stilu uzor mu je bio Ciceron.¹⁸²

Pridavanjem superlativa o najvećoj vrijednosti desetoj knjizi *Izobrazbe govornika* pisci natuknice značenje Kvintilijanova djela primarno suzuju na predmetno područje povijesti književnosti. Dvojbena je takva prosudba s obzirom da smo pokazali kako Kvintilijan ima ništa manje značajnu ulogu u području retorike kao i teorije odgoja i obrazovanja. Natuknica nema potpisano autorstvo. Nema ni povijest nastanka članka niti podatke o eventualnim ispravcima.

5.2. Britanska enciklopedija o Kvintilijanu

Natuknicu O Kvintilijanu u *Britanskoj enciklopediji* potpisuje kao autor Martin Lowther Clarke, bivši profesor latinskoga na Sveučilištu Wales i pisac rasprava *Retorika u Rimu* i *Visoko obrazovanje u antičkom svijetu*. Očito je riječ o stručnjaku za teme obrazovanja i retorike čije prosudbe i prikaz daju pouzdanje u objektivnost te istraživačkim autoritetom jamče istinitost informacija. Navedeno je uz natuknicu da su je činjenično provjeravali i kontrolirali njezin sadržaj urednici *Britanske enciklopedije*.

Uz natuknicu je priložen i prikaz povijesti njezina nastanka u rubrici „Povijest članka“ (Article History). Iz toga je vidljivo tko je, kada i što dodavao i ispravljao u opisu

¹⁸² Kvintilijan, Marko Fabije. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34915>, pristupljeno 25. 8. 2023.

Kvintilijanova života i djela u razdoblju od prvotne objave 1998. do 2023. Urednici su se poslužili i najnovijom tehnikom pa je uz čitanje teksta natuknice moguće poslušati njezin audio zapis

“Quintilian, Latin in full Marcus Fabius Quintilianus, born AD 35, Calagurris Nassica, Hispania Tarraconensis — died after 96, Rome), Latin teacher and writer whose work on rhetoric, *Institutio oratoria*, is a major contribution to educational theory and literary criticism.

Quintilian was born in northern Spain, but he was probably educated in Rome, where he afterward received some practical training from the leading orator of the day, Domitius Afer. He then practiced for a time as an advocate in the law courts. He left for his native Spain sometime after 57 but returned to Rome in 68 and began to teach rhetoric, combining this with advocacy in the law courts. Under the emperor Vespasian (ruled 69–79) he became the first teacher to receive a state salary for teaching Latin rhetoric, and he also held his position as Rome’s leading teacher under the emperors Titus and Domitian, retiring probably in 88. Toward the end of Domitian’s reign (81–96) he was entrusted with the education of the Emperor’s two heirs (his grandnephews), and through the good agency of the boys’ father, Flavius Clemens, he was given the honorary title of consul (*ornamenta consularia*). His own death, which probably took place soon after Domitian’s assassination, was preceded by that of his young wife and two sons.

Quintilian’s great work, the *Institutio oratoria*, in 12 books, was published shortly before the end of his life. He believed that the entire educational process, from infancy onward, was relevant to his major theme of training an orator. In Book I he therefore dealt with the stages of education before a boy entered the school of rhetoric itself, to which he came in Book II. These first two books contain his general observations on educational principles and are notable for their good sense and insight into human nature. Books III to XI are basically concerned with the five traditional ‘departments’ of rhetoric: invention, arrangement, style, memory, and delivery. He also deals with the nature, value, origin, and function of rhetoric and with the different types of oratory, giving far more attention to forensic oratory (that used in legal proceedings) than to other types. During his general discussion of invention he also considers the successive, formal parts of a speech, including a lively chapter on the art of arousing laughter. Book

X contains a well-known and much-praised survey of Greek and Latin authors, recommended to the young orator for study. Sometimes Quintilian agrees with the generally held estimate of a writer, but he is often independent in his judgments, especially when discussing Latin authors. Book XII deals with the ideal orator in action, after his training is completed: his character, the rules that he must follow in pleading a case, the style of his eloquence, and when he should retire.

The *Institutio* was the fruit of Quintilian's wide practical experience as a teacher. His purpose, he wrote, was not to invent new theories of rhetoric but to judge between existing ones, and this he did with great thoroughness and discrimination, rejecting anything he considered absurd and always remaining conscious of the fact that theoretical knowledge alone is of little use without experience and good judgment. The *Institutio* is further distinguished by its emphasis on morality, for Quintilian's aim was to mold the student's character as well as to develop his mind. His central idea was that a good orator must first and foremost be a good citizen; eloquence serves the public good and must therefore be fused with virtuous living. At the same time, he wished to produce a thoroughly professional, competent, and successful public speaker. His own experience of the law courts gave him a practical outlook that many other teachers lacked, and indeed he found much to criticize in contemporary teaching, which encouraged a superficial cleverness of style (in this connection he particularly regretted the influence of the early 1st-century writer and statesman Seneca the Younger). While admitting that stylish tricks gave an immediate effect, he felt they were of no great help to the orator in the realities of public advocacy at law. He attacked the 'corrupt style,' as he called it, and advocated a return to the more severe standards and older traditions upheld by Cicero (106–43 BC). Although he praised Cicero highly, he did not recommend students to slavishly imitate his style, recognizing that the needs of his own day were quite different. He did, however, appear to see a bright future for oratory, oblivious to the fact that his ideal—the orator-statesman of old who had influenced for good the policies of states and cities—was no longer relevant with the demise of the old republican form of Roman government.

Two collections of declamations attributed to Quintilian have also survived: the *Declamationes maiores* (longer declamations) are generally considered to be spurious; the *Declamationes minores* (shorter declamations) may possibly be a version

of Quintilian's oral teaching, recorded by one of his pupils. The text of his *Institutio* was rediscovered by a Florentine, Poggio Bracciolini, who, in 1416, came across a filthy but complete copy of it in an old tower at St. Gall, Switz., while he was on a diplomatic mission there. Its emphasis on the dual importance of moral and intellectual training was very appealing to the 15th and 16th centuries' humanist conception of education. Although its direct influence diminished after the 17th century, along with a general decline in respect for the authority of classical antiquity, the modern view of education as all-around character training to equip a student for life follows in a direct line from the theories of this 1st-century Roman.

Quintilian advises the teacher to apply different teaching methods according to the different characters and abilities of his pupils; he believes that the young should enjoy their studies and knows the value of play and recreation; he warns against the danger of discouraging a pupil by undue severity; he makes an effective criticism of the practice of corporal punishment; he depicts the schoolmaster as taking the place of a parent. 'Pupils,' he writes, 'if rightly instructed regard their teacher with affection and respect. And it is scarcely possible to say how much more willingly we imitate those we like'."¹⁸³

Natuknica o Kvintilijanu u *Britanskoj enciklopediji* preko dvije trećine sadržaja posvećuje Kvintilijanovu glavnom djelu *Obrazovanje govornika*. Za razliku od natuknice u *Hrvatskoj enciklopediji* ne ističe se samo 10. knjiga kao najvrjednija nego se donosi pregled sadržaja svih knjiga. Za 10. knjigu autor, doduše, spominje kako donosi „dobro poznat“ (well-known) i „znatno hvaljen“ (much-praised) pregled književnosti grčkih i rimskih pisaca. Ali se ništa manje značenje ne pridaje ni 12. knjizi u kojoj je riječ o idealnom govorniku u akciji. Opisuje se kako se dobar govornik usavršava, ocrtava se njegov čudoredni značaj, upućuje na pravila koja mora slijediti u zastupanju predmeta, raščlanjuju stilovi lijepe rječitosti te se na posljertku naznačuje i kada se govornik treba umiroviti.

Autor natuknice Lowther kao dobar poznavatelj retoričke literature naglasak u zaključku stavlja upravo na odgojnu i obrazovnu ulogu. Citat s kojim završava prikaz govori o idealnu odnosu učenika i učitelja zasnovanu na oponašanju, uzajamnom poštovanju i ljubavi.

¹⁸³ Clarke, Martin Lowther. „Quintilian“. *Encyclopedia Britannica*, 1 siječnja 2023., dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Quintilian>, pristupljeno 25. 8. 2023.

5.3. Wikipedija o Kvintilijanu

Učenicima je najdostupnija za brz pristup natuknica o Kvintilijanu na Wikipediji. Bez obzira na sve dvojbe koje su uz njezin nastanak vezane, ona je u pravilu među prvim poveznicama koje se otvaraju kada se u pretraživanje unese neki pojam ili ime. Uz natuknicu s osnovnim referencama priložena je osnovna literatura i vanjske poveznice na članke o piščevu životu i digitalizirane zapise njegovih djela kao i djela o njemu. Bilješke, literaturu i poveznice izostavljamo iz teksta koji ovdje donosimo za istraživačke potrebe njezine analize i usporedbe. Natuknica se nalazi unutar kategorija rimski retori i rimski pisci.

„**Marko Fabije Kvintilijan** (latinski: *Marcus Fabius Quintilianus*, 1. stoljeće n.e.) bio je poznati rimski učitelj retorike. Rođen je u hispanском gradu Calagurrisu (danas Calahorra) oko 35. g. n. e. Godina njegove smrti nije poznata, ali zna se da je svoje djelo *Obrazovanje govornika* objavio oko 95. g. n.e.^[1]

Kvintilijan je rođen oko 35. godine nove ere i, ako i nije odgojen u Rimu, svakako je tamo završio svoje obrazovanje, jer nas on sam izvještava^[2] o tome da je, još kao vrlo mlad čovjek, pohađao predavanja Domicija Afera, koji je u to vrijeme već dosegao duboku starost i da je svjedočio slabljenju Domicijeve snage.^[3] Iz drugih izvora znamo da je Domicije Afer umro 59. godine.^{[4][5]} Nakon ponovnog posjeta Hispaniji, vratio se odande (68. godine) s Galbinom vojskom i odmah počeo prakticirati advokaturu,^[6] u čemu je stekao znatan ugled. Ali uglavnom se isticao kao učitelj retorike i na tom je polju nadmašivao sve suparnike.^[7] Čini se da je i njegov otac bio retor,^[8] ali nije poznato kakav je njegov odnos s Kvintilijanom koga spominje Seneka Stariji.^[9]

Među njegovim učenicima bili su Plinije Mlađi^[10] i dvojica unuka cara Domicijana, koji su bili sinovi Flavija Klemensa.^[11] Ovaj mu je car dodijelio počasti i naslov konzula (*consularia ornamenta*). Kvintilijan se smatra prvim javnim učiteljem, koji je na temelju Vespazijanove odluke dobivao redovitu plaću iz carske blagajne.^[12] Nakon što je dvadeset godina obavljao dužnost učitelja, koju je vjerojatno počeo 69. g. n.e., povukao se u privatni život (između 88. i 90. g. n.e.^{[1][13]}) i navodno je umro oko 118. godine.^[7] Prije no što se povukao iz javnih poslova, oženio se, no

supruga mu je umrla ne napunivši 19 godina života, a dvojica sinova umrla su mu kasnije, jedan u dobi od 5, a drugi u dobi od 9 godina; uvod u šestu knjigu *Obrazovanja govornika* jasno govori o njegovoj boli.^[1]

Kao učitelj retorike i advokat koji je nastupao u sudskim parnicama Kvintilijan je stekao znatnu imovinu.^[1] Čini se da je bio učenik poznatog rimskog filologa Kvinta Remija Palemona, oslobođenika koji je sastavio prvu značajniju rimsku gramatiku.^[13] I Palemon i Domicije Afer bili su poklonici književne tradicije Augustova vremena, što može objasniti Kvintilijanov klasicistički ciceronijanizam.^[13]

Tijekom svoje duge besjedničke karijere i dugogodišnjeg nastavnčkog rada Kvintilijan je napisao mnoge besjede i teorijske spise, možda samo u praktične školske svrhe, jer je malo objavljavao. Sam kaže^[14] da je objavio samo sudski govor, *Za Nevija Arpinijana (Pro Naevio Arpiniano)*, dok su još dva sudska govora objavljena bez njegovog odobrenja.^[15] To su govori u kojima je branio židovsku kraljicu Bereniku i neku ženu koja je bila okrivljena za krivotvorenje.^[11] Na isti su način objavljena i dva spisa Kvintilijanovih predavanja iz oblasti retorike u obliku studentskih bilješki, oba, kako se čini, pod naslovom *Priručnik za besjednike (Ars rhetorica)*;^[15] sam Kvintilijan spominje te neuatorizirane spise kao *artes rhetoricae*.^[16]

Pod Kvintilijanovim imenom sačuvane su i dvije zbirke retorskih vježbi, tzv. *Veće deklamacije (Declamationes maiores)* i *Manje deklamacije (Declamationes minores)*, koje su mu se počele pripisivati tek od 4. stoljeća, ali njihov stil i sadržaj jasno pokazuju da se zapravo radi o krivotvorinama.^[11] *Veće deklamacije* predstavljaju potpuno razrađene retorske vježbe sa fiktivnim temama, a *Manje deklamacije* samo skice takvih deklamacija. Sam Kvintilijan nije imao visoko mišljenje o toj vrsti deklamacija i njihovoj vrijednosti za retorsko obrazovanje.^[15]

Čini se da je od svih Kvintilijanovih izgubljenih djela najznačajniji bio retorski spis *O uzrocima propadanja besjedništva (De causis corruptae eloquentiae)*. Taj je spis Kvintilijan sastavio nekoliko godina prije nego što je započeo s pisanjem svog glavnog djela *Obrazovanje govornika*, koje nam i pruža podatke o sadržaju te rasprave, gdje Kvintilijan kaže da je tu raspravu pisao nakon smrti svog petogodišnjeg sina da bi u radu pronašao utjehu. U ovoj raspravi nastojao je odgovoriti na pitanje koje je zaokupljalo mnoge grčke i rimske pisce u 1. stoljeću nove ere, između ostalih, anonimnog pisca djela *O uzvišenome* i povjesničara Tacita, koji je toj temi posvetio *Dijalog o govornicima*, za koji su neki raniji ispitivači neutemeljeno smatrali

da zapravo predstavlja ovu Kvintilijanovu izgubljenu raspravu.^[15] Na temelju Kvintilijanovih stavova iznesenih u njegovom sačuvanom djelu, pretpostavlja se da je u izgubljenom spisu *O uzrocima propadanja besjedništva* kritizirao praksu deklamatorskih škola, u kojima se govorilo o izmišljenim slučajevima i tražila se samo učinkovita virtuoznost i sjaj izričaja; stoga se misli da se tu raspravljalo najviše o stilskim manama koje nastaju gomilanjem efekata i da je posebno napadao tzv. ‘novi stil’ Seneke Mlađeg,^[15] koji je antitetičan, poantiran, isjeckan i pun sentencija, nastao kao varijanta azijanizma grčkih retora prenesenog u Rim, i koji predstavlja suprotnost Ciceronovom aticističkom stilu.^[17] Tražeći uzroke propadanja govorništva u Rimu Kvintilijan se ograničava na tehničke i stilske probleme, dok će tek anonimni autor spisa *O uzvišenome* i Tacit te uzroke tražiti u propasti Republike, uzdizanju carskog apsolutizma i ograničavanju slobode govora.^[18]

Kvintilijan je tek nakon dugog opiranja i na nagovor prijatelja napisao svoje glavno, sačuvano djelo *Obrazovanje govornika* (latinski: *Institutio oratoria*). Djelo je podijeljeno u dvanaest knjiga i obrađuje teoriju i praksu retorike. Izdano je oko 95. godine n. e. Djelo se također bavi temeljnim obrazovanjem i razvojem samog govornika. Premda veći dio knjige čine pouke i obavještenja o govorništvu prema uobičajenom redoslijedu retorskih priručnika, Kvintilijan je u ovom spisu izašao iz uobičajenih okvira udžbenika retorike; u prvim knjigama bavi se odgojem budućeg govornika već u djetinjstvu, od same koljevke (*ab incunabilis*), pokazujući kako opći pedagoški interes, tako i značaj koji se retorskom obrazovanju pridavao u ovom razdoblju, kad škola u potpunosti prelazi u ruke retora.^[18]

Raspored građe prati već uobičajenu praksu, kakva se susreće, primjerice, i kod anonimnog pisca *Retorike posvećene Hereniju*. Taj raspored razlikuje pet ‘dijelova’ retorske umjetnosti: iznalaženje (*inventio*) uvjerljivih argumenata i tema, njihovo raspoređivanje (*dispositio*) u govoru, zatim izričaj (*elocutio*), pamćenje (*memoria*) i način kazivanja (*pronuntiatio*).^[18] Ipak, koncepcija Kvintilijanovog djela odstupa od suhoparnog tehničkog izlaganja uobičajenog za većinu antičkih priručnika. On čitatelja vodi kroz stupnjeve odgoja retora do sagledavanja lika idealnog govornika, dok većina autora poznatih antičkih retorskih priručnika na početku daju definiciju retorike i sliku idealnog govornika, pa tek onda donose teorijske upute za postizanje najvišeg cilja retorike.^[19]

Prva knjiga govori o temeljnom retorskom obrazovanju iz gramatike, muzike i geometrije; druga o prvim govorničkim vježbama i o osnovama i granicama retoričke teorije; treća donosi uvid u cjelokupni sustav retorike; četvrta, peta i šesta knjiga bave se raspravama o dijelovima govora uključujući podatke o patosu, etosu i dosjetkama; šesta knjiga govori o osmišljavanju i redosljedu izlaganja građe; osma, deveta, deseta i jedanaesta knjiga predstavljaju ozbiljnu studiju o stilu, pamćenju i izlaganju, pri čemu se u desetoj knjizi daje pregled povijesti grčke i rimske književnosti do piščevog vremena, dok su u jedanaestoj knjizi sačuvani dragocjeni podaci o odijevanju i gestikuliranju; dvanaesta knjiga posvećena je idealu savršenog govornika, njegovom karakteru i općem znanju.^{[20][11]}

Obrazovanje govornika sadrži dvije cjeline koje po književnopovijesnom značaju nadmašuju ostale dijelove: u desetoj knjizi Kvintilijan, s namjerom da upozori na književna djela koja su osobito pogodna za budućeg govornika, daje povijesni razvoj grčke i rimske književnosti – jedini takav prikaz sačuvan iz antike – obilježen odmjerenom kritikom stilova, istančanim estetskim sudovima i povremeno komparativno-kontrastivnim analizom; osma i deveta knjiga pružaju potpuni sustav tropa i figura, koji će kao ‘ukrasi’ proznog i pjesničkog izričaja postati važnim dijelom europskih retorika, stilistika i poetika do duboko u 19. stoljeće.^[21]

Kvintilijanov ideal jest Ciceron, koga smatra glavnim i jedinim uzorom istinskog govornika, u vrijeme kad se usitnjena rečenica Senekinog ‘novog stila’ natjecala s Ciceronovom dugom, ritmički uravnoteženom periodom.^[19] Oslanjajući se, kao i Ciceron, na učenja grčkog teoretičara Hermagore iz Temna, Kvintilijan je stari spor između retorike i filozofije riješio potpunije i presudnije nego Ciceron u prilog retorike, kojoj su podređene sva ostala kulturna i književna djelatnost; Kvintilijan daje sliku idealnog govornika kao idealnog čovjeka, koji mora biti i stručnjak i pravi mudrac savršenog morala.^[19]

Pedagoški žar, znanstveni interes, elegantni stil i književno majstorstvo kojim se odlikuje Kvintilijanovo djelo pravdaju visoku ocjenu koju mu daju i moderni ispitivači. Premda u djelu ima i obazrive suzdržanosti i pretjeranog oslanjanja na stare izvore, ono ipak sadržajem, tonom i umjetničkim izlaganjem daleko nadmašuje većinu poznatih retorskih priručnika grčko-rimske antike.^[19]

Nakon Kvintilijana, u rimskoj retorici, koja je u to doba utjecala na cjelokupnu rimsku književnost, uskoro je uzeo maha Frontonov arhaizam, za čiji je ekstremni ideal i

Ciceron bio previše ‘nov’ i ‘moderan’. U srednjem vijeku Kvintilijan je, pored Donatovih spisa (*Ars minor* i *Ars maior*) i Priscijanove gramatike (*Institutio grammatica*), predstavljao važan izvor za gramatičku i retorsku nastavu u školama, premda su uglavnom prepisivani i korišteni samo pojedini odjeljci *Obrazovanja govornika*.^[22] No, presudnu je ulogu odigrao Kvintilijanov ciceronizam u doba renesanse.^{[23]«184}

Tekst natuknice donosi opis Kvintilijanova života, glavna djela i ponajviše se usredotočuje na sadržaj glavnoga djela *Obrazovanje govornika*. Kao i u članku iz *Hrvatske enciklopedije* spominje se posebice značenje 10. knjige. Međutim, ocjena je umjerenija i s obzirom da je izložen sadržaj i drugih knjiga ne stječe se jednostran dojam o osnovi i nakani djela. Naglasak je kao i u *Britanskoj enciklopediji* na Kvintilijanovim zaslugama za teoriju odgoja i neobrazbe kako govornika tako i općenito.

Rimski učitelj retorike, za kojega se navodi da je bio prvi javno namješten učitelj koji je primao plaću iz carske riznice, smješta se i razmatra u svjetlu tadašnjega grčko-rimskoga sustava obrazovanja. Retorika je posebna grana koja se prati, ali je ona uokvirena, a to je uokvireno, cjelokupno obrazovanje. To je već naznaka njegova naprednoga poimanja edukacije. Poznato je da se rimski školski sustav odvijao na tri stupnja nastave. Mogu se povući određene usporedbe s današnjom osnovnom, srednjom i višom naobrazbom. Po stupnjevima učitelji su se zvali gramatist ili literator, zatim grammaticus i na kraju retor. Sadržaji nastave bili su prilagođeni uzrastu, a obuhvaćali su i humanističko-lingvističke te prirodne znanosti. Kvintilijan je osobito njegovao pristup nastavi koja potiče učenika na samostalno rasuđivanje i razvijanje mašte. Cilj je obrazovanja na razvijanju mašte i umnih sposobnosti za samostalno govorništvo.

Prema Kvintilijanovim naputcima od govornika se očekuje da o svakoj temi govori „lijepo, birano i uvjerljivo“. Zato je on, za razliku od drugih tadašnjih učitelja, retorici pristupio od osnovne naobrazbe i početaka odgoja. Jer za dobra govornika traži se široko i svestrano obrazovanje. Uspoređujući ovakav način razmišljanja, kakav je naslijedila i usvojila i renesansa (homo universalis), moramo, na žalost, konstatirati da takvo promišljanje o „općoj kulturi“ i obrazovanju, danas sve više nestaje. Teži se užim specijalizacijama, forsira

¹⁸⁴ Natuknica „Kvintilijan“ dostupna je na: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Kvintilijan>, tekst je preuzet 25. 8. 2023.

se tzv. *steam* područje na štetu društveno-humanističkih, čime se znatno osiromašuje cjelovitost pojedinca. Ne samo u obrazovnom smislu, nego i na planu socijalnoga i emotivnoga komuniciranja. To naravno dovodi do alijenacije, zatvaranja u interesne skupine koje se suvremenom tehnologijom povezuju u cijelome svijetu – virtualno, usmjereno i ograničeno. U takvome „novom vrlom svijetu“ i pojam retorike mijenja se te nije posve identičan onome kako ga shvaća prvi rimski carski učitelj retorike.

Na kraju pogleda na enciklopedijske prikaze o Kvintilijanu zaključit ćemo razmatranje osvrtom na priloge prof. dr. sc. Vlade Pandžića o povijesti učenja i poučavanja govorništva. Prema uzoru na napatke rimskoga učitelja on je na poticaj studenata i profesora objavio prikaz učenja i poučavanja retorike u Hrvata. Malo je istraživačkih radova na tu temu. Profesor Pandžić ne samo što je vrstan istraživač i znanstvenik koji se bavi teorijom govorništva nego je u svojim nastupima demonstrirao umijeće govorništva u praksi. Pri tom u svojim seminarima i predavanjima dugi niz godina studentima svraća pozornost na Kvintilijana kao oca retorike, koji zaslužuje izniman trud izučavanja svojega djela. Njega uzima kao uzor prema kojemu teži podignuti na višu razinu kulturu izražavanja svojih studenata.

U Pandžićevoj knjizi *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* autor ističe osobito „zajedničke korijene školstva, odgoja i obrazovanja te govorništva (usmenoga izražavanja) i pismenoga izražavanja“. ¹⁸⁵ Takvo povezivanje retorike s odgojem i obrazovanjem bilo je smjerokaz koji smo slijedili u našem istraživanju o prisutnosti Kvintilijana u suvremenim teorijama odgoja, obrazovanja i poučavanja. Gore citirane knjige: Pandžićevi *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* kao i *Kratka povijest antičke retorike* autora Miroslava Bekera značajni su hrvatski izvori za kompleksnu informaciju o retoričkim znanjima i njihovoj preglednoj povijesti. Iz njih se može prikupiti gradivo za poželjan enciklopedijski članak o povijesti retorike u Hrvatskoj.

¹⁸⁵ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 7.

6. ODNOS ODGOJA, OBRAZOVANJA I ETIKE U KVINTILIJANA I SUVREMENO DOBA POUČAVANJA

Kvintilijan je prije gotovo dvije tisuće godina poručio da se bez moralnih ljudi, kojima je istina najvažnija od svega, ne može očekivati zdravo društvo kao životna cjelina. Prijetvornost, oholost, neumjerenost, zavist i zloba ne smiju biti odlike dobra govornika, odnosno pravoga intelektualca:

„Neka naš govornik bude takav da se uistinu može nazvati mudrim čovjekom. Nije dovoljno da on bude samo neporočna karaktera, on treba da ovlada naukom i govornom vještinom u tolikoj mjeri kakvu možda do sada nijedan govornik nije postigao“.¹⁸⁶

Ovu maksimu možemo prenijeti na današnjega intelektualca, obrazovanoga i odgojenoga čovjeka u pravom smislu riječi intelektualac. Intelektualci su osobe koje koriste svoje umne sposobnosti te na taj način tumače svijet i život oko sebe. Podrazumijeva se da se umne sposobnosti, ili prirodna predodređenost, mogu i moraju jačati i dograđivati dobrim odgojem i naobrazbom.

U tom pravcu moderna pedagogija teži se približiti Kvintilijanovu idealu tako što se svakom pojedincu omogućuje razvijanje svih njegovih sposobnosti. Neven Hrvatić u svojoj studiji „Pedagogija i kultura“ naziva takav pristup „diferencijalnim odgojem“.¹⁸⁷ Takva „diferencijalna“ pedagogija stavlja izrazit naglasak na individualne osobine i mogućnosti, posebnosti i razvijanja potencijala svakoga djeteta. Cilj je u takvu pristupu uključiti djecu u sve aktivnosti koje provode odgojno-obrazovne ustanove kako bi ih se učinili što sposobnijim i djelatnijim članovima zajednice.

Kako se ni do jednoga cilja ne može doći bez konkretizacije koju predstavljaju svakoj dobi primjereni koraci kao stuba u hod, već je Kvintilijan veliku pozornost posvetio toj

¹⁸⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 28.

¹⁸⁷ Neven Hrvatić, „Pedagogija i kultura“, u: Neven Hrvatić – Anita Klapan, *Pedagogija i kultura – teorijsko-metodološka određenja pedagogijske znanosti*, Hrvatsko pedagogijsko društvo, Zagreb, 2013., str. 152-161.

konkretizaciji cilja raspodijeljenoga po skladnim koracima, a današnja kibernetička pedagogija također ih naziva *koracima* što ih čini svaki učenik u postizanju višeg stupnja svoga humaniteta. Zanimljivo je spomenuti da je Kvintilijan smatrao kako se svaka vrsta znanja postiže *postupnošću* u svim fazama dječakoga života, zatim *utjecajem okoline* kao i *vlastitom djelatnošću*. Ova važna spoznaja zadržala se sve do Diesterwega, pa i danas vrijedi kao sustav odgojnih postupaka: *od bližega daljem, od lakšega k težem, od poznatoga k nepoznatom ...* To je, dakle, uvodno citirana maksima: *debetur puero reverentia*, najveće poštovanje prema drugom djetetu koje je na putu da postane osoba.

U povijesti pedagogije uglavnom su svi veliki pedagozi polazili od te maksime i od područja moralnoga odgoja jer su im u polju siromašnih tehnologija bili nedostupni sadržaji i predmeti kasnijih visokih industrija pa se odgoj uglavnom bavio nižim tipovima djelovanja. Najvažniji je oblik zato bio zajednička socijalizacija dječaka.

Kvintilijan zato naglašava i ostvaruje zadatke i ciljeve moralnoga odgoja. Za razliku od mnogih starih pedagoga, on je protiv fizičke kazne kao odgojnoga sredstva. Za njega su dopuštene samo pohvale, odobravanja, a u slučaju prkosnoga ponašanja učenika, potrebno je (opet radi primjera) dolično ga kazniti.

Što se pak tiče kratkih moralnih maksima zapisanih na pločama rimskoga prava, Kvintilijan u težim slučajevima ubojstava preporučuje stalni nadzor i zaposlenost kažnjenih učenika. Prema drugoj vrsti delikta – krađi stvari i dobara – Kvintilijan je preporučivao razgovor i savjete kao glavna sredstva.

Budući da mu je u programu moralnoga odgoja najteži problem za rješavanje bila laž učenika, jer ju je teško percipirati, on je ranije od ijednoga pedagoga preporučivao praćenje živoga govora: gesta, mimike, crvenila lica, treptaja očiju i ostalih neverbalnih pokazatelja izražavanja iz kojih je vidljivo da učenik laže.

Kvintilijan je zatim preporučivao razvijanje moralnih obilježja ponašanja kao što su: radišnost, druželjubivost, sklonost pomaganju bližnjima. Kad god je mogao u praksi, dodavao je igre, natjecanja, plesove i narodne običaje.

Zbog visoke razvijenosti tehnologije Europljani su došli do kurikulumske koncepcije i do pretjerane brige za igre, u čemu nismo nadmašili Kvintilijanova dostignuća. U suvremenoj se hrvatskoj školi ova metodička insuficijencija nadoknađuje razrađivanjem

programa s nadarenom djecom te dodatne i dopunske nastave, ali držim da bi trebala obuhvatiti veći broj učenika.

Kvintilijan kaže da je čovjeku svojstven umni rad i pronalazački duh, „zbog čega se i vjeruje da je duša nebeskog porijekla“.

Svoj umni rad i istraživački duh čovjek mora koristiti na dobrobit i boljitak zajednice i prirode koja ga okružuje. Svatko se mora truditi za boljitak zajednice koliko može i koliko mu je to priroda predodredila.

„Prirodne sposobnosti kod svih nisu iste, ali iz toga slijedi da je jedan u stanju više uraditi nego drugi, isto tako nećemo naći nikoga koji nije marljivošću nešto postigao“.¹⁸⁸

U suvremenoj se hrvatskoj školi ova metodička Kvintilijanova maksima razrađuje programima rada s nadarenom djecom, dodatnom i dopunskom nastavom. To znači da se, po ovome starom utvrđenom metodičkom načelu, nastava prilagođava gotovo svakom djetetu i da se svako dijete, školarac, promatra kao individua koja se tretira u cjelini razredne zajednice.

Nastavni plan i program isti je za sve učenike iste životne dobi. No, prema potrebama, za nadarene učenike i za učenike koji imaju poteškoća u razvoju organizira se dopunska i dodatna nastava.

Kada učenik ne može uspješno savladati nastavno gradivo, organizirat će se za takve učenike dopunska nastava. Često se događa u školskoj praksi da neki nastavnici dopunsku nastavu shvate kao produženu redovitu nastavu, što je potpuno pogrešno. Tako oni na dopunskoj nastavi nastavljaju istim metodama i načinima predavanja kao i u redovitoj nastavi. Smisao je dopunske nastave otkriti razloge zbog kojih učenik ne može savladati nastavno gradivo ili dio nastavnoga gradiva te u tom smjeru krenuti k učeniku, dakle individualnim pristupom koji je iznimno važan za ovaj tip nastave.

Najčešći razlozi nemogućnosti savladavanja gradiva ili jednog dijela gradiva su psihičke smetnje koje se pojavljuju u određenoj životnoj dobi, socijalne ili zdravstvene

¹⁸⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 37.

smetnje. Takvim se učenicima moraju prilagoditi nastavni sadržaji i mora ih se potaknuti individualnim metodičkim pristupom na prihvaćanje i razvijanje interesa za savladavanje gradiva ili dijela gradiva u kojem zaostaju. Iznimno je važno znati da dopunska nastava traje onoliko koliko je potrebno da učenik savlada gradivo. Ona može biti vrlo kratka ukoliko učenik pokaže da može brzo usvojiti zaostalo gradivo.

Uz dopunsku nastavu za one kojima je to potrebno, za darovite učenike organizira se dodatna nastava. Smisao je dodatne nastave omogućiti darovitim učenicima produbljivanje stečenih znanja, poticanje interesa za dodatnim znanjima i vještinama u predmetu u kojem je učenik pokazao darovitost. Nastavnik ne smije u ovom tipu nastave nametati svoju volju jer će rezultate postići samo onim sadržajima koji učenike zanimaju. Nastavnik mora otkriti kod učenika kvintesencijalnu zainteresiranost za neki problem, ne smije preširoko ulaziti u tumačenje koje je slično predmetnoj nastavi, već se mora zadržati na detalju koji je učeniku zanimljiv i koji ga potiče na kreativnost. Ovaj se tip nastave najčešće odvija individualno, u paru ili grupi, a nikako kao frontalni rad. Da bi rezultat bio na kraju izvrstan, od velike je važnosti izbor nastavnika koji odgajaju i obrazuju učenika.

Kvintilijan tvrdi da se već u najranijoj dobi budućem govorniku, u našem današnjem slučaju učeniku, moraju odrediti najbolji modeli odraslih:

„Mi sami ponekad kvarimo moral naše djece! Odmah u kolijevci kvarimo raznim vrstama uživanja... Uživamo kada nešto raspušteno i raskalašeno reknu. Sa smijehom i poljupcima dočekujemo od njih riječi koje inače ne bismo dopustili da u našem prisustvu govore naši aleksandrijski ljubimci.“¹⁸⁹

Dakle, po Kvintilijanovim riječima, za potpuna čovjeka, zaokružena u odgojno-obrazovnom procesu i psihičkom sazrijevanju, osobito je važno da je od najranijih dana u rukama odgovornih, ozbiljnih, stručnih učitelja koji vole svoj poziv i koji će mu se potpuno posvetiti. On odgojitelja upućuje ponajprije da prema svojim učenicima zauzme roditeljski stav! Pritom sam mora biti bez poroka i ne smije ih kod drugih trpjeti.

A ta strogost i karakternost, naglašava Kvintilijan, neka bude „bez natmurenosti, njegov odnos neka je srdačan, ali neka ne prelazi u familijarnost“, kao vrlo zanimljiv aspekt

¹⁸⁹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga I, str. 51.

omjera psihološkoga i emotivnoga približavanja učeniku, uz zadržavanje distance koju rađa „obostrano poštovanje“. Kvintilijan je svjestan da se strogost bez te emotivne empatije pretvara u nemilosrdnost, koja će odrazom stvoriti u učenicima negativnu emotivnu predisponiranost – i za odnos s učiteljem, a onda posljedično i za usvajanje gradiva samog. Tako učenik, koji nije nesvjesno razvio finu emotivnu sponu s učiteljem, ostaje osiromašen za mogućnost potpunog rascvata svojih intelektualnih potencijala upravo učenjem predmeta koji mu se „predaje“ – slobodno je da se na trenutak zadržimo na doslovnom značenju toga pojma koji izrazito priziva duhovnu dimenziju odnosa i procesa koji se korelativno u njemu odvija.

No, ne smijemo pomisliti kako je uspostava pedagoških vrednota bila u Kvintilijanovu sustavu neka teška, složena i zahtjevno strukturirana zadaća. „Neka se njegov govor najčešće kreće oko čestitosti i poštenja. Neka mu predavanja budu jednostavna i prirodna“, reći će Kvintilijan.

Ključ se nalazi u učiteljevu duhu. Temeljne etičke vrijednosti čovjeku dane rođenjem kao potencijal, te jednostavnost i prirodnost – koje mogu biti samo plod zreloga duha, dostajat će za ispunjenje te zadaće.

Kao što smo već spomenuli, Kvintilijan će se ponajviše metodikom, didaktikom i pedagogijom baviti u prvim svojim dvjema knjigama *Obrazovanja govornika*.

Ponajprije bih želio pojmovno, sa suvremenoga motrišta, odrediti pojmove pedagogije, didaktike i metodike u suvremenoj nastavi.

Pedagogija se najčešće tumači kao znanost koja se bavi teorijom odgoja. Izvedena je od grčke riječi *paidagogos*, što znači od riječi: *pais*, *paidos* (dijete) i glagola: *agō* (vodim). U Grčkoj je *paidagogos* bio rob koji je vodio dijete u školu i pomagao mu u učenju. Pedagogija je širi pojam, dok se didaktika i metodika podrazumijevaju kao grane pedagogije. Didaktika i metodika bave se nastavom, sadržajem obrazovanja, strukturom nastavnog procesa, nastavnim metodama, organizacijom nastave.

Metodika je teorijski i praktični sustav koji na znanstveno utemeljen način opisuje i propisuje načine djelotvornoga poučavanja određenoga nastavnog predmeta. Metodika je znanost o poučavanju nastavnoga predmeta.

Metodika određenoga nastavnog predmeta koristit će didaktičke spoznaje o individualizaciji nastavnog procesa, nastavnim metodama i didaktičkim principima, oblicima rada u nastavi i organizaciji nastavnog procesa. Mogli bismo reći da je didaktika teorija obrazovanja, dok je metodika primijenjena didaktika. Didaktika je grana pedagogije koja se bavi teorijama, idejama, načelima i uputama koje su usmjerene uspješnom provođenju odgojno-obrazovnog procesa. U znanstvenim i teoretskim raspravama bilo je dosta polemika o pojmovnom određenju didaktike i metodike. Možda je najbolji odgovor ponudio prof. dr. sc. Ante Bežen u svojoj studijskoj knjizi *Metodika – znanost o poučavanju nastavnog predmeta*. U tome radu on iznosi ideju metodike kao interdiscipline i nadsumativne integracije spoznaja nastalih u okviru supstratnih metodičkih znanosti što generiraju sadržaje poučavanja i onih znanosti koje istražuju postupke i uvjete uspješnog učenja tih sadržaja. Ona konačno razrješuje dvojbu o tome kome pripada metodičko područje: matičnim znanostima koje proizvode novo znanstveno znanje za transferiranje učenicima ili znanostima o uvjetima uspješnog transfera. Autor na to pitanje argumentirano odgovara: „Ni jednima ni drugima u smislu pridruživanja metodike jednoj od njih, ali ne niti tako da se metodika parcelira i pojedini njezini dijelovi pridruže nekima od njih. Metodika je, naime, posebna disciplina što nastaje amalgamiranjem spoznaja o optimalnom međudjelovanju sadržaja obrazovanja i ‘vanjskih’ i ‘unutarnjih uvjeta učenja’ kao elemenata kurikulumske sustava.“¹⁹⁰

Prof. dr. sc. Ante Bežen može se usporediti s predstavnikom ekipe mladoga engleskog profesora u filmu *Društvo mrtvih pjesnika*. Beženova metodika kao knjiga o znanosti poučavanja nastavnoga predmeta konceptualizira metodiku, prvo, kao interdisciplinu, zatim kao dramaturško stvaralaštvo u kojemu se razvija istinsko stvaralaštvo do psihofizičkih granica svakog učenika te, treće, kao niz „radionica“ u kojima se na nov način uči i poučava.

Kvintilijan je kategoričan u određenju da: „nitko ne može postići savršenstvo u jednoj stvari ako nije prošao kroz sve početne stupnjeve“. Tom maksimumom Kvintilijan određuje nastavu kao niz stepenica koje treba proći kako bi se došlo do konačnoga cilja.

¹⁹⁰ Ante Bežen, *Metodika - znanost o poučavanju nastavnog predmeta*, Profil International – Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2008.

Konačan cilj je „da odgojim idealna govornika, a prvi i bitni uvjet za to je da on mora biti pošten i čestit čovjek“.

U suvremenim se školama diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj, posvećuje dosta pozornosti etici kao znanstvenoj disciplini koja se bavi pitanjima morala, poštenja i čestitosti. Od budućih se intelektualaca očekuje da budu odgovorne, savjesne, neporočne osobe koje su u svakoj situaciji spremne donijeti ispravnu odluku temeljenu na odgoju i naobrazbi stečenoj tijekom svoga školovanja.

Evo kako je etika definirana u online izdanju *Hrvatske enciklopedije*, kao lako dostupnom i najšire konzultiranom izvoru informacija današnjice, osobito kod mladih:

„**etika** (prema grčkom *ἠθικός*: moralan, ćudoredan), skup načela moralnoga (ćudorednog) ponašanja nekoga društva ili društvene skupine koja se zasnivaju na temeljnim društvenim vrijednostima kao što su: dobrotu, poštenje, dužnost, istina ljudskost itd.; znanost o moralu kao društvenom fenomenu koji se izražava u konkretnim ljudskim postupcima u okviru pravila, maksima i civilizacijskih zasada jednoga društva; filozofska disciplina koja ispituje zasnovanost i izvor morala, temeljne kriterije za vrjednovanje te ciljeve i smisao moralnih htijenja i djelovanja. U odnosu na izvor moralnoga, etička pozicija u osnovi može biti heteronomna (kad je izvor morala izvan čovjeka) ili autonomna (imanentna čovjeku) te u svezi s tim aprioristička, evolucionistička, intelektualistička, naturalistička ili voluntaristička. U odnosu na cilj moralnoga djelovanja etika može biti orijentirana eudajmonistički, hedonistički, perfekcionistički itd. Pitanje o etičkom kriteriju čovjekova ponašanja, i s time povezana rasprava o tome što je moralno, javlja se u Europi najprije u antici. U raspravama sofista o pitanju »što je moralno« i »što je pravedno« čovjek se označuje kao »mjera svih stvari« (*homo mensura*, grčki *πάντων χρημάτων μέτρον ἀνθρώπου*, Protagora). Relativističkomu nauku sofista suprotstavlja se Sokrat, koji poistovjećuje vrlinu sa znanjem, i to na temelju racionalne pretpostavke da čovjek nužno uvijek čini ono što »zna da je bolje«. Sokrat je po tome prvi izričiti predstavnik optimističko-intelektualističke etike. Njegov učenik Platon suprotstavlja osjetilno-materijalnomu kriteriju moralnoga svoj etički nauk, po kojem ljudska djela svoju »dobrotu«, a time istodobno i ljepotu dobivaju time što zrcale ideju »lijepu dobrotu« (*καλοκάγαθία*), koja kao vrhovna dominira u hijerarhijskome poretku transcendentnoga svijeta ideja. Aristotel nalazi najviši cilj ljudskoga djelovanja

u *eudajmoniji* (zadovoljstvo, sreća); on moralne vrline izvodi ne samo iz znanja nego i iz razumne volje, koja u svojim postupcima odabire među krajnostima »zlatnu sredinu« (npr. štedljivost između rasipnosti i škrtosti). Plotin, koji se u svojem nauku nadovezuje na Platona, smatra da čovjek istodobno pripada dvama svjetovima, koji su ujedno dva pola sveukupne zbiljnosti: tvari i duhu. Krajnji cilj života, blaženstvo postiže se oslobađanjem od tijela kao izvora svakoga zla i ekstatičnim sjedinjavanjem s božanstvom. Antički je svijet stvorio još dva etička sustava: epikurejstvo i stoicizam. Prema etičkom nauku stoika temelj je morala u »gospodarenju nad samim sobom«, u ravnodušnosti prema okolnostima i slučajnostima života, u svladavanju vlastitih sklonosti i strasti i preziranju užitaka. Tomu je pogledu po praktičnim konzekvencijama suprotna, a po autonomnome zasnivanju slična Epikurova etika. Dok u kršćanstvu susrećemo motive prezira prema tijelu, otkupljenja od grijeha pokajanjem i trpljenjem, odricanja od užitaka i ovozemnih dobara, u renesansi se etika nastoji izgraditi autonomno, tj. na zdravome ljudskom razumu i s one strane svih crkvenih dogmi i kodeksa. Za Th. Hobbesa polazište etike čini egoistički pojedinac i njegove potrebe. Potreba prisiljava čovjeka da se odrekne samovolje i nasilja te da stvori načela vladanja koja će mu omogućiti život u društvenoj zajednici. B. de Spinoza dokazuje da čovjek kao aktivno-razumsko biće može, afirmirajući svoju vlastitu prirodu, istodobno ostvariti svoje vlastito zadovoljstvo i stvoriti uvjete za razuman život zajednice. Neki britanski mislitelji XVIII. st., tzv. »moralisti« (A. A. C. Shaftesbury, F. Hutcheson, A. Smith), smatraju da u čovjeku pored egoističkih djeluju i »simpatijski« (altruistički) nagoni, odnosno da u čovjeku postoji urođeni »moralni osjećaj«, na temelju kojeg je čovjek sposoban da se u svom djelovanju ravna ne samo vlastitim interesima nego i obzirima prema dobru svojih bližnjih. Francuski materijalisti XVIII. st. (D. Diderot, C. A. Helvétius, P. Holbach) polaze u svojim etičkim razmatranjima od egoističke djelatnosti pojedinca koja je ograničena i regulirana navikama stečenima u društvenoj sredini. Priznajući promjenljivost društvene sredine i zakonodavstva, oni priznaju i evolucijski značaj etičkih normi. Time se etičke norme smještaju u kontekst društveno-povijesne zbilje. Prema Kantovoj rigorističkoj etici, kriterij je ćudoredne vrijednosti ljudskih čina »čista volja«, neovisna o konkretnim uvjetima motivacije. Ćudoredni zakon mora biti formalno općenit, potpuno slobodan od izvanjskog utjecaja i osjetilno-iskustvenoga svijeta. Ćudoredni značaj našega ponašanja pretpostavlja potpunu autonomiju volje jer samo pod tom pretpostavkom etika obveza (imperativ) može imati kategorički (bezuvjetan) značaj. Engleski utilitaristi (J. Bentham i J. S.

Mill) polaze u svojim etičkim razmatranjima od pojedinca kao atoma društvene cjeline i na njegovoj koristi temelje njegovo moralno ponašanje. F. Nietzsche radikalno odbacuje kršćanski moral samilosti kao »moral stada« i kaže da ne postoje nikakvi moralni fenomeni, već samo moralno tumačenje fenomena. Dok N. Hartmann zasniva svoju etiku polazeći od svoje realne ontologije slojevanja bitka, M. Scheler – suprotstavljajući se Kantovu rigorizmu – pokušava razviti materijalnu etiku vrijednosti. K. Jaspers razumije »etičko djelovanje« kao unutarnje djelovanje i kao djelovanje u svijetu, a J.-P. Sartre to djelovanje vidi samo u situaciji, i to kao potpuno i slobodno djelovanje, kao sebeoblikovanje pojedinca u odnosu na čiju slobodu drugi predstavljaju granicu (»Pakao, to su drugi!«). U analitičkoj filozofiji angloameričkoga jezičnog područja zastupljene su pretežno teorije »etičkoga naturalizma« (R. B. Perry, C. I. Lewis), »etičkoga logicizma« (Stephan E. Toulmin, Richard Mervyn Hare, Georg Henriu von Wright i dr.) i »etičkog emotivizma« ili »intuicionizma« (A. J. Ayer). Sve tri struje slažu se u tome da moralni iskazi (normativni i aksiološki stavovi), koliko se god odnosili na činjenice, u stvari ne izriču nikakve činjenice i zato nemaju indikativnu, već imperativnu formu, pa se također mogu utemeljiti i opravdati samo putem tih imperativa (standardni normativni i vrijednosni stavovi).¹⁹¹

Mogli bismo reći da etika kao filozofijska disciplina proučava moral kao oblik društvene prakse i životne stvarnosti. Ona bi zapravo bila teorija morala, znanost o moralu. Kada govorimo o moralu, tada moramo krenuti od osnovnog postulata da je čovjek društveno biće koje živi u zajednici s drugim ljudima. Svaka zajednica određuje pravila ponašanja po kategoriji prihvatljivosti i neprihvatljivosti ponašanja za dobrobit te zajednice. Ta se pravila mogu razlikovati između zajednica, ali svaka traži poštivanje svojih pravila ukoliko želimo biti njezini dionici. Dakle, svaka zajednica traži da svoje ponašanje prilagodimo društveno propisanim normama i običajima.

Moralni je odgoj temeljni kamen na kojemu počiva uspjeh zajednice propisan zakonom i pravilima ponašanja. Puno je lakše mladoga čovjeka poučavati nego odgajati, jer

¹⁹¹ Etika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6. 10. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18496>>. Usp. o pojmu etika također Stipe Kutleša (ur.), *Filozofski leksikon*, str. 300-305.

moralnim odgojem formira se moralna svijest, moralna uvjerenja i stavovi, moralno ponašanje i djelovanje pa je stoga moral jedna od primarnih društvenih potreba.

Zadaća je etike kao znanosti da objasni narav i karakter morala, da upozori na njegovo podrijetlo, smisao i značenje za društveni život, da izloži, opiše, analizira i interpretira različita moralna shvaćanja, osnovne moralne komponente, ali isto tako da zauzme kritičko stajalište prema tim shvaćanjima i konkretnim moralnim odnosima, moralnoj praksi, da ih vrednuje i usmjerava, upozorava na to kakvi bi oni trebali biti.

U suvremenoj je hrvatskoj srednjoj školi unatrag dva desetljeća etika uvedena kao nov predmet, kojega u starijim „ima nije bilo. Cilj je nastave etike usvajanje osnovnih etičkih znanja potrebnih za razvoj sposobnosti moralnog prosuđivanja i etičkog argumentiranja, kao i orijentiranja u životu. Dobro osmišljeno predavanje etike osobito je značajno i potrebno u današnje tehnološki napredno vrijeme. Ideje, spoznaje i iskustva temeljena na humanističkim vrijednostima trebale bi ostvariti ravnotežu između društveno-individualno-humanističkog aspekta čovjeka (osobito u doba njegova razvoja) i tzv. STEM-područja usmjerenoga k pozitivističko-materijalističkome poimanju svijeta. Drugim riječima, morali bismo težiti cjelovitosti ljudskoga bića, neotuđenog, ali snažnog pojedinca koji će znati živjeti, stvarajući i napredujući civilizacijski, ali će znati i voljeti, komunicirati, pomagati.

Biti napredni altruist sjedinjujući u sebi duhovno i materijalno, tradicionalno i novo, znanost i umjetnost, patriotizam i kozmopolitizam trebao bi biti *modus vivendi* svakoga cjelovitoga čovjeka.

7. AKTUALNI TRENUTAK ODGOJNO- OBRAZOVNOGA SUSTAVA I NJEGOVE DODIRNICE S ASPEKTIMA KVINTILIJANOVA DJELA

7.1. Prosvjetni djelatnik i duhovna dimenzija

Slijedom promišljanja o etičkome kao sastavnici obrazovnoga, razmotrit ćemo iznimno vrijedan, a jednostavan opis kojim prosvjetnog djelatnika određuje duhovnik i redoviti profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Josip Baloban.

U uvodu predavanju koje je lipnja 1993. održao Hrvatskom katoličkom društvu prosvjetnih djelatnika, naslovljenom *Prosvjetni djelatnik i duhovna dimenzija*, on je rekao sljedeće:

„Kada čujem riječ prosvjetni djelatnik, prvotno pomislim na čovjeka i na posebne međuljudske odnose. Posebnost tih odnosa doživljavam kao nešto prirodno i samo po sebi razumljivo, dinamičko i kreativno. Odnosi nisu u službi nekog sustava, određene ideologije ili subjektivnog pogleda na svijet. Naprotiv, oni su jednostavno u službi čovjeka bez obzira bio on odgojenik ili odgojitelj. Stoga, prosvjetni djelatnik uvijek ima posla s ljudima, neovisno o njihovoj starosti, zainteresiranosti i nadarenosti. Istodobno on nije dobro ili loše napisan udžbenik. Nije besprijeckorno funkcionirajući stroj. To nisu ni njegovi učenici. Uz sve svoje profesionalne osobine, prosvjetni djelatnik je najprije čovjek, koji pomaže mladom biću, koje je u razvoju, te stoga tako često nedorečeno i buntovno, kako bi postalo čovjekom u punom smislu riječi. Pod čovjekom mislim *na jedinstvenu, neponovljivu i najveću vrijednost, koja nadilazi samu sebe i sama sobom nije protumačiva; vrijednost, koja se ni u kojim povijesnim okolnostima odnosno filozofsko političkim tumačenjima ne može relativizirati ili se smije u bilo čije ime i u bilo kojem stupnju žrtvovati*. U takvom shvaćanju čovjek nije slučajna jedinka unutar kolektiviteta, kojemu bi bila bezuvjetno podređena, nego je

slobodna, kreativna i odgovorna osobnost, koja, po svojoj slobodi i odgovornosti, upućuje na svoga Stvoritelja. U toj koncepciji nužno se uvažava i čovjekova duhovna dimenzija po kojoj se on potpuno ostvaruje u ovom svijetu, ali po kojoj on istodobno transcendirira samoga sebe i svijet oko sebe.¹⁹²

Citirani tekst uzvisuje duhovnu dimenziju učiteljskoga poziva. U središtu je učenik kao neizmjerne vrijednosti. Svako bavljenje odgojem zahtijeva u tom pogledu veliku odgovornost. Jer ljudske osobe imaju vlastitu slobodu i kreativnost kojoj valja omogućiti da se razvije u svim svojim područjima. Jamačno su i ranije navedeni tekstovi profesorica i njihova promišljanja učiteljskoga poziva inspirirani sličnim polazištima. Odgoj i učenje mora sadržavati u sebi prostor za razvoj ljudskih bića koje su najveća vrijednost po sebi.

Iz Balobanova eseja, tako ćemo ga nazvati, razvidno je da biti učiteljem znači poziv, a ne zanimanje. Poziv je pitanje duha, a zanimanje je materijalna osnova opstojnosti. Kristov znameniti Govor na gori u jednom segmentu svoga poziva kaže: *Pustite malene k meni. Zašto k meni? Jer ja sam jamačno istina, put i život. Slijedom moga nauka nitko se ne će izgubiti, a onaj tko se izgubio, može se pronaći.* Odgoj djece i njihova naobrazba moraju stoga biti zasnovani na istini i najvišim ljudskim vrijednostima.

U suvremenoj hrvatskoj školi, mogli bismo reći da je učitelj *pozvan* kao jedan član *odnosa* koji se mora uspostaviti da bi došlo do procesa oblikovanja mladog intelekta. Baloban ističe kako je riječ o posebnom odnosu, koji je istodobno dinamičan i kreativan, te da, iako odgovornost učitelja postavlja „iznad“, a raspon poimanja trebao bi ga stavljati „ispred“ njegova učenika, takav odnos nadilazi samu službu školskoga sustava u kojemu se izgrađuje. Duhovna dimenzija učitelja mogla bi se nazvati i pedagoškim erosom, otvorenošću, strpljenjem i ljubavlju koji su *jednostavno u službi čovjeka, jednako odgojenika i odgojitelja.*

Iz vlastitoga iskustva nastavnoga rada možemo posvjedočiti da je jedino ljubav prema poslu i prema poučavanju odgojenika, radovanje rezultatima njihova razvoja i napredovanja, istinsko ispunjavanje duhovne dimenzije u smislu onoga što smo prethodno nazvali *pozivom.*

¹⁹² Uvod iz predavanja koje je prof. dr. sc. Josip Baloban održao u Hrvatskom katoličkom društvu prosvjetnih djelatnika, 23. lipnja 1993. u Zagrebu. Tekst je dostupan na <https://hrcak.srce.hr/file/80199>, pristupljeno 22. 8. 2023.

Poziv je lišen utilitarne dimenzije, on je kategorija duha odriješena od uvjetovanosti objektivnim okruženjem ove pojavne materijalnosti. Stoga je i jedini uvjet da se pedagoški rad, jedan od najodgovornijih, a osobito u suvremeno doba, posebno stresan, može obavljati bez osjećaja opterećenja tijekom dugotrajnih godina profesorskog staža.

Sjećajući se svojih učitelja sa sigurnošću možemo ustvrditi da primjer učitelja, profesora ili pedagoga, koji s uporištem u snazi duha obavlja svoje zadaće i realnim pristupom problemima ustrajno odolijeva izazovima zvanja, može učenicima biti trajni model za nošenje s problemima u kasnijem životu.

Učitelj i učenik grade poseban komunikacijski kanal, u kojem ne smije biti „buke“. Jer ako do buke dođe – nema komunikacije. No, snažan učitelj ostavit će mjesta i redundanciji: ako se i stvori buka u komunikacijskom kanalu, svojom osobnošću i spoznajnom komunikacijskom tehnologijom ne će ostaviti učenika bez informacije. U toj interakciji, bez obzira na nedaće, jedan će drugoga *prepoznati*.

Kvintilijan je shvatio veliku važnost zdravoga napinjanja svih učenikovih snaga. Njemački su psiholozi za taj zahtjev skovali složenu imenicu *Mehrdarbitung*, koju se može opisno prevesti kao stalni zahtjev za većim postignućem. Pojam je u uporabu uveo poznati njemački psiholog i filozof William Stern (1871.-1938.) u svojem djelu *Psihologija ranoga života do šeste godine života* iz 1914.¹⁹³ Prema načelu „viših postignuća“ djeci od najranije dobi treba stalno nuditi i kroz igru i u školi više sadržaja za učenje iz kojih oni prihvaćaju prema vlastitim sposobnostima u razvoju. Slijedi se pri tom Kvintilijanov naputak da nije dobro predavati ispod učenikove mentalne razine. Naravno, nije uputno poučavati ni previše iznad nje jer su obje varijante štetne. Praksa je pokazala da je najučinkovitije kretati se oko + 10 %.

¹⁹³ Usp. Stern, William. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58049>, pristupljeno 22. 8. 2023.

7.2. Uspješan odgojitelj zanimljiv je učitelj

Za uspješnost odgojnoga procesa i pouke traže se određene pretpostavke. Kvintilijan piše kako za djetetove učitelje mora vrijediti „ili da su temeljito obrazovani, na što bih želio da se obrati osobita pažnja, ili da budu svjesni da im nedostaje naobrazba. Najgori su oni ljudi koji, tek što su savladali prve osnove znanja, lažno sebi umišljaju da su se oboruzali istinskim znanjem“.¹⁹⁴ Prema toj Kvintilijanovoj maksimi razvijala se pedagojska znanost do današnjih dana. Mnogi klasici odgoja poput slavnoga češkoga pedagoga i filozofa Jana Amosa Komenskoga naglašavali su značenje učiteljske dužnosti kao počasne. Po tome se ona izdiže iznad svake druge dužnosti „pod suncem“.

Među temeljnim pretpostavkama koje treba zadovoljavati dobar učitelj, nastavnik i odgojitelj glavnina se odnosi upravo na njihovu obrazovanost, znanje i stručnost. U svojem udžbeniku iz pedagogije Ante Vukasović navodi sljedeće odlike: „1. Nastavnik mora biti moralna, cjelovita i stabilna osoba (...) 2. (...) mora biti obrazovan i kulturni čovjek, širokih pogleda, svestranog općeg obrazovanja i opće kulture. 3. On mora dobro poznavati svoje stručne predmete koje predaje u školi i zastupa u životu. 4. (...) mora posjedovati pedagošku kulturu, teorijsko i praktično pedagoško obrazovanje, odnosno mora imati razvijen smisao i sposobnosti za odgojni rad. 5. Uspjeh odgojnog rada podrazumijeva pozitivan odnos, određeni interes, optimizam, ljubav, oduševljenje, tj. da učitelj voli svoje zvanje i odgojni rad (...)“¹⁹⁵ Dakle, tri od pet odlika za dobra učitelja proistječu iz njegova obrazovanja i usavršavanja kakvo zahtijeva prvak retoričke škole u Rimu.

No, to nije sve. Za uspješan odgoj traže se i određene pretpostavke na drugoj strani. Onaj kojega se odgaja i poučava mora također biti otvoren za primanje znanja i vlastitu kreativnost. Profil odgojenika za kakva se Kvintilijan zauzima mladi je duh spreman prijeći granice. „Bujnost i kićenost stila lakše se liječe, dok sterilnost i pored najboljih nastojanja nema lijeka. Po mom mišljenju najmanje obećava onaj dječak kod kog su kritičke sposobnosti iznad stvaralačkih. Tražim u prvom redu plodove uma čije obilje i širina mogu prelaziti

¹⁹⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga I, str. 44.

¹⁹⁵ Ante Vukasović, *Pedagogija*, Alfa d. d. / Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb, 1994., str. 238 i sljedeća.

granice dozvoljenog.“¹⁹⁶ Stvaralačka komponenta na strani odgojenika vrlo je bitna. Ona je povezana sa spontanošću i slobodom koja je ključna za formiranje osobnosti. Jer u odgoju se radi o subjektu na obje strane. Kao što Vukasović obrazlaže, „odgajanje je određeno djelovanje subjekta na subjekt, u pravilu odgojitelja na odgojenika, ali postoji i povratno djelovanje odgojenika na odgojitelja“.¹⁹⁷ U procesu osposobljavanja i formiranja osoba u subjekte svaka mora ostvarivati vlastite stvaralačke potencijale.

Kako bi takva sloboda duha bila moguća, kao i uvjeti za njegov razvoj, istaknuo je Kvintilijan značenje u učiteljevu liku osobine za uživljavanje i empatiju s učenikom. Usporedio je to s plodnom zemljom koja svojom vlažnošću i prilagodljivošću omogućuje bolji razvoj biljke: „Zato, prije svega, a osobito kada je u pitanju obrazovanje dječaka, treba izbjegavati suhoparnog učitelja, kao što izbjegavamo kod još nježnih biljki suho i bez vlage zemljište.“¹⁹⁸

Suvremena pedagogija slijedi navedenu maksimu i usavršava učitelje za približavanje onima koje se odgaja i poučava. Vukasović to obrazlaže riječima da je za uspješna učitelja bitno „da voli mlade ljude i da im se zna približiti, da pokazuje zanimanje i razumijevanje za njihove probleme, surađuje s njima u njihovu rješavanju, da poštuje osobnosti svojih učenika i da se općenito pozitivno odnosi prema njima“.¹⁹⁹ Dobar učitelj i odgojitelj teži za stalnim kontaktom i približavanjem s učenicima učiniti svoju pouku zanimljivom i životnom, bliskom očekivanjima svojih odgojenika.

Ako se to ne postiže, onda kao u uzgoja biljaka nastupa zastoj i odumiranje. Kvintilijan slijedi prisposobu odgoja s uzgojem biljaka na plodnom tlu i vrlo jasno i jednostavno dalje obrazlaže: „Uz takvog učitelja oni smjesta zakržljaju, oni, tako reći, svoje poglede upravljaju prema zemlji, pa se ne usuđuju izdići iznad jednoličnog svagdašnjeg govora.“²⁰⁰ Posao

¹⁹⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga II, str. 129.

¹⁹⁷ Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 59.

¹⁹⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga II, str. 129.

¹⁹⁹ Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 59.

²⁰⁰ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga II, str. 129.

nastavnika jest odgovoran i ozbiljan. Ali svaki se posao može obavljati i odgovorno i ozbiljno na živ, jednostavan, pristupačan, a i interaktivan način.

Uz pet osnovnih odlika koje tvore profil dobra učitelja Vukasović je spomenuo kako postoji i niz drugih. Prema jednom istraživanju koje je provedeno 1987. među studentima nastavničkih fakulteta u Hrvatskoj došlo se do 159 različitih osobina koje su potrebne učiteljima za uspješnost njihova odgojno-obrazovnog posla. Za ilustraciju je naveo prvih dvadeset pet. Na vrhu je liste stručnost i ljubav prema poslu.²⁰¹

O pozivu i iskustvu nastavnika Kvintilijan kaže sljedeće: „Iskusan učitelj će, čim mu dječak bude povjeren, prije svega provjeriti njegove prirodne sklonosti i umne sposobnosti.“²⁰² Provjera sklonosti i sposobnosti pretpostavka je dobre pouke u kojoj će učitelj ispuniti vlastiti poziv, a učenik razvijati i oplemenjivati svoju osobnost u punini. Gdje se to dvoje ne slaže dolazi do frustracija i nezadovoljstva koje narušava svrhovitost odgoja.

Ne znači li to u prvom redu da suvremeni učitelj mora biti ne samo dorastao svojim učenicima u intelektualnoj svježini i znatiželji, nego i da svoju komunikaciju s učenikom, sadržaje nastavnoga procesa i njegovu metodiku mora prilagoditi *sklonostima* svojih učenika, koje mora dobro poznavati?

I u modernoj hrvatskoj školi postoje takve želje, ali praksa željama ne ide u prilog. Naime, školstvu u cjelini, kao esencijalnoj civilnoj potrebi, ne posvećuje se dovoljno pozornosti, što rezultira loše opremljenim školama, nastavnim učionicama, negativnom selekcijom nastavnika, rutinskim odnosom prema prirodi nastavničkog posla i „isključenošću“ živoga i iskrenoga kontakta u odnosu učitelja i učenika, nezamjenjivoga izvora poticaja za rad i napredovanje učenika, a zadovoljstvo učitelja. Mnogi su plodovi dugogodišnje nebrige i opiranja promjenama u najvažnijem segmentu svakoga uljuđenoga društva – školstvu.

Pojedini primjeri u novije vrijeme ipak pokazuju i pozitivan pomak. Američki profesor Marc Prensky²⁰³ u svojim je istraživanjima pokazao kako se učenik odnosi prema nastavi

²⁰¹ Usp. Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 239.

²⁰² Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga I, str 56.

²⁰³ Marc Prensky (1946. New York), američki jer pisac, govornik i učitelj. Zaslužan za kovanje i popularizaciju pojmova „digitalni domorodac“ (digital native) i „digitalni doseljenik“ (digital immigrant). Kreator je edukativnih

koja sadržajima i metodikom ne drži korak sa suvremenim trenutkom i ne daje ili nedovoljno daje učenicima one sadržaje koji ih doista zanimaju. U praktičnom smislu to znači da će učenici biti pozitivno motivirani za sudjelovanje i usvajanje sadržaja koji se tiču, primjerice, programiranja, bioetike, nanotehnologije. A u ozračju probuđena zanimanja i – slušanja – mlada osoba instinktivno usvaja i način ophođenja, stavove i implicitno ili otvoreno izražene vrijednosti koje im učitelj „zanimljivog predmeta“ posreduje.

Vrlo instruktivnom argumentacijom u svojem članku *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*,²⁰⁴ Marc Prensky razotkriva problem „isključenosti“ u odnosu učitelja i učenika, kao i korijene problema motivacije učenika za praćenje nastavnoga procesa, uzrokovanoga ne-doživljavanjem vrijednosti škole i procesa obrazovanja takvih kakvi jesu. Prema Prenskyju, naime, upravo učenici s intelektualnim potencijalom jesu oni koji se najviše isključuju tijekom nastavnoga procesa i koji komunikacijski „isključuju“ kontakt s učiteljem, to jest nastavnikom, jer što „duboko u sebi znaju“, kaže Prensky, „da ono što uče ima jako malu ili gotovo nikakvu važnost za njihov život“²⁰⁵. U isto vrijeme ta su djeca svjesna sadržaja koji plijene njihovu pozornost te da kreatori tih sadržaja „vrlo naporno rade da je zarade“.²⁰⁶ Ta kategorija učenika predstavlja najčešće i veliki problem u discipliniranju, međutim, ujedno je i najveći izazov za učitelje.

Pozivajući se na Kip Leland²⁰⁷, doktoricu tehnologije obrazovanja specijaliziranu za virtualno obrazovanje i voditeljicu projekta Los Angeles Virtual Academy (LAVA), koja je na temelju bogatoga iskustva pozitivnih rezultata primjene sustava virtualne škole u Los

igara. Autor je nekoliko popularnih knjiga: *Digital Game-Based Learning*, *Don't Bother Me Mom - I'm Learning*, *Teaching Digital Natives - Partnering for Real Learning*; *From Digital Natives to Digital Wisdom: Hopeful Essays for 21st Century Learning* i *BRAIN GAIN: Technology and the Quest for Digital Wisdom* te mnogobrojnih eseja na temu suvremenog poučavanja, učenja i mladih. Svojim radom nastoji pokrenuti roditelje i učitelje na kreativan pristup poučavanju. Podatci su preuzeti s https://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Prensky, pristupljeno 27. 3. 2023.

²⁰⁴ Prijevod članka *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade* objavljen je na internetskoj stranici [Edupoint \(carnet.hr\)](http://carnet.hr), pristupljeno 8. 10. 2022.

²⁰⁵ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*, isto.

²⁰⁶ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*, isto.

²⁰⁷ Kip Leland voditeljica je projekta Los Angeles Virtual Academy (LAVA), doktorica tehnologije obrazovanja i stručnjakinja za virtualnu edukaciju. Razvila je sustav virtualnog srednjeg školovanja za Los Angeles Unified School District. Nadahnuta radom Marca Prenskyja i Etienne Wenger konstruirala je i virtualni vremenski stroj kao pomagalo u nastavi društvenih predmeta za učenike viših razreda osnovne te učenike srednje škole. To je pomagalo još uvijek u primjeni u nekim školama u Kaliforniji. Podatci su preuzeti s mrežne stranice Kip Leland <https://classroom20.com/profile/Dragonangel>, pristupljeno 27. 3. 2023.

Angelesu ustvrdila da današnja djeca nisu hiperaktivna nego samo „traže poticajnije aktivnosti“, Marc Prensky u sadašnjoj predavačkoj praksi raspoznaje tri temeljne vrste učenika. Kao kriterij postavlja stupanj motiviranosti za učenje. Žali za time što se takva motiviranost za učenjem stalno smanjuje u suvremenom društvu.

„1. Učenici koji su istinski motivirani. To su oni o kojima sanjaju svi profesori (ujedno i oni koje najbolje znamo kako podučavati). Oni rješavaju sve zadatke koje im zadajemo, čak i više. Njihov je moto: *Jedva čekam da dođem u razred*. Na žalost, sve je manje i manje ovakvih učenika.

2. Učenici koji prolaze kroz faze. To su oni koji su, usprkos tome što duboko u sebi znaju da ono što uče ima jako malu ili gotovo nikakvu važnost za njihov život, dovoljno dalekovidni da shvate da njihova budućnost ovisi o ocjenama koje će dobiti. Zbog toga uče „prave“ činjenice noć prije ispita, dobivaju prolazne ocjene i postaju u nekoj mjeri uspješni učenici. Njihov moto je: *Naučili smo kako se provući kroz školu*.

3. Učenici koji nas „isključuju“. Ovi učenici su *uvjereni* da je škola lišena zanimljivosti i da je apsolutno nebitna za njihov život. Zapravo, škola im je puno manje zanimljiva od bezbroj uređaja koje nose u svojim džepovima i ruksacima. Ova su djeca naviknuta da oni koji traže njihovu pažnju – njihovi glazbenici, redatelji, TV-zvijezde, dizajneri igara - vrlo naporno rade da je steknu. Kada ono što oni nude nije dovoljno intrigantno, ovi učenici istinski preziru trošenje njihova vremena. U sve više naših škola ova grupa ubrzano postaje većina. Moto ove grupe? *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*.²⁰⁸

U nastavku članka osvrće se na sve veću nezainteresiranost učenika za nastavom. Zaključuje kako je riječ o široj pojavi koja zahtijeva dijagnozu i terapiju. Kao jedan od ključnih razloga ističe medijalizaciju društva. Komunikacija u školi gubi primarnu pozornost. Nametnuli su se drugi sadržaji koji posve potiskuju u drugi plan nastavne programe u školi.

„*Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*, zahtijevaju ovi učenici. I, vjerujte mi, oni su bijesni. Ali zašto? To je pitanje koje zahtijeva odgovor. Kada sam kasnih 60-ih radio kao profesor pripravnik u New York City's East Harlemu, stvari su bile drugačije. Da, postojali su učenici koji su bili vezani uz školu, oni koji su proveli dulje vrijeme u njoj

²⁰⁸ Dijelovi članka *Zainteresiraj me ili ću umrijeti*, autora Marka Prenskyja, objavljenoga na citiranoj internetskoj stranici [Edupoint \(carnet.hr\)](http://Edupoint(carnet.hr)).

i oni koji su odustali od školovanja. Zapravo, bilo je previše onih koji su odustali. Zasiurno mnoga djeca nisu bila zainteresirana. Mnogi od njih su se drogitali. Drugi su pokušavali promijeniti svijet – bilo je to vrijeme velikih previranja i promjena, a mnogi nisu uspjeli u takvim okolnostima.

Postoji velika razlika između onda i danas. Djeca nekada nisu *očekivala* da budu zainteresirana za ono čime se bave. Video igrice, CD-i i MP3, današnji efekti – sve to nije postojalo. Život te djece nije bio toliko bogat – i pritom ne mislim samo na novac. Bio je manje bogat u smislu medija, komunikacija te kreativnih mogućnosti vezanih uz izvanškolske aktivnosti. Mnogi, ako ne i većina njih, nisu uistinu znali što znači pravi angažman.

Danas sva djeca to očekuju. Svaki pojedini učenik ima *nešto* u svom životu što ga uistinu angažira – nešto što radi, nešto u čemu je dobar, nešto što ima angažirajuću i kreativnu komponentu. Neki „skidaju“ pjesme, neki repaju ili pjevaju na karaokama, neki igraju video-igrice, neki miksaju pjesme, neki snimaju filmove, a neki se okušavaju u ekstremnim sportovima koje oprema i materijali 21. stoljeća omogućuju. Ali svi oni su angažirani.

Dijete intervjuirano za konferenciju Yahoo 2003 „Rođen da budem konektiran“ reklo je: „Kad i nemam ništa raditi, naći ću nešto na internetu.“ Drugo dijete je komentiralo: „Svaki dan nakon škole idem kući i skidam muziku – to je sve što radim.“ A treće: „Na internetu možeš igrati igrice, provjeriti svoj mail, razgovarati sa svojim prijateljima, kupiti stvari, i možeš naći stvari koje te zbilja zanimaju.“ Mnogi od današnjih trećašića imaju nekoliko e-mail adresa. Današnja djeca sjede u svojim kućama za računalima izmjenjujući mailove sa svojim prijateljima. Današnja tipična djeca bez kompjutera imaju konzole za video igrice ili GameBoy. Život za njih može biti mnogo toga – čak i stresan – ali zasigurno nije neangažiran.“²⁰⁹

Prensky osobitu kritiku upućuje svijetu računalnih igara. Tržište je zasulo mlade ponudom koja im odvlači pozornost od škole i učenja. Nastava ne može izdržati medijsku konkurenciju. Mladi kreću u nove izazove. U školi im je previše *dosadno*. Naviknuti su na drugi život i ubrzanost u svijetu igara. Jednostavno ne mogu više podnijeti školski ritam i

²⁰⁹ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijeti od dosade*.

okvir učenja. Odgovor je pronašao analizom najpopularnijih video igara koje se mogu pronaći na tržištu – Grad heroja, Harry Potter i Nastanak nacija.

„Ali škola može biti poticajna“ – tvrde mnogi koji se bave obrazovanjem. „Ne razumijem što ih toliko zaokuplja u tome njihovom drugom životu, osim možda lijepe grafike.“ Kako bih našao odgovor na ovaj komentar, nedavno sam pregledao tri najpopularnije kompjuterske i video igrice na tržištu. U lipnju 2004. godine to su bile: *Grad heroja (City of Heros)*, igra multiplayer online role, *Harry Potter i zatočenik Azkabana*, akcijska igra za PlayStation 2 i *Nastanak nacija (Rise of Nations)*, strateška igra za PC. Na svojim kutijama i web-stranicama ove igre obećavaju klincima koji ih kupe i igraju različita zanimljiva iskustva. „Postoji mjesto na kojem svi mogu biti heroji“, „Dementori dolaze, i ovaj put Harry treba prijatelje“, „Kompletna ljudska povijest u tvojim rukama“.²¹⁰

Usporedba je pokazala da su sadržaji tako zanimljivi mladima da im ni približno ništa slično nije moguće ponuditi u školama. Škole jednostavno gube utrku s tržišnom ponudom zanimljivih sadržaja.

„A opis igara? „Stvorite svoje heroje“ „Uzbudljive bitke!“ „Susret...“ „Uključi se...“ „Leti...“ „Istražuj...“ „Pokušaj pobijediti svoje prijatelje.“ „Uzbudljivo!“ „Izazovno!“ „Gospodar..“ „Napad..“ „Izgradi...“ „Istraži...“ „Vodi...“ „Nemoj raditi s...“²¹¹

Ni slično opisu naših učionica i nastavnih planova.

Ono što je još bitnije, igre ispunjavaju svoja obećanja. Da to ne uspijevaju, ne samo da se ne bi tako dobro prodavale, već ih uopće nitko ne bi kupovao. U školi djeca nemaju opciju „ne kupuj“. Umjesto da im omogućimo da biraju što žele raditi („200 kanala! Proizvodi samo za tebe!“) i da saznamo što ih interesira („logirajte se! – Čitav svijet je na korak do vas!“) i tako razvijamo njihove osobne identitete (skinite svoju muziku za

²¹⁰ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijeti od dosade.*

²¹¹ Isto.

mobitel! Popunite svoje I-podove muzikom koju vi volite!), „klinci“ u školama moraju „jesti ono što im je poslužno“.²¹²

Nasuprot takvim nametljivim igricama koje odvlače pozornost učenika, škola ne uspijeva prilagoditi svoju ponudu. Naprosto je ono što se u školi poslužuje, kako obrazlaže Prensky, u većini je slučajeva „ustajalo, bezukusno i gotovo apsolutno pripada prošlosti“. Škola je zaostala u utrci, za djecu koja su otvorena budućnosti nudi samo jučerašnje i zastarjele sadržaje. Dok se djeca ozbiljno suočavaju s pojavama novoga vremena, u školama se ne nude sadržaji programiranja, bioetike ili nanotehnike. Sadržaji doba digitalne tehnike ne nude se niti jednom tjedno, čak ni petkom. Na taj se način teško uspijeva zadržati učenike posve zainteresiranim za ono što se uči u školi. Stoga Prensky zamjera sadašnjim mladima pomanjkanje angažmana koji su pokazivali njihovi prethodnici.

„Mislim da ovoj generaciji ne nedostaje „relevantnost“, već angažman. Koja je relevantnost *Pokemona-a* ili *Yu-Gi-Oh karata* ili *Američkog idola*? Djeca će savladati „deset puta kompliciraniji od algebre, razumjeti sustav deset puta složeniji od najjednostavnije ekonomije koju zahtijevamo od njih, čitati puno više od predviđenog – kada su im ciljevi vrijedni. U nedavnoj BBC emisiji „Dijete našeg vremena“ (Child of our Time), četverogodišnjaku, majstoru složene video igre *Halo 2*, ponuđena je edukativna igra koja je za niz svjetlosnih godina bila ispod njegove razine, što je izazvalo djetetovu frustraciju i bijes.

Činjenica je da čak i ako si *najpoticajni profesor stare škole*, ne ćeš uspjeti zadobiti pažnju većine naših učenika. „Njihova slaba moć pažnje“, kako je rekao jedan profesor, „odgovara samo za stari način predavanja“. Oni sasvim sigurno nemaju slabu moć koncentracije kada igraju svoje igre, gledaju filmove, slušaju muziku ili surfaju internetom. Sve više jednostavno ne toleriraju stari način – i bijesni su što nismo bolji prema njima.“²¹³

No Prensky ne ostaje samo kod dijagnoze stanja. Razmatra i mjere koje bi bilo dobro poduzeti da se stanje promijeni na bolje. Obraća se i samim nastavnicima. Oni ne bi smjeli ostati zatvoreni u zastarjeli okvir. Moraju i sami pokrenuti stvaralačke energije u traženju

²¹² Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*.

²¹³ Isto.

izlaza. Između ostaloga trebaju oblikovati vlastite programe. S obzirom da se sve medijski prezentira, moraju i oni prezentirati što se nudi. Potrebno je postavljati programe i na Internet. U digitalno doba potrebno je koristiti digitalne platforme.

„Dakle, moramo naći način da prezentiramo svoje nastavne programe na način koji bi ih angažirao. Ne samo napisati nove programe. Ili staviti nastavni program na internet. BBC je, na primjer dobio od britanske vlade 350 milijuna funti da razvije digitalni plan. Zaključili su da bi gotovo čitav plan trebao biti baziran na igrama jer ako ne uspiju zaintrigirati učenike, bit će to bačenih 350 milijuna funti, a možda ne će dobiti drugu priliku. Ali oni se bore u ovome nepoznatom svijetu.

Kako mogu / možemo i smiju / smijemo li to? Kao i s igrama, moramo naći sredstva, eksperimentirati i ponavljati. Možemo li si to priuštiti? Da, jer, kakve li ironije, angažiranje nije skupa, pomodna grafika, nego su to ideje. Istina, današnje videoigre imaju najbolju moguću grafiku, ali dugoročni angažman djece u igrama ovisi manje o onome što oni vide, a više o onome što rade i uče. U jeziku igara „igranje“ pobjeđuje „vizualno“ u svako doba dana.

I ako ne počnemo smišljati neke vraški dobre nastavne planove, „igre“ za naše učenike – i to vrlo brzo – svi će doći u školu noseći (barem u svojim glavama) majicu koju sam nedavno vidio na dječaku u New Yorku: „Ja nisam hiperaktivan, jednostavno ne slušam!“

Stoga, pozdrav, ja sam isključeni klinac u zadnjem redu sa slušalicama na ušima. Hoćeš li me danas zainteresirati, ili ću umrijet od dosade? Izbor je tvoj.²¹⁴

O problemima koje iznosi Prensky ozbiljno raspravljaju znanstvenici raznih grana psihologije, pedagogije, metodike i didaktike. Mnogi od njih takvu bi ocjenu zastarjelosti školskog sustava okarakterizirali kao „navođenje vode na svoj mlin“, osporavajući joj znanstvenu podlogu i temeljite analize. Međutim, kako god tumačili, znanstveno obrazlagali i opravdavali, u našoj realnosti školski plan i program ne sustiže i ne prati suvremenu tehnologiju, ni informacijsku ni industrijsku, ni tehnologiju prirodnih znanosti.

²¹⁴ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*.

Činjenica je da je Kvintilijanova odgojna tehnologija mnogo jednostavnija od sredstava i pomagala današnjice, kada postoje brojne savršenije tehnologije prikazivanja, povećavanja ili smanjivanja te filmovi, trenažeri, osobna računala s tehnikama za procesuiranje informacija. Kvintilijan se uglavnom oslanjao na oskudnu nastavnu tehnologiju koja je raspolagala ručnim računalima, abacima te kredom i pločom, a za učeničke pločice služili su kameni šiljci.

Međutim, iz učiteljeva pedagoškoga i metodičkoga pristupa proizlazila je i aktualizacija nastavnoga sadržaja. Unatoč raznovrsnosti suvremenih učila današnjice, takva aktualizacija, po kojoj bi odgojenik mogao doživjeti nastavni sadržaj kao sadržaj koji ga se osobno tiče, često nedostaje u metodici nastavnoga sata.

Kvintilijan je rekao kako učitelju „ako više cijeni korist nego taštu i ispraznu slavu, mora biti prva briga (...) da dobro obuzda energiju i da se spusti na razinu intelektualnih mogućnosti svojih učenika“. Situacija u suvremenim školama jest ponešto drukčija, no, želimo li se suočiti s problemima suvremenog odgoja mladih, nećemo zatvarati oči pred činjenicom da nam nezainteresiranost djece – kao i njihovo agresivno ponašanje – nešto govore. Prvi korak u traženju rješenja mogao bi biti korak natrag – k povezivanju emotivnog i intelektualnog čovjekova bića, odgoja i obrazovanja, znanja i morala.

Kao ni Kvintilijan, ni Prensky ne predstavlja odgoj i obrazovanje kao dva odvojena procesa. Govoreći o problemu ponašanja učenika – sve prisutnijoj pojavi učeničkog bijesa, uzročnika delinkvencije, on realistično i jednostavno predočava da je korelacija kognitivno-etičko-vrijednosno trojedan proces koji indicira komunikacijski uspjeh ili neuspjeh obrazovnog sustava:

„Postoji još jedan razlog zašto su djeca toliko bijesna – oni znaju da nedostaje upravo ono što njih zanima. Ali možda, samo možda kroz svoj bijes djeca nam šalju još jednu poruku – i pritom nam pružaju priliku da se povežemo s njima. Možda – a ja mislim da je tako – današnja djeca izazivaju svoje profesore da se angažiramo na njihovoj razini, čak i s prastarim stvarima – stvarima koje mi smatramo važnima, npr. nastavnim programima.

Možda, kada bi pri učenju „starih“ stvari učenici kontinuirano osjećali izazov i preispitali granice svojih mogućnosti, donosili važne odluke svakih pola sekunde i

imali mnogostruke podatke s različitih strana, kada bi imali ciljeve za koje bi se pitali mogu li ih doseći, žestoko igrali „igru“ i prošli predmet, možda onda ne bi morali, kako je rekao jedan klinac „smanjiti energiju“ svaki put kad ulaze u razred.“²¹⁵

Govoreći o „igri“, „ciljevima“, natpisima na kutijama video-igara i kratkim, eliptičnim zapovijedima reklamnih poruka na njima: „Uzbudljivo!“ „Izazovno!“ „Gospodar..“ „Napad..“ „Izgradi...“ „Istraži...“ „Vodi...“, o potrebi učenika za „izazovom“ i „preispitivanjem granica svojih mogućnosti“, donošenjem „važnih odluka svakih pola sekunde“ i potrebi za ciljevima „za koje bi se pitali mogu li ih doseći“ – Prensky zapravo govori o potrebama adolescenata u terminima nagonске potrage za junačkim iskustvom.

Činjenica je da je u prvotnim kulturama i ranim civilizacijama u odgoju mladih članova zajednice postojao strukturirani sustav inicijacijskog iskustva koje su mladi morali proći na putu do zrelosti. Takvi su „testovi“ obuhvaćali ritualno, ali i stvarno iskustvo svladavanja opasnosti, kušnje ili nepoznanice, „prelaženja praga“, granice dviju struktura ili „svjetova“.

Svladavanje inicijacijskih zadataka imalo je veliku emotivnu i katarzičnu te duhovnu i spoznajnu vrijednost. Tragovi takvih inicijacijskih rituala i zadataka zrcale se u mitovima o junacima, čiji su elementi transponirani u junake suvremene medijske pop-kulture: glazbe, stripa, filma, video-igara, ekstremnih sportova.

Činjenica uljuđenosti ne bi nas trebala ostaviti slijepima pred drugom činjenicom: da je čovjek – još uvijek *homo sapiens* – genskom strukturom, koja ga veže s pradavnim precima, predisponiran za neizmjereno veće fizičke – pa onda i duhovne i intelektualne - izazove opstanka nego što ih pružaju udobnosti suvremenog načina života. U uvjetima *škole prošlosti za djecu budućnosti* učenik kojeg odlikuju mogućnosti često će se osjećati sapetim, ubijanim dosadom i prevarenim. Njegova bi prilagodba onome što nije *izazov* u kojem bi istinski doživio radost svladavanja zadatka uz osjećaj svojeg napredovanja i vrijednosti, i sve druge popratne emotivne bonuse, trebala biti potaknuta suvremenom nastavom.

Nastavni sadržaj koji je prezentiran kao uzbudljivo i raznoliko, više-osjetilno iskustvo *na razini* ili čak iznad razine učenikova znanja, a nedvojbeno povezano s njegovim

²¹⁵ Marc Prensky, *Zainteresiraj me ili ću umrijet od dosade*.

interesima i sklonostima, koje prepoznaje i uvažava, temelj je dobre i trajne komunikacije učenik - učitelj. Zalog, dakle, njihove interakcije, međusobna povjerenja i usvajanja gradiva morao bi biti *pravi sadržaj* nastavnoga procesa.

Struktura nastavnoga procesa i kurikulumata tako bi se također morala prilagoditi uvjetima, mogućnostima i potrebama suvremenosti.

Smatramo da je u terminologiji hrvatskoga obrazovnog sustava pojam učitelja, kroz polustoljetno razdoblje, bio nepravedno i pogrešno rangiran, kao po obrazovnoj moći niža kategorija u odnosu na pojam nastavnika. To je proizlazilo upravo iz razdijeljenog shvaćanja procesa odgoja i obrazovanja, shvaćanja da je odgoj jednostavnije i kronološki mlađoj dobi primjereno djelovanje, a da je od početka puberteta odgojeniku potrebno sve više obrazovanja, a sve manje odgoja, da bi se u dobi najvećega intelektualnog dosega mladu osobu ostavilo samo u sferi obrazovnog poučavanja. Takvim se poimanjem podržava dihotomija odvajanja duhovne dimenzije od materijalne te intelektualnih vrijednosti od moralno-etičkih.

Pokazuje li nam suvremena pedagoška praksa i stanje u školama da je takva podjela plodonosna?

Vratimo se kriteriju za odabir učitelja kako ga je postulirao Kvintilijan: „Prije svega neka prema svojim učenicima zauzme roditeljski stav i neka sebe smatra zamjenikom onih koji su njegovoj brizi povjerali svoju djecu. On sam mora biti bez poroka i ne smije ih kod drugih trpjeti. Neka bude strog bez natmurenosti, njegov odnos neka je srdačan, ali neka ne prelazi u familijarnost, kako se ne bi iz strogosti porodila mržnja, a iz familijarnosti prezir. Neka se njegov govor najčešće kreće oko čestitosti i poštenja. Neka mu predavanja budu jednostavna i prirodna.“²¹⁶

Nastavnik je osobito važan u procesu srednjoškolske naobrazbe.

U toj dobi učenik zaokružuje svoju mentalnu zrelost, ali ta je dob vrlo osjetljiva s emocionalnoga motrišta. U adolescentskoj dobi mladi su ljudi lako povodljivi, nemaju čvrsto

²¹⁶ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga I, str. 51.

određena stajališta pa im je uzor i uputa nastavnika i roditelja vrlo važna. To je dob u kojoj gotovo svi odabiru svoj životni put i poziv.

U toj osjetljivoj životnoj dobi nastavnik mora paziti da kod učenika, koji pokazuje interes za određeni nastavni predmet, ne postigne suprotan učinak svojim pristupom nastavnom predmetu. Često se događa da se učenici određuju za životni poziv zbog toga što ih je nastavnik u određenoj nastavi zainteresirao za svoj predmet, ali događa se da je učenik, oduševljen nekim predmetom, izgubio interes zbog nastavnika.

Ta je praksa stara gotovo koliko i škola. O tome svjedoči i Kvintilijan: „Iznad svega moramo se čuvati da dijete ne zamrzi nauku kad još nije u stanju ni da je zavoli i da se u svojim kasnijim godinama ne plaši gorčine koju je jedanput osjetilo. Neka njegove prve pouke budu u obliku igre. Treba mu postavljati pitanja i hvaliti svaki njegov odgovor te podešavati da mu ono što uradi pričinja radost. (...) S vremena na vrijeme treba pribjeći natjecanju i dopustiti mu da se smatra pobjednikom. Treba ga i nagradama poticati, osobito onim koje gode njegovoj dobi“.²¹⁷

Ove Kvintilijanove pouke, stare gotovo dvije tisuće godina, temelj su metodičko-didaktičkih načela suvremene škole. Nagrađivanje u odgoju ima veliko značenje. Ali kao i u svemu što je dobro nosi u sebi i opasnosti ako se pretjeruje. Tada gubi vrijednost i podređenost svrsi odgoja u razvijanju harmonijski izgrađene osobnosti. Može se to ovako obrazložiti: „Nagrada je najjače sredstvo poticanja. Ona donosi ne samo duhovno zadovoljstvo i priznanje odgojitelja nego i materijalnu vrijednost. Ali upravo zbog toga ona je vrlo osjetljivo sredstvo. Naime, postoji opasnost da ta materijalna vrijednost postane svrha i smisao djelatnosti. Zato je nagrađivanje u odgojnom radu uvijek delikatna stvar.“²¹⁸ Upravo na to je upozoravao Kvintilijan. Nagrada je sredstvo koje služi višim odgojnim ciljevima. Ona ne bi smjela postati svrha samoj sebi. Tada se gubi najviša vrijednost koja se odgojem teži postići. Nagrada treba ostati na razini poticaja i igre što se primjenjuje u odgoju.

²¹⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, knjiga I, str. 46.

²¹⁸ Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 369.

7.3. Suvremeni odgoj i škola

Njemački povjesničar književnosti Richard Meyer iz 19. st. izrekao je sljedeću misao: „Sva je književnost, sva je poezija blaga vijest o čovjeku: kad se u njoj javlja *novi čovjek*, počinje novi odsjek povijesti te književnosti – novi period.“ Ovu bismo ideju mogli postaviti u širi kontekst povijesnih tijekova pa reći kako se pojavom pojedinca – vizionara doista mijenjaju postupno svjetovi, ideje i odnosi na svim područjima života. Takvi pojedinci stvaraju novo, baštineći staro, i oblikuju nove vrijednosne konstante.

Jedan od takvih velikana zasigurno je i rimski pedagog i književnik Marko Fabije Kvintilijan, o kojemu je ovdje riječ. Taj dugogodišnji profesor retorike u Rimu ostavio je iza sebe dragocjena razmišljanja i upute o dobru odgoju. Djelujući na razmeđu mitske i znanstvene epohe, postavio je temelje modernoj didaktici, metodici i pedagogiji, a posredno i psihologiji. Sažeo je i objedinio svoje spoznaje i istraživanja u djelu *Obrazovanje govornika*.

Kvintilijana možemo okarakterizirati s nekoliko bitnih osobina koja je sam zahtijevao od dobra učitelja i odgojitelja: svestrano obrazovan, širokih duhovnih i emocionalnih dimenzija, sposoban na temelju proučavanja stvarati sinteze i oblikovati stavove te, sukladno njima, predlagati metode odgoja i obrazovanja. Posebno treba naglasiti kategoriju odgoja, odnosno stvaranja cjelovite osobnosti u znanstveno-humanističkom smislu. Otvoren za nove spoznaje, radoznao i zanimljiv, komunikativan, predstavlja prototip suvremenog učitelja i njegove uloge u „oblikovanju“ mladoga čovjeka. Zauzima se za slobodu promišljanja, moralno djelovanje, altruizam i vjernost idealima „patria, fides, officium, humanitas“. To su općeprihvaćene vrijednosti u svim modernim društvima temeljenim na demokraciji, pa tako i u segmentu odgoja i obrazovanja.

U Hrvatskoj stoljećima, od 1607. djeluju klasične gimnazije (Gymnasium classicum, Zagreb, 1607.) koje se izriječom i implicate drže upravo navedenih načela, uvodeći, dakako, nove tehnologije i znanstvene spoznaje. U tim se školama, osim latinskoga i grčkoga jezika, poučava i retorika kao poseban predmet.

Međutim, puno je važnije da se u okviru svih predmeta, ne samo u klasičnim gimnazijama, provodi humanistički tip odgoja i obrazovanja, jednako uvažavajući povijesne tečevine i suvremena dostignuća, znanstvenu dimenziju osobnosti i onu psihološko-

emotivnu. Također se nastoji razviti kod učenika osjećaj i svijest o samome sebi, ali i o sebi kao dijelu cjeline koja skladno funkcionira. Na intelektualnom planu danas se to zove timski rad, a na sociološko-humanističkom planu to je sretna sinteza zajedništva.

Dobri nastavnici u svim su epohama i društvenim uređenjima u mnogočemu svjesno ili nesvjesno slijedili Kvintilijanove nove ideje i metode jer su one svevremenske i opće ljudske.

Kada govorimo o današnjem vremenu, često, na žalost, moramo konstatirati kako se neke duhovne vrijednosti podređuju materijalnom poimanju svijeta. To se osobito dobro vidi u odnosu društva (mislimo na hrvatsko društvo) prema školstvu, u statusu učitelja i njegovu mjestu na hijerarhijskoj ljestvici koja je utemeljena prvenstveno na materijalnom kriteriju. Od učitelja se očekuje mnogostrani pristup učeniku, očekuje se cjeloživotno obrazovanje i usavršavanje, razumijevanje učenika, roditelja i društva u cjelini, a daje mu se vrlo malo. Teškim materijalnim položajem poljuljan je i ugled profesije, sve je manje poštovanja prema učiteljskom zvanju i trudu tih nesebičnih ljudi. U svojoj studiji o društvenom i gospodarskom položaju učitelja Hrvoje Vrgoč zaključio je sljedeće:

„U Republici Hrvatskoj materijalni položaj djelatnika u obrazovanju nepovoljan je već niz godina. Standard djelatnika u obrazovanju zaostaje s obzirom na standard radnika u drugim područjima društvenog rada. Posebno se odnosi na plaće učitelja u osnovnim i srednjim školama koje godinama zaostaju za plaćama djelatnika istih kvalifikacija u nekim drugim djelatnostima.“²¹⁹

Kvintilijan je govorio također o suradnji učitelja i roditelja, koja je važna u odgojno-obrazovnom procesu. Nažalost, u našem suvremenom društvu roditelji često, iz različitih razloga, ne razumiju te odnose i ne žele surađivati s učiteljima – nekad se to događa zbog bahatosti, nekad zbog neznanja i neupućenosti, ali uvijek na štetu djeteta koje postaje nemotivirano, nezainteresirano, a često i odgojno zapušteno, neodgovorno i nesenzibilizirano za napredovanje.

Vješt, iskusan i dobronamjerman učitelj znat će se postaviti i u takvim situacijama, želeći ispraviti negativne pojave kod učenika. Trudit će se svojim radom, postupcima, govorom, gestama i svime što zna i osjeća graditi ono pozitivno u učeniku i najveća nagrada

²¹⁹ Hrvoje Vrgoč, „Društveno-ekonomski aspekti učiteljstva“, *Napredak* 153 (3-4) (2012), str. 553 i sljedeća.

bit će mu ako u tome uspije. Teško je, naime, u ovome suvremenom svijetu, punom apsurdna, paradoksa i nepravdi, ostvariti one plemenite, humanističke ciljeve koje je i Kvintilijan postavio u odgoju i obrazovanju, ali nije nemoguće. U čovjeku uvijek postoji nešto pozitivno, što nastavnik može prepoznati (jer je zato i stručno i moralno osposobljen) i njegovati bilo izravno u razgovorima s učenikom, bilo u okviru svoga nastavnog predmeta povezujući neprekidno nastavne sadržaje sa životom – vlastitim iskustvom i iskustvom učenika kojega poštuje kao jedinku i osobnost. Ta je interakcija nužna za pozitivan ishod odgojno-obrazovnog procesa iz kojega bi trebao izrasti čovjek u punom smislu te riječi.

Zato bi svaki nastavnik (osim što za svoj rad osjeća unutarnju vokaciju!) morao poznavati, između ostalih stručnih izvora, Kvintilijanov nauku te ga na sebi svojstven način, u kontekstu vremena i prostora dosljedno provoditi, naravno osuvremenjeno i prilagođeno zadanim uvjetima. Najvažnije je imati pred sobom ostvareni cilj – osim što je homo sapiens, homo ludens, homo prudens, neka čovjek prvenstveno bude HOMO-homini-HOMO!

Posebni zahtjevi obrazovanja tako cjelovitog učitelja traže osobito slojevito obrazovanje.

Tri su glavne razine obrazovanja učitelja:

- inicijalno metodičko obrazovanje nastavnika (nastavnički dodiplomski / preddiplomski i diplomski studij),
- cjeloživotno stručno-metodičko usavršavanje nastavnika,
- poslijediplomsko obrazovanje u području metodike predmetne nastave – doktorski studij iz edukacije predmeta.

U Republici Hrvatskoj relevantne razine cjeloživotnoga obrazovanja provode:

- Agencija za odgoj i obrazovanje (uz pomoć pojedinaca iz akademske zajednice),
- visokoškolske ustanove, pojedina sveučilišta i fakulteti,
- strukovne udruge,
- privatne tvrtke (npr. izdavači školskih udžbenika).

7.4. Primjenjivost Kvintilijanovih načela u suvremenoj školi

Kvintilijanove postavke i jezično-stilske koncepcije primjenjive su i danas u nastavi hrvatskoga jezika.

Nastava hrvatskoga jezika, prema Nastavnom planu i programu za srednje škole,²²⁰ odvija se u okviru tri osnovna područja – književnosti, jezika i izražavanja (pisanoga i usmenoga). To su, dakako, nedjeljive cjeline koje se neprestano međusobno isprepliću. Ali svaka ima i svoje osobitosti.

Kvintilijanove postavke najprimjenjivije su u nastavi izražavanja, ali i u ostala dva područja.

Jezično izražavanje u 1. razredu srednje škole propisuje teme kao što su npr.: govorenje, uloga i važnost vrednota govornoga jezika (intonacija, intenzitet, slušanje i šutnja). Na odabranome tekstu poučavaju se analiza (raščlamba), interpretacija, logička i jezična organizacija teksta, uporaba navoda, parafraza itd., što povezuje sva tri područja (književnost, jezik i izražavanje) s posebnim naglaskom na učenje usmenoga i pisanoga izražavanja.

U drugom razredu, kad se izučava morfologija, morfonologija i morfologijska stilistika, velika se pozornost pridaje usvajanju načina prikaza kao vrste teksta. To učenika povezuje s njegovom svakodnevicom i interesima jer u tim tekstovima donosi prikaz knjige koju je pročitao, kazališne predstave ili filma, izložbe, koncerta i sl. pri čemu spaja objektivne činjenice s osobnim doživljajem. Ujedno uči kako oblikovati sažetak razlikujući bitno od nebitnoga.

Na sve rečeno nadovezuje se izučavanje sintakse u 3. razredu, kada se govori o rečenicama i njihovu povezivanju u tekst. U svim tipovima teksta valja poštivati logiku izlaganja, uzročno-posljedični slijed misli, a ako govorimo o usmenom izrazu, potrebno je paziti na intonaciju rečenice, rečenični naglasak, melodiju, stanke, intenzitet i tempo.

²²⁰ Usp. Nastavni plan i program za srednje škole, Nakladnik Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa, Zagreb, 2006.

Dakle, nastava izražavanja i nastava jezika vrlo su usko povezane! U cjelini nastave izražavanja usvajaju se i razne fraze i oblici javnoga govora – priprema govora, bilješke i citati – za usmeno predavanje, bilo koja vrsta javnoga govora, pri čemu je nužno inzistirati na poštivanju vrednota govorenoga jezika te poznavanju govorničkih figura (retorika i stilistika!).

Najviši stupanj poučavanja, odnosno usvajanja oblika i načina govorenja i pisanja provodi se u 4. razredu srednje škole, kada se na već dobro, sustavno i postupno utvrđenim temeljima izgrađuje dobar govornik ili „pisac“. Organiziraju se rasprave, sa svim njihovim dijelovima strukture – teza, antiteza i sinteza ili postavljanje teze, dokazivanje te prihvaćanje ili odbacivanje, odnosno preoblikovanje teze i sl. Pišu se eseji, razni komunikacijski tekstovi, referati i sl. To su već složeni oblici izražavanja, a odnose se i na književna djela i na svakodnevicu učenika.

Kvintilijan je najavio (a mnogo toga i ostvario) gotovo sve naveden teme i oblike rada u poučavanju pa su njegove ideje i u današnjoj modernoj školi korisne, aktualne, i primjenjive. To dokazuje svestranost osobe, njegovu dalekovidnost i širinu, ali i nepobitnu činjenicu da se odnosi između učitelja, struke (tematike) i učenika ne mijenjaju bitno (osim tehnološki i formalno), da su pedagoški i didaktički ciljevi uvijek isti, a njihovo ostvarenje ovisi u mnogome o sposobnostima, motivaciji i ljubavi učitelja prema svome pozivu. Svoju će pozitivnu (ali, na žalost, i negativnu) energiju sugestivno prenijeti na mlade osobe nudeći im znanje, ali i prije svega, humanost i moralnost!

7.5. Govorništvo u sustavu obrazovanja i na pozornici

Budući da se retorici u suvremenom hrvatskom školstvu nije pridavala osobita važnost, učenici su vježbali govorenje kroz neke tipove govora i debata. Najčešće bi to bile recitacije koje su učenici prezentirali na satovima materinjega jezika.

Na Pravnom fakultetu, Sveučilišta u Zagrebu postojao je i postoji Debatni klub na kojemu se usavršava retorika.²²¹ Govorništvo je iznimno važno za odvjetničku praksu, a odvjetnici dolaze iz redova pravnika. Na ostalim pravnim fakultetima postoje također klubovi govornika.²²²

Osobitu važnost govorništvu pridaju na teološkim fakultetima, jer budući svećenici moraju propovijedati te stoga moraju savladati tehniku govorenja. U okviru studija retorika je obavezan predmet. Uz to postoje i razni oblici seminara i ljetnih škola. Primjerice, Alumni – Udruga bivših studenata KBF-a „Teofil“ organizirala je 2016. u Splitu „Školu retorike i govorništva“.²²³

Dugotrajnom vježbom osoba koja nema rođena govorničkoga dara može naučiti solidno govoriti. Izreka: *Poeta nascitur, orator fit* (pjesnik se rađa, govornik postaje) najbolje svjedoči o tom pravilu. Svatko može svladati tehniku govorenja i na taj način olakšati si govornički nastup. Kroz tehniku protezanja i opuštanja, pravilnoga disanja (udisaja i izdisaja), izgovaranja pojedinih riječi i slogova. Profesor Ivo Škarić izložio je u svojoj knjizi *Temeljci suvremenoga govorništva* neke važnije upute za usavršavanje glasa i općega izgovora.²²⁴ Iznimno je važno čuti ono što govorimo.

Glumci uče scenski govor. Svaki javni nastup, svaka govornička poruka koja se šalje slušateljstvu svojevrsan je scenski nastup. Na satovima scenskoga govora profesor (uglavnom uvaženi glumac koji je odigrao niz glavnih uloga) studenta, budućega glumca ili glumicu, uči kako govoriti da njegova poruka dođe do gledatelja, postane dio njegove svojine i da probudi kod njega osjećaje koje želi pobuditi. Humor budi osjećaje smiješnoga. Komedija je viši stupanj ili umjetničko oblikovanje smiješnoga. Drama budi uzvišene osjećaje visokoga reda, pročišćuje ih kroz gledateljevu dušu koji tako postaje dionikom dramske cjeline-predstave. Najvažnije je u nastupu da sam govornik, glumac u scenskom

²²¹ O djelatnosti Debatnoga kluba Pravnoga fakulteta u Zagrebu, koje vode studenti, dostupne su informacije na: <https://debatapravo.wordpress.com/>, pristupljeno 26. 8. 2023.

²²² Studentski zbor Pravnoga fakulteta Osijek osnovao je Debatni klub 2016. Informacije o radu Kluba dostupne su na: <https://www.pravos.unios.hr/pravo-arhiva/studentski-zbor-pravos/studentski-zbor-pravnog-fakulteta-osijek-osnovao-prvi-debatni-klub>, pristupljeno 26. 8. 2023.

²²³ Škola retorike i govorništva u organizaciji ALUMNI udruge, <https://www.kbf.unist.hr/hr/naslovnica/vijesti/78-alumni/387-skola-retorike-i-govornistva-u-organizaciji-alumni-udruge>, pristupljeno 26. 8. 2023.

²²⁴ Ivo Škarić, *Temeljci suvremenoga govorništva*, str. 157 i dalje.

nastupu, vjeruje u ono što govori. Govor mora proći kroza njega, mora postati dio njega, dio njegove ličnosti. Takav će govor polučiti uspjeh i pridobiti slušatelja na svoju stranu.

Govornik, u svrhu uvjeravanja, može vještinu govora upotpuniti vještinom pokreta. Glumci uče scenski pokret. Dakle, kako se kretati po pozornici, zašto se baš tako kretati, kada kretnja prati govor i potvrđuje ga na sceni na način da ga gledatelj prihvati kao vjerodostojan i valjan. Govorniku su to neverbalni znaci.

U sklopu modernoga pristupa retorici koje nosi suvremeno vrijeme, načini prenošenja poruke, uvjeravanja, su se nadogradili izvanjskim utjecajima i tehničkim pomagalima kojih u staro vrijeme nije bilo.

Ono što se nije promijenilo je osnovni smisao retoričkoga govorenja, on je usmjeren prema publici. Onaj kome se govornik obraća iznimno je važan. Govornik se može obratiti jednoj osobi, može se u govoru obraćati više osoba, a može govoriti ogromnoj masi. Uspješan govornik prije govorenja upoznat će svoju publiku. Mora znati kome se obraća, jer će prema publici prilagoditi svoj govor. Akademskoj publici primjeren će biti akademski govor, pun riječi visokoga reda i intelektualno zahtjevnog razumijevanja. Običnoj publici, koja nema visokoga obrazovanja također će se prilagoditi govor. Ne ćemo istom razinom poruke govoriti djeci i odraslima. Bilo kome se govornik obraćao iznimno je važno da potpuno definira ono što publici želi reći. Ako njemu nije potpuno jasno što želi reći, zasigurno to ne će biti jasno ni publici.

Nikada se ne preporuča govoriti bez pripreme. Dobar govornik svoj će govor pripremiti, uvježbati, a tek će nakon toga nastupiti. Također ono što se nije promijenilo je sam govornik.

Od starih dana do dana današnjega govornik je onaj koji nešto nekome govori. Kako će ostaviti dobar dojam i za čime će posegnuti u staro vrijeme (grčko i rimsko) ovisilo je o govorniku. Suci su se oblačili u posebna odijela, svećenici su također odijevali odore koje će kod slušatelja povećati pozornost i zainteresirati ga za ono što se govori. Uglavnom je odijevanje bilo ustaljeno, strogo propisano i očekivano. U modernim vremenima cijela je mašinerija pomoćnika koji su zaduženi da nas publika (slušateljstvo) doživi na osobit način, da ih kao govornici zainteresiramo, da nas i našu poruku na kraju prihvate i povjeruju nam.

Kao kazališni čovjek, glumac, povući ću paralelu s kazališnom predstavom. Kazališna predstava sinkretički je čin; što će reći da u svojoj j konačnici povezuje niz umjetnosti. Na kazališnoj predstavi surađuju scenografi (uglavnom likovni umjetnici), kostimografi, majstori pokreta (koreografi), glazbenici i ini. Sve je to vidljivo na pozornici, ali najvažniji su glumci. Na njima i oko njih vidljiv je sav trud ostalih umjetnika, ali njih publika sluša i gleda, a to je najvažnije. Cjelovečernja predstava (ona koja traje od dva sata do četiri sata) uvježbava se mjesecima. Redatelj je osoba koja sve ostale umjetnike povezuje i na kraju zaokružuje trud i rad kao konačnu predstavu.

Ogroman trud glumci ulažu u govor. Bilo kao samo-zbor (monolog), dvo-zbor (dijalog) ili govorna forma preglasavanja (više-zbora). Svaka se riječ u rečenici višestruko analizira i traži se ona energija koja će u gledatelja izazvati sinergiju, komunikacijski kod zajedništva u doživljaju. Svaki dobar govornik, ako želi da mu uspije govor, trebao bi isto postupati u tekstu. Valja mu odvagnuti snagu riječi, jer riječ koja je izgovorena također je slušana. Poravnati doživljajnu liniju izgovorene riječi (govornika) sa slušanom riječi (slušatelja) gotovo je jednako umjetnosti.

Kako izgovoriti riječ, kako je plasirati, može se tehnički naučiti, svladati usavršiti.²²⁵ Ono što se ne može naučiti, svladati i usavršiti jest dar. Daroviti glumci i govornici ulagati će kudikamo manje truda od onih koji su manje daroviti, jer je taj dar u njima. Govornički dar ne može se definirati, on je Božji dar. Kada bismo uspjeli definirati taj dar, on bi toga časa prestao. Zato se i zove dar. Tako je i s umjetnosti. Kada bismo definirali kako nastaje umjetnost, nje više ne bi bilo. No, svakako me moguće vježbom usavršavati i podizati razinu glumačkoga govora. Na to je upozorila autorica Karolina Vrban Zrinski u svojoj instruktivnoj studiji „Fonetska procjena glumačkoga govora“. Njezini rezultati fonetske slušne procjene iznijeli su na vidjelo da neki glumci imaju „loše logičko isticanje, sporadično kraćenje naglasaka i redukciju vokala“.²²⁶

Umjetnost je dakle teško definirati. Svojevremeno su kolege profesori književnosti uradili test s učenicima završnih gimnazijskih razreda. Zadaća je bila napisati sonet (Petrarkin sonet). Forma je jasna. Dva katrena, dvije tercine, obgrljena rima u katrenima. Gotovo svi

²²⁵ V. o tome Gordana Varošanec-Škarić, „Acoustics characteristics of voice and vocal care in acting and other students“, *Clinical Linguistics and Phonetics*, 22 (2008), str. 881-889.

²²⁶ Karolina Vrban Zrinski, „Fonetska procjena glumačkoga govora“, *Govor* 30 (2013), 1, str. 44. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/245019>, pristupljeno 26. 8. 2023.

učenici tehnički su napisali pravilno. Je li ijedan od tih soneta bio umjetničko djelo? Profesori nisu pronašli takav sonet.

Što će u govornika biti snažnija poruka, to će slušatelj biti snažnije obaviješten. Borba za riječ vodila se kroza vjekove. Moderna retorika također vodi bitku da se riječ prihvati, da postane dio svojine slušatelja, da se prema njoj odredi i zauzme stav. Na sve moguće dostupne načine bitka se vodi da se govornikova riječ prihvati. Vanjski su utjecaji iznimno važni.

Kada se govornik pojavi, najprije ga vidimo. Dakle, doživljavamo ga kao sliku koju nam prenose oči u mozak. Ta prva slika, prvi dojam osobito je važan. On je impuls koji u našoj svijesti izaziva osjećaj ugone ili neugode, zanimanja, sviđanja, ravnodušnosti. Netko svojim tjelesnim izgledom plijeni pozornost sam po sebi, a netko mora posegnuti za izvanjskim pomagalima kako bi na sebe privukao pozornost.

Iznimnu važnost u organizaciji govora i njegovoj prezentaciji imaju retoričke figure. Učenici u školi uglavnom uče gramatiku i pravopis, a rjeđe se veća pozornost posvećuje retorici. Gramatika i pravopis su važni u obrazovanju govornika, ali škola, slobodan sam napisati, zanemaruje stilistiku.

Ciceron je rekao da govor mora izazvati divljenje. Teško ćemo izazvati divljenje ako budemo samo gramatički i pravopisno korektni. To što bismo mogli nazvati više od gramatike i pravopisa zove se stil.

Suvremeno govorništvo ima svoje zakonitosti, a dobar govornik može ih vješto iskoristiti u pridobivanju naklonosti slušateljstva. Dobar govornik mora govoriti svrhovito, primjereno se obraćati slušačima, mora se znati nasmijati kada je to potrebno, ako je prihvatljivo govorenom kontekstu, svoj govor popratit će humorom ili šalom. Mora govoriti tako da se ne primijeti kako je govor učio i vrijeme provodio u pripremi. Sve je to naravno potrebno načiniti, ali se u govoru ne smije primijetiti. Govor mora teći kao da misli naviru u trenutku kada govorimo.

8. RETORIKA U NASTAVI

Moderno doba zahtijeva i modernu školsku nastavu. To se odnosi na tehnološku opremljenost škola (primjereni prostor i okoliš, instrumentarij potreban za nastavu i sl.), na adekvatnu kompetenciju učitelja (na svim stupnjevima obrazovanja!), kao i na sveukupni odnos društva prema školstvu. Cjelokupna zajednica mora ponajprije shvatiti krucijalnu važnost obrazovanja iz kojega se stvara obrazovano, kulturno, moralno i domoljubno biće. Ujedno se mladi ljudi moraju pripremati za uključivanje u globalne europske i svjetske tijekove (trendove) razvoja čovječanstva. U suvremenom svijetu nitko se ne može izolirati, ako želi napredovati, od općih političkih, kulturoloških i inih zbivanja. Ali bi pametne političke i druge društvene strukture morale znati uspostaviti ravnotežu između općega i pojedinačnoga, odnosno ne izgubiti etnički mikrokozmos u svjetskome makrokozmosu.

U Republici Hrvatskoj postoje institucije koje bi se trebale brinuti i ostvarivati te važne ciljeve. To su Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Agencija za odgoj i obrazovanje, Ministarstvo kulture i brojne druge. Sinergijom djelovanja, povezanošću s ostalim segmentima razvoja u zemlji i inozemstvu, stvaraju se prosperitetni pojedinci i oblikuje društvo u cjelini.

Na žalost, u svemu tome nema uvijek uspjeha zbog objektivnih i subjektivnih čimbenika. Isprekidano i uvijek ispočetka započinju nove reforme školstva. Ali „malenost“, egocentrizam, koristoljubivost pojedinaca te siromaštvo i nedovoljna društveno-politička volja do sada nisu rezultirali značajnim pomacima.

Postoje, ipak, neki pedagoški standardi za pojedine stupnjeve obrazovanja. Oni uspostavljaju kakve-takve okvire za nastavu, propisuju planove i programe, često neprimjerene dobi učenika i modernome senzibilitetu mladih ljudi, satnicu i sl. Međutim, glavni teret i odgovornost prepušteni su učitelju-pojedincu, njegovu entuzijazmu, inventivnosti, kreativnosti i ljubavi prema svome pozivu.

Dakako, uz obrazovni, iznimno je važan pedagoški aspekt nastave, osobito u osnovnoj, ali i u srednjoj školi. Pedagogija kao znanost u mnogočemu podučava i postavlja pravila, kao i školski pravilnici. Ali onaj ljudski, empatičan odnos prema učeniku, i obrnuto,

dogđa se izvan pravila i udžbenika. Bit će trajno aktualna Kvintilijanova tvrdnja da nitko ne prihvaća govornika ili učitelja govorništva ako je loš „njegov karakter“. Jer „zao čovjek i dobar govornik ne mogu se nikad naći u jednoj osobi“. ²²⁷ Zacijelo, ni danas ta njegova poznata maksima nije izgubila na svojoj snazi.

U daljnjem izlaganju razmatrat ćemo neke aspekte odgojno-obrazovnog procesa u nadi da ćemo se u budućnosti barem približiti najboljem obliku (modelu) školskoga života.

8.1. Vrednovanje u suvremenome školskom sustavu

Dok su u doba Kvintilijana, kako svjedoče mnogi ondašnji pisci, učenici išli radosno i pjevajući na naukovanje, velik broj današnjih učenika (nakon tisuću godina usavršavanja školskoga sustava!) nerado ide u školu jer su stalno u strahu od provjere znanja. Često „markiraju“ nastavu jer im je dosadna ili nerazumljiva pa radije sjede kod kuće uz računala. Zbog toga problema i danas se može učiti od Kvintilijana.

Na početku petog poglavlja „Kvintilijan i sljedbenici kao učitelji govorništva u Rimskom Carstvu“ svoje knjige *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva* Vlado Pandžić ističe – na temelju predgovora prevoditelja Petra Pejčinovića naprijed apostrofiranoj knjizi i drugih izvora – kako je „dugogodišnji profesor govorništva Marko Fabije Kvintilijan (oko 35. – 95)“, koji se „nakon Cicerona“ među Rimljanima „najuspješnije bavio odgojnom problematikom“, kao „slavan i bogat pedesetogodišnjak“ otišao „u službeni mir te se prihvatio na nagovor prijatelja i učenika pisanja knjige o svojim iskustvima u odgoju govornika“. ²²⁸

Međutim, ne smije se zaboraviti da je Kvintilijan pisao o govorničkom odgoju i obrazovanju dječaka i mladića, a djevojčice i djevojke bile su diskriminirane u rimskome robovlasničkom društvu. Ipak, ističući svoju „vruću želju“ za što boljom naobrazbom roditelja, tvrdi da ne misli „samo na očeve“ nego i na majke, a zatim spominje imena majki,

²²⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 492–493.

²²⁸ Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 68.

koje su doprinosile „rječitosti svojih sinova“, te naobraženih kćeri istaknutih Rimljana.²²⁹ Na veliku žalost, svjedočimo i danas da je u nekim državama gori odnos prema odgoju i obrazovanju djevojčica i djevojaka nego što je bio u Rimskom Carstvu.

Naravno, ne napadamo samo današnju školu. Za to što se nama događa krivo je potrošačko društvo koje iz marketinških razloga više inzistira na zabavama nego na ozbiljnom učenju u školi. U ubrzanom potrošačkom društvu sve je manje suradnje između roditelja i učenika. Neki roditelji svoju djecu, zbog prirode posla, gotovo ne vide. U školu ne stignu pa su djeca, učenici, prepušteni kontaktu učenik-škola. To bismo mogli usporediti s trokutom koji nema jednu stranu.

No, bez obzira na to koliko se o ovome problemu može naučiti od Kvintilijana, danas je sve impersonalno, pa se tako i tele-obrazovanje može vrednovati i ožičeno.

Postoje dva temeljna oblika evaluacije: interna i eksterna. *Interna evaluacija* usmjerava se prema unutarnjem samo-vrednovanju svih oblika školskoga djelovanja.²³⁰ Ona zaista obuhvaća sve djelatnosti učenika i nastavnika pa i stanja organiziranosti škole. Međutim, na žalost, ona se u nekim školama svodi uglavnom na tele-testiranje učenika i vrednovanje jedino memorijskih učinaka, a ne i učinka stečenoga znanja za preobrazbu individue u osobnost (personu), tj. oduhovljenje čovjeka.

Kako se posljednjih godina moglo vidjeti, učenici se i na takvu evaluaciju testovima žale i traže da se upišu na fakultet mimo i usprkos svojim nedovoljnim postignućima. Zbog toga čak i štrajkaju jer, kao što žele besplatan studij, tako žele i nastavljati studij, iako nisu dobili dovoljan broj bodova za nesmetan upis u idući semestar. Time se devalvira i sam postupak unutarnje (interne) školske evaluacije.

Što se pak tiče *eksterne evaluacije*, ona se odnosi na javnu ocjenu nadzornih školskih službi. Taj oblik evaluacije država provodi i na drugim javnim službama, a sve radi ostvarivanja dvaju glavnih zadataka: 1. smanjivanja troškova za školstvo, zdravstvo, prosvjetu i kulturu itd., 2. za utvrđivanje jesu li postignuti društveni ciljevi tih organizacija.

²²⁹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 45 i sljedeća.

²³⁰ Usp. o tome Milan Matijević, „Evaluacija u odgoju i obrazovanju“, *Pedagogijska istraživanja*, 2005., 2 (2), str. 285. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/205413>, pristupljeno 26. 8. 2023.

Kako učenici ne bi toliko bili nezadovoljni evaluacijom, kao da je ona glavni krivac što oni ne znaju ono što su morali znati da bi prošli u sljedeći razred ili se upisali na studij, nužno bi bilo izrađivati instrumente koji bi omogućili samim učenicima da stalno provjeravaju što znaju, a što ne znaju.

Te instrumente svakako bi trebalo osloboditi od memoriranja nepotrebnih informacija i uvoditi probleme koji traže ispravna rješenja te angažiraju stvaralačko razmišljanje učenika. Slično je već tvrdio Kvintilijan iako je zahtijevao usavršavanje „pamćenja“.²³¹ Današnje radionice, nekadašnji pokusi npr. u kemiji, dobar su primjer za učenje i provjeru znanja *in situ* i odmah.

Danas je evaluacija više afirmirana u industriji, gdje se svaki vijak vrednuje, a glavna obilježja pregledavaju i rendgenski, kako kasnije ne bi dolazilo do pucanja u stroju.

Jednom riječju, ovakva evaluacija kakva je u današnjim školama, ne daje dovoljno dobre rezultate uvida u stupanj znanja učenika, a gotovo da se i ne provodi nad nastavnicima. Potrebno ju je zato poboljšati i izraditi novi, precizniji aparat vrednovanja učenika, nastavnika, osoblja i škole u cjelini. Potrebno je zato promisliti i donijeti parametre prema kojima se to sve ocjenjuje.²³²

8.2. Potreba za modelom učenja

Melete to pan, „sve je vježba“, načelo je koje je nadživjelo svoje vrijeme. Ono je aktualno i danas jer su mnogi psiholozi konstatirali kako na jedan sat verbalnoga informiranja trebaju doći tri sata ponavljanja, uvježbavanja, memoriranja itd. Kvintilijan je čvrsto i sugestivno obrazlagao kako i učenici koji nisu osobito daroviti mogu postići vrlo značajne uspjehe ako uporno vježbaju.²³³

²³¹ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 441–452.

²³² Usp. Milan Matijević, „Evaluacija u odgoju i obrazovanju“, str. 290–291.

²³³ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 142–147.

Zašto je to načelo o upornom vježbanju nama danas aktualno? Jednostavno zbog toga što se nagomilalo toliko znanja da kroz jezik prođe mnogo riječi koje nisu svladane ili su svladane samo djelomično pa od svega znače ponešto, ali ništa temeljito. Posebno se takvim brojnim informacijama – što priznaju i roditelji i nastavnici – zasipaju djeca pa ne znaju potpuno jezik, još manje znanstvene spoznaje, a mnogi nisu sposobni gotovo ništa valjana riječima napraviti u praksi. Zato je tu nužno uvesti više reda. Držimo da bi se u školi trebale poučavati samo najnužnije informacije kojima se stvaraju duhovna i materijalna dobra.

Da bi se izbjegle te poteškoće, s kojima antika nije imala velikih problema zbog znatno manjega opusa stručnih i drugih znanja, nužno je osloboditi sve naše udžbenike od nepotrebnoga balasta nevažnih i zastarjelih informacija. Time bi se škola riješila neplodnoga verbalizma i uvela više praktične nastave. Zahvaljujući tomu, učenici bi radije u praksi djelovali riječima nego da postaju nezainteresirani, ironični, ljutiti itd., što je danas glavni razlog nezadovoljstva ovakvom verbalističkom i formalističkom školom.

U svojem istraživanju o stanju u suvremenoj školi autorica Vesna Buljubašić-Kuzmanović s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku prikazala je „da škola ne uvažava potrebe učenika u dovoljnoj mjeri, ne razvija strast za učenjem, ne potiče doživljaj uspjeha i socijalnu kulturu nastave u kojoj se znanje dijeli, kritički sagledava, revidira i obnavlja. Guši se kreativnost i znatiželja učenika, potiskuje njihova individualnost i talentiranost, sputava sloboda i učenje bez pritiska“.²³⁴ Njezina projekcija škole kao „kuće radosti“ trebala bi prevladati takvo stanje. To odgovara i Kvintilijanovoj ideji o učenju s radošću i uz kreativnu igru u kojoj se oblikuju autonomne osobnosti.

²³⁴ Vesna Buljubašić-Kuzmanović, „Škola kao kuća radosti“, *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, vol. 64, br. 2 (2015.), str. 191. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/219325>, pristupljeno 26. 8. 2023.

8.3. Kvintilijan o početku obrazovanja govornika i suvremeni odgojni sustav

Suvremena razvojna psihologija djeteta smatra da se s odgojem i naobrazbom započinje u najranijoj dobi, gotovo od rođenja. Gotovo isto mišljenje, za razliku od svojih suvremenika, zastupa i Kvintilijan:

„Neki smatraju da ne bi trebalo djecu podučavati u čitanju prije sedme godine, jer je to najranija dob kad oni mogu pratiti nastavu i podnijeti takav teret... Bolje je stanovište onih koji uče da dijete ni u jednom periodu svoga života ne smije biti bez briga.“²³⁵

U skladu s time novija pedagogija razvija organizirane oblike odgoja i pouke od najranijega djetinjstva. Jaslice i vrtići prihvaćeni su kao ustaljeni oblici društvenoga odgoja koji započinje od prve godine života. Jer je jasno da se upravo u ranom djetinjstvu „postavljaju temelji cjelokupnom daljnjem tjelesnom i psihičkom razvitku“.²³⁶ Kvintilijan posebice sugestivno napominje kako se ne smije propuštati prilika nego treba pružati odgoj i prikladnu pouku u razdoblju života koje je najintenzivnije po prihvaćanju poticaja i dojmova izvana:

„...ipak mi izgleda da oni koji se sa mnom ne slažu više štete učitelje nego učenike. (...) zašto da odbijemo ovu korisnu priliku koja nam se pruža prije sedme dječakove godine, bez obzira što je ona neznatna. Ma kako stečeno znanje u ovim prvim godinama bilo maleno, ipak će dječak one godine kad bi trebalo da uči osnovne stvari biti zauzet važnijim stvarima. (...) Ovo napredovanje iz godine u godinu na kraju donosi veliku korist, a vrijeme unaprijed utrošeno u djetinjstvu čista je dobit za dječaka. Isto pravilo važi i za sljedeće godine. Što tko mora učiti neka ne počinje suviše kasno. Ne gubimo, utaman godine djetinjstva, tim prije što se temelji nauke zasnivaju na pamćenju koje, ne samo da postoji kod male djece, nego je tada i najintenzivnije i najupečatljivije.“²³⁷

²³⁵ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 47.

²³⁶ Ante Vukasović, *Pedagogija*, str. 210.

²³⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 48.

U suvremenoj hrvatskoj školi Kvintilijanov nauk odgoja i obrazovanja djeteta od najranije dobi prihvaćen je u institucionalnom smislu odgoja i obrazovanja djeteta već od vrtićke dobi te osobito u osnovnoj nastavi. Funkcionalni intelektualni, odgojni i obrazovni razvoj počinje od vrtićke dobi.

Kako su zamišljeni vrtići u Hrvatskoj i tko u njima radi?

S obzirom na pedagoške standarde i zakonske propise kvalifikacija za rad s djecom vrtićke dobi morala bi jamčiti da se u vrtićima nalaze zaista kvalificirane osobe, moralne, određene ljubavlju prema svome pozivu.²³⁸ U velikim gradovima (Zagreb, Split, Zadar, Rijeka...) uglavnom je tako. No, problemi se javljaju u malim sredinama u kojima nema dovoljno kvalificiranih i obrazovanih odgojitelja pa se često u takvim sredinama, silom prilika, odgoj povjerava neadekvatno osposobljenima. Tome se gotovo prije dvadeset stoljeća suprotstavljao Kvintilijan opisujući sustavno „dobra odgojitelja“ ili učitelja koji može odgojiti „dobra govornika“ ili naobražena čovjeka.

Kriteriji i pedagoški standardi rada odgojitelja s djecom izrađeni su po znanstvenim mjerilima suvremene psihologije, didaktike i metodike pa se u njihovu programsku vrijednost ne bi trebalo sumnjati. Inspekcijskim nadzorom i medicinskim praćenjem vrtićkih polaznika to se uglavnom i potvrđuje pa s pravom možemo utvrditi da se u segmentu predškolske dobi radi po najboljim kriterijima suvremene znanosti. Problemi koji se javljaju u vezi s ovom temom vezani su za nedostatan broj ustanova u pojedinim gradskim četvrtima. Tako će se pokazati da u četvrtima gdje živi mlađa populacija nema dovoljnog broja vrtićkih ustanova, a u četvrtima gdje je pretežito starija populacija, vrtići često imaju višak mjesta. Ti su problemi vezani za gradske uprave i loše planiranje urbanističkoga razvitka pojedinoga grada.

²³⁸ Usp. Vlado Pandžić, *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, str. 68.

8.4. Učenje kroz igru

Kvintilijan, a tako i dio suvremenih znanstvenika, drži da je mnoštvu djece nastava dosadna pa zbog toga postižu lošije rezultate. On tvrdi da su igra i opuštanje osobito važni za dobro i učinkovito učenje. Jer iz dosade djeca mogu steći negativan pojam prema znanju i znanosti. Zato je, kao što smo ranije obrazložili, isticao uvođenje prve pouke u obliku igre. Preporučivao je također korištenje pohvala i nagrada.

Problemi dosadne nastave mogu se uspješno riješiti uvođenjem igre u nastavni proces.²³⁹ Pod time se ne misli na proces igranja izvan bilo kakvoga konteksta s nastavom, već se misli na osmišljene igre koje se uklapaju u nastavni proces, čineći ga učeniku zanimljivijim.²⁴⁰

Razvojna psihologija, kao znanstvena disciplina, često se bavila problemom učeničkoga stresa koji nastaje zbog opterećenosti nastavom i nastavnim gradivom. Pod pritiskom nastave učeniku ostaje malo slobodnoga vremena u kojemu bi se mogao posvetiti sebi i svome socijalnom kontaktu s okolinom. Pod takvim svakodnevnim napornim rasporedom višestruko je ugrožen učenikov emocionalni život, a to se očituje u potištenosti, povlačenju u sebe, odbijanju kontakata, bijegu od svakodnevnih obveza, čemu je Kvintilijan također poklanjao posebnu pozornost.

Neki učenici teško prihvaćaju takve obveze pa se iz tih situacija rađaju frustracije i nezadovoljstva što ponekad dovodi do mržnje prema nastavi i straha od nastave.

Suvremeni pedagozi uočili su sljedeće „prednosti igre kao oblika učenja:

- vrlo je lako postići najveću moguću koncentraciju pažnje;
- emocionalni stav djece prema igri je pozitivniji nego prema „ozbiljnom“ učenju;

²³⁹ Usp. Vladimir Krušić, *Kazalište i pedagogija*, Disput, Zagreb, 2018., str. 23–26.

²⁴⁰ Usp. Ines Škuflić-Horvat, „Scensko stvaralaštvo učenika osnovnoškolske dobi“, *Hrvatski*, 2004., 1-2, str. 83–98.

- aktivnost djece u igri veća je nego u drugom obliku učenja;
- u igri se djeca manje umaraju nego pri ozbiljnom radu;
- igra povećava motivaciju, interes, izaziva veću pažnju te učenje čini zanimljivijim nego drugi način rada;
- učenje i pamćenje činjenica podjednako je u igri kao i pri korištenju teksta ili izlaganja, ali je pojedinim ispitivanjima ustanovljeno da je igra ipak učinkovitija;
- naučene sadržaje djeca duže pamte i lakše primjenjuju ono što nauče u igri;
- igre simulacije pozitivno utječu na osjećaj kontrole okoline i vlastite sudbine jer učenik tako može steći dragocjeno iskustvo;
- igre se mogu primijeniti s učenicima različite dobi i različitih sposobnosti, ali se pokazalo da su posebno korisne za djecu koja se ne mogu iskazivati, djecu iz deprimiranih socijalnih sredina ili onu koja imaju neke druge poteškoće²⁴¹.

Nastavni proces, koji uključuje igru i samostalni istraživački rad učenika uspješno prevladava i sprječava takve situacije, što je već zagovarao i Kvintilijan.²⁴² Naime, djeca kroz igru otkrivaju svoje mogućnosti, razvijaju maštu i postaju kreativna.

Kada je učenik zabavljen i motiviran, dokazano je da lakše pamti. Štoviše, sadržaj povezan sa snažnim emotivnim doživljajem – a najsnažnijima se pokazuju strah i veselje – neizbrisivo ostaje u sjećanju. Različite tehnike memoriranja upravo i počivaju na toj zakonitosti: da se ono što je zabavno ili što potiče na igru i kreativnost znatno brže i trajnije zapamti.²⁴³

Postoje kategorije teksta koje su recipijentu imanentne. U toj kategoriji primatelj se poistovjećuje s onim što mu je poručeno te puno lakše zadržava u pamćenju takav tekst.

²⁴¹ Vladimir Krušić, *Kazalište i pedagogija*, str. 23–26.

²⁴² Marko Fabije Kvintilijan, n. dj., str. 56–61., 129–135. i drugdje.

²⁴³ Slavenka Čečuk – Đurđica Dević – Zvezdana Ladika, *Dramske igre*, Centar za izvanškolski odgoj, Zagreb, 1969.

Postoje i tekstovi koji nisu imanentni pa se u takvoj kategoriji teksta mora pribjegavati određenoj tehnici pamćenja. To se osobito odnosi na glumce.

Glumac u zapamćivanju teksta često pribjegava glumačkoj tehnici stvaranja slike. Ukoliko treba zapamtiti složenu repliku, glumac će vrlo često zamisliti sliku, primjerice: *Danas je vrlo lijep i sunčan dan pa mi je jako drago što sam vas susreo bez kišobrana. Moram priznati da ste bez kišobrana puno zanimljiviji i prvi put sam vidio da imate vrlo lijepe oči.* Glumac će u ovom slučaju tekst pamtit kao sljedeći niz: vedrina – sunce – srce – put – kišobran: kišobran – profil – 1. – plave oči!

Ključni čimbenik glumačkoga, kao i učeničkoga zapamćivanja jest mobilizacija desne moždane polutke koja je zadužena za likovno predočavanje i kreativnu spekulaciju, dok je samo logičko, jezično i matematičko strukturiranje povezano s lijevom moždanom polutkom.²⁴⁴

Budući da je učenik živa radionica metafora, nužno je u svim vrstama nastave poticati takvu stvaralačku sposobnost metaforizacije pomoću koje se jezik stalno razvija i usavršava.²⁴⁵ Danas se to učenje naziva procesom jezične polimerizacije, tj. neprestanoga razvijanja i obogaćivanja jezične kompetencije. Konačno, svaki govor u odgojnoj funkciji mora biti poticajan, zanimljiv, mora problematizirati, a ne otrcanim frazama stalno zatvarati smisao u zastarjele sheme.

Tim se načelom *similia similibus* (slično sličnim) služio i Kvintilijan. Kad se kaže „slično sličnim“, onda to znači da riječ koja se rabi nema dovoljno snažnoga obilježja za djelovanje na mehanizam pamćenja pa se traži metafora koja to najbolje pokazuje.

Metafora ima tri izražajne kvalitete: 1. kada od neke slične prispodobe uzimamo jače obilježje ili osobinu i po njoj nazovemo prethodnu riječ, tada metafora pojačava obilježje ili osobinu u dotičnoj riječi; 2. kad želimo prvu riječ u nečemu omalovažiti, tražimo novu koja ima to svojstvo, tj. ovakva se metafora upotrebljava za smanjivanje vrijednosti obilježja iz

²⁴⁴ V. Nataša Šimić – Pavle Valerjev – Matilda Nikolić Ivanišević (ur.), *Mozak i um: od elektroničnih potencijala do svjesnog bića*, Sveučilište u Zadru, 2019. Dostupno na <https://morepress.unizd.hr/books/press/catalog/book/52>, pristupljeno 26. 8. 2023.

²⁴⁵ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 262–266.

prve riječi; 3. treća je izražajna mogućnost nove metafore njezina neutralnost, tj. niti uvećava niti smanjuje značenje osnovne riječi.²⁴⁶

Kao što znamo, metafora je toliko životvorna da zadržava komunikativnu vrijednost i nakon nebrojenih tisućljeća.

Zahvaljujući metaforama odgojenikov rječnik stalno se proširuje, dopunjuje, inovira, a samim time i njegovo poimanje i razgranate veze pojmova u njegovu umu.

Međutim, da bi psihička ravnoteža ostala i dalje na snazi, moraju se dokidati stare, istrošene metafore jer ukupna živa memorija može zadržavati i manipulirati s oko 30 tisuća riječi. Sukladno tome je sama jezična priroda zadržala u trezorskom tipu rječnika čak do 400 tisuća riječi. Takav rječnik postaje vrelo za stvaranje novih metafora. Novim se metaforama jezici osvježavaju, postaju ekspresivniji, koloritni, reljefni itd. Otvorenost za kreativan pristup, koja se potiče upravo igrom u nastavi, osposobljava učenike za stvaranje novih metafora ili inoviranje.²⁴⁷

Igra, to jest šala, razbija i strah. Kroz igru se razvija pozitivna atmosfera, djeca nisu opterećena i gotovo nesvjesno pamte gradivo. Zasižno je igra najzabavniji oblik učenja.

Međutim, nastavnik mora procijeniti kada je vrijeme za igru i koliko igra u svladavanju gradiva može trajati. Mora znati procijeniti igru kako ona ne bi bila dosadna i nezanimljiva boljim učenicima ili preteška slabijim učenicima. Igra u nastavi mora imati mjeru, iako se gotovo sva nastava može izvoditi kroz neke vrste igre. Kroz igru se može ponavljati gradivo, mogu se usvajati različiti novi sadržaji ili može poslužiti kao uvod u novo gradivo.

²⁴⁶ Usp. Ljiljana Šarić, „Metafora, diskurs i društvo“, u: Mateusz Milan Stanojević (ur.), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualne metafore*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str. 169–202.

²⁴⁷ Usp. Jadranka Nemeth-Jajić – Dijana Dvornik, „Igrokaz u razrednoj nastavi“, *Hrvatski*, 1, (2008) str. 29–43.

8.5. Kazališna predstava kao oblik poučavanja

Za potpuno i definirano obrazovanje govornika Kvintilijan drži iznimno važnim uvrštavanje dramske književnosti u školski kurikulum.²⁴⁸

Dramski tekst, kao nezaobilazan predmet istraživanja metodike u nastavi obrazovanja govornika, imao je vrlo važnu ulogu i prije Kvintilijana.²⁴⁹ O tomu su poticajno i informativno pisali Đuro Gračanin²⁵⁰ i Ivo Škarić.²⁵¹

U preglednome znanstvenom radu „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“ Vlado Pandžić tvrdi:

„Dramski tekst kao lingvometodički predložak u staroj Grčkoj imao je vrlo važnu ulogu već krajem 5. st. pr. Kr., što se može dobro zaključiti prema povijesnim izvorima koji svjedoče da su svi slobodni građani u Ateni odlazili u kazalište, a dramski tekstovi su usklađivani s njihovim ukusom, uglavnom pomno usmjereni na odgoj čovjeka u skladu s tadašnjim idealima, bez zaborava da je za čovjeka važno stjecanje govorničkih znanja, sposobnosti i umijeća. (...)

Dok se u Sparti neusporedivo idealizirala Ahilova snaga, u Ateni su ponajviše slavljene Odisejeve osobine. Budući da atenski odgoj nije bio ni ratnički niti podlozan zajedničkim interesima i nastojanjima, dolazile su do izražaja individualne sklonosti i darovitosti. Dramski tekst bio je gotovo svakodnevno zastupljen u odgoju, pa je vrlo značajno utjecao na odgoj mladih ljudi, posebno na njihovu kulturu, znanje, sposobnosti i umijeće govornoga i pisanoga izražavanja. Većina učenika gotovo da nije propuštala nijednu kazališnu izvedbu grčkih tragedija.“²⁵²

²⁴⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 382–384.

²⁴⁹ Usp. Vlado Pandžić, „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“, *Hrvatski*, god. VI, br. 1, Zagreb, 2008., str. 9–28.

²⁵⁰ Đuro Gračanin, *Temelji govorništva*, Zagreb, 1968.

²⁵¹ Ivo Škarić, *Temelji suvremenoga govorništva*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.

²⁵² Vlado Pandžić, „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“, str. 10 i sljedeća.

Kako god mislimo da je Kvintilijan daleko, gotovo dvadeset stoljeća, na svakome koraku, u školi ili kazalištu, dolazimo do zaključka da vrijeme prolazi, ali su učenici, djeca, slična onim učenicima, djeci, iz I. stoljeća.

Iako danas postoje mobiteli, televizije, računala, čovjek bi se zaprepastio kako su djeca slična ili kako se čovjek u svojoj biti nije značajno promijenio.

Kod Kvintilijana pronalazimo zapanjujuće iste oblike recepcije kao danas, unatoč tome što je svijet, na prvi pogled, promijenjen.²⁵³ Bez obzira što tehnika napreduje, dijete ostaje dijete, čovjek ostaje čovjek.

Današnje dijete manifestira iste emocije kao što je manifestiralo Kvintilijanovo dijete.

U spomenutom znanstvenom članku „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“, Pandžić o Kvintilijanovu odnosu prema dramskome tekstu i predstavi naglašuje sljedeće:

„Kvintilijan (oko 35. – 95.), rimski pisac koji se nakon Cicerona najsustavnije bavio odgojnom govorničkom problematikom, u knjizi ‘Odgoj govornika’ pomno opisuje odgojne ideje starih Grka i proširuje ih novim načelima, metodama i sustavima. Tvrdio je da je suvremena škola zaboravila svoju osnovnu svrhu, tj. ojačanje dobrih mladih ljudi, a sve više nastavljala smjerove neukusa i moralne propasti ukorijenjene u svim slojevima rimskoga društva. (...)

U cjelokupnoj književnosti vidio je nadahnuće dobru govorništvu i izvor spoznaja, a posebno je isticao da su kao učenička lektira u govorničkim školama korisni pisci tragedija. Hvalio je ulogu i komedije u odgoju te posebice u govorništvu ‘jer obrađuje sve vrste karaktera i emocija’. Poticao je na bogaćenje učeničkog rječnika, a za rječnike ‘jezika tragedije’ kaže da je dostojanstven, ‘a jezik pjesnika komedije pun elegancije i antičke ljepote’. Tijekom vježbanja krasnoslova i glume učenici su morali uočiti i zapamtiti kako se izgovaraju pojedini dramski tekstovi, rečenice i riječi, te

²⁵³ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 370 i sljedeća.

procijeniti sve stanke, pronaći najprikladniju brzinu i jačinu izgovaranja, iznijansirati boju glasa, rečeničnu intonaciju pred gledateljstvom.“²⁵⁴

Čitajući Pandžićevo studiozno tumačenje pristupa dramskom tekstu kao lingvometodičkom predlošku u antici, kao profesionalni glumac kojemu je posao svakodnevno učiti dramske tekstove i glumiti pred publikom, ostao sam zapanjen kako se gotovo ništa nije promijenilo u percepciji dramske predstave ni danas.

Interakcija trojstva, tj. dramskoga teksta, glumca i gledatelja u emocionalnom i spoznajnom smislu potpuno je ista.

Kazališna predstava sinkretička je umjetnost, što znači da nastaje prožimanjem i sintezom više umjetnosti u konačnome kazališnom izričaju koji se zove predstava. Dramaturg, scenograf, kostimograf, majstor pokreta i redatelj iznimno su važni u tijeku nastajanja kazališne predstave.

Kada se predstava uvježba, na kraju ostaje glumac, publika i tekst u živome kontaktu koji bi morao dovesti do pročišćavanja emocija ako je predstava uspješna.

Važno je istaknuti da je dramski tekst, drama, djelo pisca, a kazališna predstava je uprizorenje toga teksta, predstavljanje na pozornici. Dramski tekst uvijek ostaje isti i on se ne bi trebao mijenjati.

Dopušteno je tekst kratiti (*štrihati*), ali pod uvjetom da glavna misao i poruka ostane potpuno razumljiva.

Ponukan Pandžićevim znanstvenim istraživanjem odlučio sam provesti istraživanje s učenicima zagrebačkih gimnazija nakon odgledane predstave *Bez trećega*, hrvatskoga dramskog pisca Milana Begovića.²⁵⁵

Anketa provedena u istraživanju nalazi se u privitku ovoga rada.

²⁵⁴ Vlado Pandžić, „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“, str. 23 i sljedeća.

²⁵⁵ Produkcija: Kazalište Lectirum Zagreb. Premijera: 2009. Glume: Ksenija Pajić, Zijad Gračić i Mladen Čutura.

8.6. Tekst ankete i pitanja

Pitanja i zadatci profesora, glumca, dramaturga i redatelja Mladena Čuture

Poštovane učenice, poštovani učenici!

Gledali ste predstavu Begovićeve drame *Bez trećega*.

Lijepo vas molim da odgovorite na sljedeća pitanja i zadatke. Najljepša hvala!

Uvodna napomena:

Marko Fabije Kvintilijan, znameniti rimski učitelj govorništva, tvrdio je da gledanje dramskih predstava snažno doprinosi obrazovanju i odgoju mladih ljudi kao dobrih govornika, što podrazumijeva sposobnosti i umijeća dobroga govornoga i pisanoga izražavanja.

Ukratko obrazložite.

1. Kako može predstava *Bez trećega* utjecati na obrazovanje i odgoj mladih ljudi?
2. Kvintilijan ističe da dobar govornik (ili naobražen i odgojen čovjek) mora biti pošten, čestit i karakteran. Što konkretno može pomoći Begovićeve drama u postizanju tih ciljeva?
3. Što znači dobar govor u predstavi Begovićeve drame *Bez trećega*?
4. Može li biti svrhovito oponašanje govora pojedinih likova iz Begovićeve drame *Bez trećega*?
5. Doprinosi li predstava Begovićeve drame *Bez trećega* poboljšanju umjetničkoga ukusa gledatelja?
6. Učimo li jezik (hrvatski) tijekom predstave Begovićeve drame *Bez trećega*?
7. Obvezuje li Begovićeve drama *Bez trećega* na prihvaćanje tuđih misli ili potiče razmišljanje? Obrazložite.
8. Što je svrha predstave Begovićeve drame *Bez trećega*: zabava ili „neka korist“?

Navedena smo pitanja postavili smatrajući da su učenici na nastavi književnosti svladali osnovne teorijske pojmove dramske književnosti.

Drama je ponajprije napisana da bi se izvodila na pozornici, iako ima književnih djela koja imaju vanjska obilježja drame, a nisu namijenjena prikazivanju nego čitanju.

Dramsko je djelo sastavljeno od niza međusobno povezanih dramskih situacija.

Estetsku vrijednost drame određuje umjetnička snaga autora, tj. kako je autor stvorio vlastiti umjetnički govor u kojemu se na odgovarajući način ostvaruju dramske situacije i njihova dramaturška opravdanost.

U osobitostima dramatičarevih izražajnih postupaka i u jeziku njegovih likova ogleda se svrsishodnost i snaga dramaturške funkcije riječi.

Najvažnija je odlika drame da nekome nešto poručuje.

Drama traži slušatelja koji gleda, misli, osjeća, prerađuje poruku u svoju korist ili se s njom bori kako bi izašao bolji, čišći i plemenitiji.

Drama je ispovijed kroz identifikaciju s junakom ili bilo kojim drugim likom ako privlači našu pozornost.

8.7. Važno je što se i kako gleda

Kao u svakoj pojavnosti stvaralaštva ljudske duše, tako i u drami, postoji opasnost napada na naše osjećaje, misli, životne navike i moralna načela.

Nekada se takva literatura zabranjivala, vodili su se sudski procesi.

Danas je sve dopušteno!

Je li to dobro, pitanje je za neki drugi rad.

Budući da je Begovićeva drama *Bez trećega* programski tekst (školska lektira, mogući nastavnikov izbor između triju Begovićevih dramskih tekstova),²⁵⁶ dvojbe o upitnosti vrijednosti nije bilo.

Na prvo je pitanje većina anketiranih učenika, njih 75 posto, odgovorila da predstava utječe na obrazovanje i odgoj mladi ljudi tako što gledajući, preispituju svoj sustav vrijednosti: što je dobro, a što nije.

Većina je kroz psihologiju karaktera pretpostavila što ih čeka u „ozbiljnom životu“ kada odrastu.

Gledanje predstave bilo je „pravi užitek“ jer su slušali glumce koji znaju govoriti, prilagoditi intenzitet, silinu i intonaciju dramskoj situaciji.

„Glumci su razgovarali književno, razgovijetno i razumljivo.“

Vjerovali su glumcima, stoga što „govor koji iznose glumci dolazi od osoba čvrstoga karaktera i velike količine znanja...“

Iz predstave se daje naučiti kako čvrstoća i jasnoća govora, u koji govornik ne sumnja, može poslužiti kao svrhovito oponašanje pojedinih likova iz drame.

Begovićeva drama, kao iznimno umjetničko ostvarenje, snažno pridonosi poboljšanju umjetničkog ukusa, odgovorilo je 90 posto učenika.

U Begovićevoj drami govori se književnim jezikom pa tako drama pomaže, pridonosi učenju hrvatskoga jezika, odgovorilo je 95 posto učenika.

Rezultati provedenoga anketnoga istraživanja potvrdili su tezu da se u komunikacijskom smislu, kod kazališnoga događaja od antike do danas gotovo ništa nije promijenilo. To još više ističe proslavljena *Evandjelja svetoga Ivana* (Iv 1, 1-18), koji riječ podiže na ontološku razinu jer je po njoj sve nastalo i ništa što postoji nije nastalo bez nje. Sama riječ kazalište govori da je najvažnija riječ, kazivanje. Riječ ima moć da utješi, uvrijedi, izgradi, preobradi, premosti. Riječ se veže samo uz čovjeka jer se nijedno drugo živo biće ne može služiti riječju. Stoga je važno uključivanje retorike u suvremenu nastavu kako to tvrdi

²⁵⁶ Gea Cetinić „Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole“, *Hrvatski*, 2008., 1, str. 125.

i sugestivno obrazlaže Jasna Šego u poticajnom članku „Važnost učenja / podučavanja retorike u 21. stoljeću“.²⁵⁷

Učenici zagrebačkih gimnazija dobro su primijetili da kazalište nikada ne će nestati jer je ono imanentno svakom čovjeku svih kultura i civilizacija. U kazalištu čovjek nikada nije sam niti bez doživljaja i gotovo je nemoguće da ne bude potaknut na razmišljanje. Razmišljanja zagrebačkih gimnazijalaca potaknuta predstavom *Bez trećega*, koja su pridružena ovom radu u „Prilogu“, iscrpno o tome svjedoče.

²⁵⁷ Jasna Šego, „Važnost učenja / podučavanja retorike u 21. stoljeću“, u: Emica Calogjera Rogić (ur.), *Izazovi nastave hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2017., str. 74–83.

9. RETORIKA U KONTEKSTU NOVIJIH ISTRAŽIVANJA

S obzirom na temu ovoga doktorskoga rada pitamo se zašto je upravo ona odabrana i je li i u današnje vrijeme potrebno o njoj raspravljati. Zato ćemo, koristeći se relevantnim istraživačkim radovima nekoliko hrvatskih autora, pokušati odgovoriti na to pitanje i zasigurno utvrditi da je retorika kao disciplina i vještina itekako potrebna ako želimo sačuvati, ali i na temeljima povijesne baštine i osuvremeniti, uljuđenu civilizacijsku komunikaciju.

Retorici se pristupa s različitih svjetonazorskih i znanstvenih stajališta. O njoj se teoretizira, ideologizira, prakticira, afirmira i analizira, a obuhvaća svekolike oblike društvenoga života. Tako Gabrijela Kišiček i Davor Stanković u svojoj knjizi *Retorika i društvo*, razmatraju ostvarenje retorike u sljedećim kategorijama:

„Retorika i politika“

„Retorika i mediji“

„Retorika i posao“

„Retorika i prigode“

„Retorika i čovjek“.²⁵⁸

Ovim su temama autori pristupili „spajanjem teorijskog i praktičnog aspekta“ s ciljem da „omoguće svakome da postane malo bolji govornik, bolji i kritičniji član publike i ono najvažnije – bolji čovjek“. Jer kako kaže Mihail Baktin: „Riječ je most koji gradim između sebe i drugih“, a u ostalim „U početku bijaše riječ“.

„O ulazi govorništva u životu ljudskoga roda“ piše i Đuro Gračanin u svojoj gore citiranoj knjizi *Temelji govorništva*. To je djelo nastalo, kako kaže autor, iz sve veće potrebe

²⁵⁸ Gabrijela Kišiček – Davor Stanković, *Retorika i društvo*, Naklada Slap, Zagreb, 2014.

za priručnikom govorništva. Riječ priručnik upućuje nas na svakodnevnu i praktičnu ulogu ovoga teksta nastaloga na temelju iskustva, ali i izučavanja načela i tehnike govorništva. Ovdje je posebno važno uočiti autorovo promišljanje o odnosu oružja i riječi, tj. dijaloga u rješavanju problema – od onih u mikrokozmosu pojedinaca do velikih ratnih sukoba. A o govorniku zanimljivo razmišlja: „A nije dobar govornik ako nije pomalo i pjesnik. I lirik ili epik. No nikako ne romantik: kao realist on to ne smije biti“. Mora, međutim, vjerovati u ono što govori jer će samo tako biti sugestivan i postići cilj. Ako to ne bude tako, dogodit će se ono što Silvije Strahimir Kranjčević kaže u svome „Mojsiju“:

„I tebi baš, što goriš plamenom
od ideala silnih, vječitih –
ta žarka vatra crna bit će smrt,
i umrijeti ti ćeš
kad u ideale svoje počneš sumnjati.“²⁵⁹

Dakle, uvjerljivo, gorljivo, sugestivno, ali nikako ne patetično. Ako govornik ne vjeruje sam sebi, zasigurno mu ni slušatelji ne će vjerovati.

Struktura ovoga znanstvenog djela jednostavna je i svrsishodna. Započinje praktičnim primjerima, zatim daje kratak povijesni prikaz uloge govorništva u prošlim društvima, a završava: „Temeljima na kojima govorništvo počiva“. U tome dijelu autor govori o načelima, tehnikama govorništva te umijeću sastavljanja govora, što je popraćeno konkretnim uputama i savjetima za „postati dobar govornik“.

Uz ova općenita i teorijska raspravljanja o retorici postoje i specijaliziraniji, tj. uži pristupi ovoj disciplini. Tako Vlado Pandžić u svojoj knjizi *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*. Svoju pozornost usmjerava na religijsko i povijesno-političko značenje retorike u Hrvata. Kronološki prati razvoj retorike naglašavajući naročito njezinu diplomatsku ulogu u našoj povijesti i školstvu. Malo je izvora iz samih početaka, ali znamo da su knez Branimir, kralj Tomislav te Petar Krešimir IV. bili dobri govornici, što je itekako bilo važno za političko umijeće u burno doba hrvatske prošlosti. U ostvarivanju i očuvanju nacionalnog identiteta i kršćanstva od velike je važnosti već bilo djelovanje Ćirila i Metoda, a zatim i stvaranje svećeničkih redova te gradnja samostana. Tamo se razvijalo govorništvo,

²⁵⁹ Silvije Strahimir Kranjčević, „Mojsije“, *Vienac*, god. XXV, br. 1, Zagreb, 1893., str. 2.

počevši od benediktinaca, čiji je naziv etimologijski izveden iz latinske kovanice: *bene* = dobro i *dico*, 3. = govoriti, dominikanaca i franjevacu – kako u Bosni, tako i u Hrvatskoj.

U doba renesanse tijekom 15. i 16. st. i humanizma u Dubrovniku se razvilo tzv. „visoko diplomatsko govorništvo“. Jedan od najistaknutijih bio je Ilija Crijević, na primjer. To je itekako bilo korisno za očuvanje slobode i razvoja društva. Posebnu ulogu u razvoju govorništva i školstva u Hrvatskoj imali su isusovci. Oni otvaraju škole u Zadru, Dubrovniku, Zagrebu i drugdje ostvarujući pri tom i vjerske i političke ciljeve, ali ujedno obrazujući intelektualce i osnivajući prva sveučilišta krajem 16. i početkom 17. stoljeća. I u doba prosvjetiteljstva poznati su brojni govornici koji svoje znanje govora koriste u jezičnoj i književnoj praksi.

Hrvatski narodni preporod postavlja temelje suvremenome hrvatskom kulturološkom djelovanju. Počevši od biskupa Maksimilijana Vrhovca (1813.), Ljudevita Gaja (1830.) Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (1843.), Ivana Mažuranića (polovica 19. stoljeća) – do Josipa-Jurja Strossmayera koji je omogućavao stipendije za obrazovanje dobrih govornika, svi su na općem planu kulture, jezika, politike i vjere utirali put kasnijim intelektualcima i političarima. Jedan od njih svakako je i „Otac domovine Ante Starčević“. I on ističe potrebu za sustavnim jezičnim odgojem, tj. za vrhunskim govornim i pisanim izražavanjem, pri čemu profesori moraju biti uzor onima koje poučavaju.

Osnovano je i više filoloških škola, od kojih su najpoznatije Riječka, Zagrebačka, tzv. Vukovci i druge. One promiču različite jezične varijante, naročito pod utjecajem političkih i ideoloških uvjerenja.

U razdoblju prije II. Svjetskoga rata još je postojalo zanimanje za retoriku, a vrijeme komunizma zaustavilo je intenzivniji razvoj govorništva. Iz tog vremena jedino značajno djelo je *Temelji govorništva* Đure Gračanina, o čemu je već bilo riječi u ovome radu.

Tek krajem 20. stoljeća obnavlja se pravi govornički pokret u kojemu se posebno ističe djelovanje profesora Ive Škarića s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Ukratko ćemo prokomentirati glavne misli iz njegova djela *Temelji suvremenoga govorništva*. Škarić na početku postavlja temeljno pitanje o značenju i smislu retorike te konotativnom značenju, često pogrdnom, te riječi u suvremenom društvu. Ističe, međutim, potrebu za osuvremenjivanjem pristupa toj tematici, kako ona ne bi postala „daleka i smiješna tavanska

starudija“. U skladu s time on dijeli suvremene govorne vrste na sljedeće četiri osnovne skupine:

„1. razgovore

1. kratke monologe
2. govore i
3. posebne govorne vrste“.²⁶⁰

Svaku od njih podrobno objašnjava, a naročito su zanimljive tzv. posebne govorne vrste koje imaju istaknuto mjesto u suvremenom svijetu. To su: voditeljstvo, (konferansa), obavijest – najava, razne vrste prevođenja, prijenos (komentari na TV-u, npr.), pripovijedanje i recitiranje.

Većina retoričkih oblika pojavljuje se u govornom i pisanom obliku pa, uz opće zakonitosti oblikovanja govora, svaki od tih načina ima i svoje specifičnosti. Zajedničko im je nekoliko bitnih elemenata kao:

- pridržavanje teme
- pregledna raspodjela izlaganja
- jasnoća i logika izražavanja te
- umjerena uporaba retoričkih figura (kako ne bi prešlo u *patos*).

Pri usmenom izražavanju važnu ulogu imaju brojni neverbalni elementi, a u pisanome ortografija, sintaktički odnosi i sl. Usmeni govor Škarić za to naziva multimedijalnim (opći habitus govornika), a pisani izraz unimedijalnim. Na 189. stranici svoga rada prof. Škarić konkretno navodi četrnaest općih govorničkih pravila, a na 73. stranici izlaže kompoziciju svakoga govora – uvod, glavni dio i zaključak – svaki s podtočkama. Ovo Škarićevo djelo vrlo je korisno dobro iščitati jer, uz teoriju, ono nudi i posve praktične upute i savjete za kulturu izražavanja. Ako želimo biti „društvo znanja“, moramo biti i društvo dobrih govornika.

²⁶⁰ Ivo Škarić, *Temeljni suvremenoga govorništva*, str. 14.

Sva ova razmatranja o retorici vrlo su važna i moraju se primijeniti u provođenju nastave u školama. Danas je to osobito potrebno, budući da razvoj tehnologije ima i svoje negativne posljedice u odnosu na jezik i govor ljudi. Ubrzani tempo života skraćuje rečenice, nameće kratice i pokrate, govorom se izriče samo bitna poruka i na taj se način jezik osiromašuje leksički, narušava sintaktički i estetski, odnosno ortoepski i logički. U pisanom obliku ne poštuju se pravopisna pravila ni sintaksa rečenice, a pojedina riječ nema svoju cjelovitu vrijednost.

Globalizacijom, pak, unose se brojne strane riječi (osobito anglizmi), iskrivljuju se morfološki i „prilagođavaju hrvatskome jeziku“ („šopingirati“, npr.). Iako je jezik funkcionalan i fleksibilan u vremenu, kultura govorenja i pisanja ne smije se zanemariti nego njegovati i unapređivati. Za to je potrebno sustavno poučavanje, obrazovanje učitelja i profesora, njihova kompetencija u stručnom i retoričkom smislu kako bi mogli odgojiti jezično osposobljene ljude za djelovanje u svim aspektima društvenoga života. Ipak je pravilna uporaba riječi i njihovih kombinacija ono što nas razlikuje od svih drugih oblika života.

U novijim retoričkim istraživanjima otvaraju se nove teme. Tako su autorice Gordana Varošaneć-Škarić i Branka Šegvić proučavale razlike između govora muškaraca i žena na razini diskursa. Objavile su rezultate istraživanja to u studiji pod naslovom „Muška i ženska retorika u političkom intervjuu“. Na primjerima komunikacije novinara s predsjednikom Vlade Andrejem Plenkovićem i predsjednicom Republike Kolindom Grabar Kitarović došle su do zaključka „da se stav sugovornika prema osobi na položaju moći razlikuje ovisno o rodu te osobe s obzirom na preklapanje i prekidanje govora“.²⁶¹ Utvrdile su također korištenje različitih načina argumentiranja u odnosu na logičke pogreške i smicalice.

Politička retorika česta je istraživačka tema u novijoj znanosti. Uz gore spomenuti rad koautorica Anite Runjić-Stoilove i Marijane Tomelić Ćurlin o „Hrvatskom jeziku u Hrvatskome saboru“ valja spomenuti također radove o „Agresivnoj retorici u hrvatskom post-izbornom političkom diskursu“²⁶² i „Tropima kao retoričkom sredstvu u predsjedničkoj

²⁶¹ Gordana Varošaneć-Škarić – Branka Šegvić, „Muška i ženska retorika u političkom intervjuu“, *Medijska istraživanja*, god. 28, br. 1, 2022., str. 55-77.

²⁶² Anita Runjić-Stoilova – Andrea Jović, „Aggressive rhetoric in Croatian post-election political discourse“, *Ars Rhetorica*, sv. 8, 2021, str. 83-98.

kampanji u Hrvatskoj“ Anite Runjić-Stoilove.²⁶³ Ona je pisala također o „Retoričkim tropima u hrvatskim dnevnim novinama“.²⁶⁴

Posebice valja istaknuti među novijim istraživanjima iz područja retorike teme vezane za govor u kazalištu i na pozornici. Uz gore citirani rad Karoline Vrban Zrinski o „fonetskoj procjeni glumačkoga govora“ valja spomenuti njezinu najnoviju monografiju *Kazalište i govor – dvojbe i ideali. Prozodija scenskoga govora*.²⁶⁵ Knjiga prikazuje govorne izvedbe glumaca i osobito rasvjetljuje prozodijske čimbenike i njihov utjecaj na ukupnu prosudbu izražajne govorničke izvedbe.

Postoji niz drugih vrijednih istraživanja o raznim aspektima retorike i govorništva. Ali ulaženje u razmatranje o njima nadilazi okvire ovoga rada. Svrha je bila samo ocrtati glavne smjernice istraživanja u ovom području u Hrvatskoj.

²⁶³ Anita Runjić-Stoilova, „Tropes as Rhetorical Devices in Croatian Parliamentary Debate“, u: Anita Runjić-Stoilova – Gordana Varošaneć-Škarić, *New Insights into Rhetoric and Argumentation*, Faculty of Humanities and Social Sciences, Split, 2017., str. 188-217.

²⁶⁴ Anita Runjić-Stoilova, „Retorički tropi u hrvatskim dnevnim novinama“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 5, 2012., str. 115-128.

²⁶⁵ Karolina Vrban Zrinski, *Kazalište i govor – dvojbe i ideali. Prozodija scenskoga govora*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb, 2022.

10. ZAKLJUČAK

Temeljem izložene usporedbe i prikaza možemo zaključiti da je potvrđena ključna hipoteza rada. Kvintilijanova retorika i savjeti za dobar odgoj i obrazovanje imaju niz vrijednih preporuka i uputa koje nadilaze njegovo vrijeme i nalaze primjenu u suvremenom sustavu odgoja i obrazovanja. Time je dokazana svevremenost njegove retorika i djela *Obrazovanje govornika*. Ono je klasično u doslovnom značenju zato što pripada antičkoj, odnosno starorimskoj književnosti. Ali je klasično i u prenesenom značenju kao nešto uzorno, prvorazredno i izvrsno u povijesti mišljenja. Specifičnost retorike, odgoja i naobrazbe na taj je način bolje rasvijetljena kada se stavila u najširi kontekst i usporedila s klasičnim mjestima iz antike. U radu je prikazan povijesni slijed retorike, njezina nazočnost kao znanstvene discipline, filozofske orijentacije i praktične uporabe u odgoju, obrazovanju, politici i svakodnevnom životu.

U svim pristupima, definicijama, odrednicama ili uputama retorike i retoričkoga umijeća zajedničko je jedno – čovjek koji govori. Od najranije povijesti retorike do dana današnjega retorika je vezana za govornika, tekst koji govori, kako ga i zašto govori. Čovjek je ostao isti, nije se promijenio, osim što je postao dionik promjena oko sebe, napredovanja u tehnologiji, znanosti i ekonomiji. Sve se to događa oko njega, ali kao izravni utjecaj intelekta koji mijenja svijet. Od postanka čovjek se fizički nije promijenio. Sve je na svom mjestu. Usta su uvijek na istom mjestu na glavi, ruke su tamo gdje su i bile kao i sve ostalo. Svoje osjećaje, misli, predodžbe čovjek izražava govorno isto onako kako ih je izgovarao kod Homera. Isto tako izgovara ih i danas.

Čovjek se na različite načine može izražavati i nešto nam poručiti. Može to učiniti kretnjom, glasom, riječju. Od svojega postanka do danas čovjek nam na isti način prenosi svoju poruku kao dijete. Budući da nije svladalo govorničku vještinu, nije naučilo govoriti, dijete svoju poruku prenosi tonom ili kretnjom. Takva je poruka manjkava i nepotpuna. Jer kada dijete plače i prenosi svoju poruku glasom ne znamo zašto plače. Možemo jedino pretpostaviti da mu je hladno ili je gladno ili nešto drugo. Dijete ne može izraziti svoje misli, predodžbe ili pojmove. Možemo samo prihvatiti objašnjenje koje je ponudio Kvintilijan, kazujući kako je govor nastao iz potrebe, a um ga je usavršio. Govorom prenosimo svoje misli, osjećaje, stavove, uvjerenja, predodžbe.

U radu smo više puta potvrdili kako je od početaka retorike kao umijeća uvjeravanja najvažnije pridobiti slušatelja i postići da povjeruje u ono što govorimo. Pomoćne govornikove vještine bile su iznimno važne pa su tako govornici učili kako tijelo prilagoditi govoru, na koji način ugoditi boju glasa, kako pravilno disati. Sve te pomoćne vještine valjalo je dobro ugoditi, jer bi govor mogao krenuti u pogrešnom smjeru od očekivanoga i pretvoriti se u neočekivanu pogrešku ako sve nije dobro ugođeno.

Za potrebe pridobivanja slušatelja govornici su koristili ono što im je bilo na raspolaganju. Danas su nova vremena, suvremena tehnologija, metodiku govorništva prati znanstvena terminologija. Suvremene retoričke teorije proučavaju nove pojave i govorničke posebnosti koje se razvijaju u elektroničkim medijima i digitalnom svijetu. No ne mogu pri tom zaobići elementarna komunikacijska pravila i načela koja su se stoljećima izgrađivala. Osobito je to vezano uz načine odgoja i pouke.

U svakoj su se epohi znanstvene koncepcije, metodike razvijale sukladno bazičnim znanostima, dok se nije došlo do najsuvremenije, tzv. *partnerske odgojne prakse* u kojoj je prevladano mišljenje da je nastavnik kompetentan predavač, a učenik objekt monologizirane nastave.²⁶⁶ Tu se suvremena Europa znatno razlikuje od Kvintilijanova doba, kad su nastavnici još bili robovi. Međutim, Kvintilijan je već u ono doba shvatio da robinje kao kućne odgojiteljice moraju vrlo dobro poznavati strukturu i funkciju latinskoga jezika ako hoće uspješno podučavati patricijsku djecu. Sličan odnos bio je i prema robovima – učiteljima koji su tako morali ovladati tehničkim, športskim i ratničkim umijećima.

Što se pak tiče suvremenoga doba, učinili smo povijesni korak više strukturiranjem posebnoga sustava školovanja budućih nastavnika. Ali su društveno-političke prilike dovele i do dekadanse koja ponekad ruši ova dostignuća.

Najveće promjene ostvaruju se unutar samih metodikâ, koje sve više napuštaju apstraktne didaktičke modele proučavanja nastave i afirmiraju učenika kao suradnika i partnera.

Komparacijom modela staroga oktroiranoga profesora i *zanimljivoga* profesora najbolje se vidi ovaj pomak prema afirmaciji stvaralaštva i su-stvaralaštva.

²⁶⁶ V. o tome Marta Ljubetić, *Od suradnje do partnerstva obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*, Element, Zagreb, 2019.

To je bitan iskorak u suvremenim školama diljem svijeta, ali ponegdje predstavlja i veliko rasulo u društvenom ponašanju zbog pogrešne politike formuliranja destruktivnih ciljeva života mladih i starih. U tom smislu imamo još puno toga naučiti od velikoga Kvintilijana koji je tvrdio da samo moralan i čestit čovjek može izgraditi pravedniji i reguliran sustav.

Postavka, kojom Kvintilijan još i danas ima nezaobilazno značenje za odgoj i naobrazbu, glasi: „Uvijek govori i poučavaj optimalnim izgovorom riječi i fraza“. Po tome je on prešao i današnje naše vrijeme jer je u svojoj knjizi *Obrazovanje govornika* stalno naglašavao kako svi ljudi u komunikaciji, pa i robinje koje podučavaju malu djecu govorenju, moraju jasno i razgovijetno (*clare et distincte*) govoriti „standardnim“ jezikom, s pravilnim naglascima i glasovno dobro artikulirano.

U ovom obilježju mi danas znatno podbacujemo jer našim govorom najčešće ne upravljaju jezikoslovci, nego medijski magnati koji žele da se u što kraćem vremenu izgovori što više riječi kako bi se postigla niža cijena reklamne poruke. Zato je hvale-vrijedan napor književnika koji dostojanstveno brane iskonsku vrijednost riječi.

Kvintilijan od svojih učenika, profesora i roditelja traži da se zauzimaju za istinu i istinoljubivost među ljudima. Da prihvataju ljude onakve kakvi jesu, da se ne dodvoravaju kome radi neke koristi. Gotovo svakodnevno trebali bismo u tom smislu preispitivati svoja moralna načela!

Djeca bi se svaku večer trebala upitati jesu li u čemu povrijedila svoje roditelje, jesu li im roditelji sami i ostavljeni, pomažu li roditeljima velikodušno ili iz koristoljublja, jesu li ponizili roditelje ili odgojitelje.

Roditelji bi se svaku večer trebali preispitati daju li djeci dobar primjer moralnoga života, jesu li posvetili dovoljno vremena svojoj djeci ili ih puštaju da se ponašaju i žive kako žele, jesu li prema djeci otresiti, srditi ili ih okrivljuju bez razloga, jesu li vrijeđali djecu i govorili im „nikada ništa od tebe“. Dobar će se roditelj zapitati boje li ga se djeca ili ga poštuju.

To su neupitne sjevremene kategorije dobrog odgoja i morala. Mogu se mijenjati društvena uređenja, ideološka poimanja. Ali kada ove moralne odrednice postanu upitne, tada će doći u pitanje opstanak čovječanstva.

Analizom općih mjesta teorije odgoja i obrazovanja te usporedbom klasične i suvremene retorike ostvaren je glavni cilj ovoga istraživanja. Potvrđene su na konkretnim primjerima i dokazima sličnosti i različitosti koje su razmotrene u obzoru suvremenih komunikoloških i pedagoških dostignuća. Istraživanje o sjevremenosti retorike s osobitim osvrtom na Kvintilijana dokazalo je zorno aktualnost njegovih pravila odgoja i obrazovanja. Njegove teze potvrđene su kao veličanstvena sinteza antičke retoričke tradicije koja je imala snažan nastavak i recepciju kako u srednjem vijeku tako i u modernom dobu. Postavke koje je izveo u svojem *Obrazovanju govornika* pokazale su se kao dragocjene i u određenim pitanjima odgoja i obrazovanja u suvremenom školstvu. Temeljem prikupljena gradiva i njihovom kritičkom analizom u svjetlu suvremenoga sustava naobrazbe dospjeli su na vidjelo novi prinosi u dokazivanju značenja sjevremenosti Kvintilijanovih postavaka metodologije odgoja govornika.

SAŽETAK

Ovaj doktorski rad ima za temu istraživanja one koji riječ izgovaraju; zovemo ih govornicima i one koji riječ primaju, zovemo ih slušateljima. U radu se polazi od razlike između riječi izgovorene jednom ili više slušatelja. Kakvo je današnje suvremeno govorništvo s obzirom na nove medije (radio, televizija, film, portali, internet) u radu se prikazuje komparativnom metodom i hermeneutičkom metodom istraživanja.

Temeljem izložene usporedbe i prikaza klasične i suvremene retorike te istraživanjem provedenim u disertaciji potvrđena je ključna hipoteza rada. Kvintilijanova retorika i savjeti za dobar odgoj i obrazovanje imaju niz vrijednih preporuka i uputa koje nadilaze njegovo vrijeme i nalaze primjenu u suvremenom sustavu odgoja i obrazovanja. Time je dokazana svestremenost njegove retorika i djela *Obrazovanje govornika*. Ono je klasično u doslovnom značenju zato što pripada antičkoj, odnosno starorimskoj književnosti. Ali je klasično i u prenesenom značenju kao nešto uzorno, prvorazredno i izvrsno u povijesti mišljenja. Specifičnost retorike, odgoja i naobrazbe na taj je način bolje rasvijetljena kada se stavila u najširi kontekst i usporedila s klasičnim mjestima iz antike. U radu je prikazan povijesni slijed retorike, njezina nazočnost kao znanstvene discipline, filozofske orijentacije i praktične uporabe u odgoju, obrazovanju, politici i svakodnevnom životu.

Retorika, umijeće govorništva, od davnih dana, s više ili manje pozornosti, predmetom je ozbiljnoga studija filozofa, lingvиста, povjesničara, estetičara i drugih koji istražuju mogućnosti ljudskoga umijeća izraženoga riječju. Riječ ima ubojitu snagu: može uništiti, zaštititi, liječiti, milovati. Riječ obrazuje, odgaja, poučava, ona se sluša ili osluškuje. Riječ netko nekome šalje, izgovara ili piše. Snaga riječi mora uvjeriti, preobratiti, odgojiti, izazvati učinak koji je govorniku cilj. Načela i tehnike govorništva kroz povijest su se nadograđivale, prožimale, suprotstavljale, hvalile i kudile. Mnogi su govornici vješto govorili, ali nisu se bavili metodikom, pedagogijom ni psihologijom govorništva. U tom studiju, praktičnom poučavanju i odgoju govornika ogroman prinos dao je Kvintilijan.

Za razliku od starih pedagoga koji su preferirali vjerski odgoj i rituale, Kvintilijan čini iskorak. Analiza njegova moralnoga odgoja neodvojiva je od pitanja didaktike, metodike, pedagogije, psihologije, etike, ukupno u službi izgradnje idealna govornika. Mnogi aspekti

Kvintilijanove pedagoško-retoričke metodike kroz povijest su, sve do danas, ostali aktualni. Dijakronijski razvitak formuliranja ciljeva u europskom odgoju nakon Kvintilijana pokazuje da su ti ciljevi kompatibilni sa znanstvenim razvojem, vjerskim sustavom te razvojem ciljeva tjelesnoga i zdravstvenog odgoja. Metodika, kao praktični proces bavljenja nastavom kako ju je uspostavio Kvintilijan, u suvremenome hrvatskom školskom sustavu, koji se temelji na visoko strukturiranim standardima, vrijedi kao temeljna sastavnica izgradnje intelektualno i duhovno zdrave populacije.

Analizom općih mjesta teorije odgoja i obrazovanja te usporedbom klasične i suvremene retorike ostvaren je glavni cilj ovoga istraživanja. Potvrđene su na konkretnim primjerima i dokazima sličnosti i različitosti koje su razmotrene u obzoru suvremenih komunikoloških i pedagoških dostignuća. Istraživanje o sjevremenosti retorike s osobitim osvrtom na Kvintilijana dokazalo je zorno aktualnost njegovih pravila odgoja i obrazovanja. Njegove teze potvrđene su kao veličanstvena sinteza antičke retoričke tradicije koja je imala snažan nastavak i recepciju kako u srednjem vijeku tako i u modernom dobu. Postavke koje je izveo u svojem *Obrazovanju govornika* pokazale su se kao dragocjene i u određenim pitanjima odgoja i obrazovanja u suvremenom školstvu. Temeljem prikupljena gradiva i njihovom kritičkom analizom u svjetlu suvremenoga sustava naobrazbe dospjeli su na vidjelo novi prinosi u dokazivanju značenja sjevremenosti Kvintilijanovih postavaka metodologije odgoja govornika.

Ključne riječi: retorika, Kvintilijan, nastavni proces, učitelji, odgojitelji

SUMMARY

It is aim of this doctoral thesis to explore those who speak; we call them orators, and those who receive what is spoken, we call them the audience. The thesis starts with the difference between the words spoken to one or to several listeners. The current state of rhetoric considering the new media (radio, TV, film, portals, and the Internet) is presented using the method of comparison and the hermeneutic method of research.

Based on the comparison and presentation of classical and contemporary rhetoric and the research conducted in the dissertation, the key hypothesis of the work was confirmed. Quintilian's rhetoric and advice for good upbringing and education have a number of valuable recommendations and instructions that go beyond his time and find application in the modern system of upbringing and education. This proves the modernity of his rhetoric and his work *The Education of Speakers*. It is classical in the literal sense because it belongs to antiquity, that is, ancient Roman literature. But it is classical in the figurative sense as something exemplary, first-class and excellent in the history of thought. The specificity of rhetoric, upbringing and education is thus better illuminated when it is placed in the broadest context and compared with classical places from antiquity. The paper presents the historical sequence of rhetoric, its presence as a scientific discipline, philosophical orientation and practical use in upbringing, education, politics and everyday life.

Rhetoric, the art of speaking, has been a subject of serious study by philosophers, linguists, historians, aestheticians, and others since ancient times, with more or less attention, who explore the possibilities of human art expressed in words. The word has a tremendous power: it can kill, destroy, protect, heal, caress. The word educates, raises, teaches, it is listened to or eavesdropped on. It is sent, spoken or written by one to another. It is up to the power of the word to convince, change, raise, or cause whatever impact one intends to cause. The principles and techniques of rhetoric have been improved, disagreed on, praised and rebuked. Many orators were skilful, but they did not deal with the methodology, pedagogy, or psychology of rhetoric. In this study, a particular and considerable contribution to the practices of teaching and educating orators was made by Quintilian.

Unlike the earlier pedagogues, who preferred religious education and rituals, Quintilian made a striking step forward. His analysis of moral education is inseparable from the didactic, methodological, pedagogical, psychological, and ethical approaches, which together serve to build an ideal orator. Many aspects of Quintilian's pedagogical and rhetorical methodology have retained their importance until today. The diachronic development of formulating goals of European education following Quintilian shows that these goals are in line with the scientific development, the religious system, and the development of the goals of physical and health education. Methodology, as a practical process of dealing with teaching as set out by Quintilian, within the Croatian education system, which is based on a highly structured standard, is one of the basic constituents of that which makes up an intellectually and spiritually healthy population.

The main goal of this research was achieved through the analysis of the general points of the theory of upbringing and education and the comparison of classical and contemporary rhetoric. It is confirmed by concrete examples and evidence of similarities and differences, which are discussed in the context of modern communicative and pedagogical achievements. The research on the modernity of rhetoric with a special reference to Quintilian proved the relevance of his rules of upbringing and education. His theses were confirmed as a magnificent synthesis of the ancient rhetorical tradition, which had a strong continuation and reception both in the Middle Ages and in the modern era. The settings he made in his *Education of Speakers* have proven to be valuable in certain issues of upbringing and education in modern schooling. Based on the collected materials and their critical analysis in the light of the modern education system, new contributions came to light in proving the meaning of modernity of Quintilian's methodology of speaker education.

Key words: rhetoric, Quintilian, teaching process, teachers, educators

LITERATURA

Akvinski, Toma (1990.): *Država*, Globus, Zagreb.

Aristofan (2005.): *Oblaci*, preveo Mladen Škiljan, biblioteka Latina & Graeca, Zagreb.

Aristotel (1912.): *Nauk o pjesničkom umijeću*, preveo Martin Kuzmić, Zagreb; pretisak Studentski centar, Zagreb, 1997.

Aristotel (1989.): *Retorika*, preveo Marko Višić, Naprijed, Zagreb.

Aristotel (1992.): *Politika*, preveo Tomislav Ladan, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Assa, Jean (1971.): „L’Antiquité“, u knjizi: M. Débesse i G. Mialaret, *Traité des sciences pédagogiques*, 2, Paris.

Bachiesi, Marino (1962.): *Nevio epico*, Padova.

Bačkonja, Kristina (2014.): „Kako odgojni stil roditelja utječe na ponašanje mladog čovjeka?“, *Roditelji.hr*, 18. 04. 2014. Dostupno na: <https://roditelji.story.hr/Odgoj/Skola/a4216/kako-odgojni-stil-roditelja-utjece-na-ponasanje-mladog-covjeka.html>. Pristupljeno 22. 8. 2023.

Baloban, Josip (1993.): „Prosvjetni djelatnik i duhovna dimenzija“. Predavanje u Hrvatskom katoličkom društvu prosvjetnih djelatnika, 23. lipnja 1993. u Zagrebu. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/80199>, pristupljeno 22. 8. 2023.

Barbarić, Damir (1988.): *Preludiji. Povijesno-filozofijske studije*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.

Bardou, Henri (1940.): *Les Empereurs romains et les Lettres latines, d’Auguste à Hadrien*, Les Belles Lettres, Paris.

Barišić, Pavo (1996.): „Politička retorika“, u: *Filozofija prava Ante Starčevića*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, str. 139-169.

Barišić, Pavo (2016.): *Deliberativna demokracija i Aristotelovi argumenti o rasudnoj snazi puka*, Institut za filozofiju, Zagreb.

- Barišić, Pavo (2016.): *Ideal vladavine puka. Uvod u filozofiju demokracije*, Hrvatsko filozofsko društvo – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Zagreb – Split.
- Barišić, Pavo (2016.): „Naobrazba kao temeljno kulturno dobro“, u: *Kulturna dobra*, ur. Mislav Ježić, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb (u tisku).
- Bayet, Jean (1965.): *Littérature latine*, Armand Colin, Paris.
- Bazala, Albert (1988.): *Povijest filozofije*, sv. 1–3, Globus, Zagreb.
- Begović, Milan (1926.): *Bez trećega*, Zagreb.
- Beker, Miroslav (1997.): *Kratka povijest antičke retorike – s odabranim ulomcima iz antičkih tekstova*, ulomke s grčkoga prevela Marina Bricko, ulomke s latinskoga preveo Neven Jovanović, ARTresor, Zagreb.
- Bežen, Ante (2008.): *Metodika - znanost o poučavanju nastavnog predmeta*, Profil International – Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Biblija. Stari i Novi zavjet* (1987.): Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bilić, Vesna – Bilić, Petra (2013.): „Učestalost i povezanost različitih oblika roditeljskog kažnjavanja s osjećajima i reakcijama djece“. *Nova prisutnost* 11 (2), str. 215-235. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/106393>, pristupljeno 22. 8. 2023.
- Bošnjak, Branko (1978.): *Grčka filozofija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Branko Bošnjak (1978.), *Filozofija od Aristotela do renesanse*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Bošnjak, Branko (1983.): *Filozofija i povijest*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bratičević, Irena (2018.): *Čitanka za grčku morfologiju 1*, Filozofski fakultet, FF-Press, Zagreb.
- Britanska enciklopedija. *Encyclopedia Britannica*, 2023., dostupno na: <https://www.britannica.com>.
- Brun, Jean (1961.): *Aristote et le lycée*, Presses Universitaires de France, Paris.

Buljubašić-Kuzmanović, Vesna (2015.): „Škola kao kuća radosti“, *Školski vjesnik: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, vol. 64, br. 2, str. 191-208. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/219325>, pristupljeno 26. kolovoza 2023.

Burke, Kenneth (1969.): *A Rhetoric of Motives*, University of California Press.

Cetinić, Gea (2008.): „Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole“, *Hrvatski*, 1, str. 117–141.

Ciceron, Marko Tulije (2002.): *O govorniku*, prevela i priredila Gorana Stepanić, Matica hrvatska, Zagreb.

Christensen, Francis – Christensen, Bonniejean (2007.): *Notes Toward a New Rhetoric*, Lightning Source Incorporated.

Cravetto, Enrico (ur.) (2007.): *Povijest 2: Egipat i antička Grčka*, Europapress holding d. o. o., Zagreb.

Croce, Benedetto (1960.): *Estetika*, Naprijed, Zagreb.

Curtius, Ernst Robert (1998.): *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Naklada Naprijed, Zagreb.

Čečuk, Slavenka – Đurđica Dević – Zvezdana Ladika (1969.): *Dramske igre*, Centar za izvanškolski odgoj, Zagreb.

Čubelić, Tvrtko (1970.): *Usmena narodna retorika i teatrologija. Izbor tekstova s objašnjenjima i rasprava o usmenoj narodnoj retorici i teatrologiji*, tisak „Zrinski“ (Čakovec), Zagreb.

Débesse, Maurice (1977.): *Introduction, traité des sciences pédagogiques*, Presses Universitaires de France, Paris.

Defradas, Jean (1960.): *La Littérature dans l'Antiquité*, Armand Colin, Paris.

Diels, Hermann (1983.): *Predsokratovci. Fragmenti*, sv. 1–2, Naprijed, Zagreb.

Dudley, D. R. (1971.): *The Penguin Companion to Literature*, The Penguin Press, London.

Faure, Jean (1960.): *L'éducation selon Plutarque*, La pensée universitaire, Aix-en-Provence.

Filipović, Vladimir (ur.) (1984.): *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.

Finley, Moses Israël (1969.): *Le monde d'Ulysse*, Edition François Maspero, Paris.

Gorski, Oton – Majnarić, Niko, ur. (1976.): *Grčko-hrvatski rječnik*, drugo izdanje priredio Milivoj Sironić, Školska knjiga, Zagreb.

Gračanin, Đuro (1956.): *Temelji govorništva*, Zagreb.

Guillemin, Anne Marie (1937.): *Le public et la vie littéraire à Rome*, Les Belles Lettres, Paris.

Homer (1987.): *Ilijada*, preveo Tomo Maretić, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb.

Horbec, Ivana – Matasović, Maja – Švoger, Vlasta (ur.) (2017.): *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*. Knjiga I. Zakonodavni okvir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.

Howatson, M. C. – Chilvers, Ian (1993.): *Classical Literature*, Oxford University Press, New York.

Hrvatić, Neven – Klapan, Anita (2013.): *Pedagogija i kultura – teorijsko-metodološka određenja pedagojske znanosti*, Hrvatsko pedagojsko društvo, Zagreb.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2022. Dostupno na <https://enciklopedija.hr/impresum.aspx>.

Ivas, Ivan (1988.): *Ideologija u govoru*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.

Iuvenalis, Decimus Iunius: *Satirae*, dostupno na <http://www.thelatinlibrary.com/juvenal.html>, pristupljeno 10. 8. 2023.

Jullien, Émile (1885.): *Les Professeurs de Littérature dans l'ancienne*, E. Leroux, Paris.

Jurčević Lozančić, Anka – Kunert, Anabela (2015.): „Obrazovanje roditelja i roditeljska pedagoška kompetencija, teorijski praktički izazovi“, *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, Vol. 10 (2015) , br. 22, str. 39-48. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/227275>, pristupljeno 22. 8. 2023.

- Kišiček, Gabrijela – Stanković, Davor (2014.): *Retorika i društvo*, Naklada Slap, Zagreb.
- Kranjčević, Silvije Strahimir (1893.): „Mojsije“, *Vienac*, Zagreb, god. XXV, br. 1, str. 1-2.
- Krušić, Vladimir (2018.): *Kazalište i pedagogija*, Disput i Hrvatski centar za dramski odgoj, Zagreb.
- Kutleša, Stipe (ur.) (2012.): *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Kvintilijan, Marko Fabije (1984.): *Obrazovanje govornika*, prijevod i predgovor Petar Pejčinović, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Laertije, Diogen (1979.): *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, preveo Albin Vilhar, BIGZ, Beograd.
- Lesky, Albin (1966.): *Gesammelte Schriften*, Francke, Bern / München.
- Levinas, Emmanuel (1976.): *Totalitet i beskonačno*, s francuskog preveo Nerkez Smailagić, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Locke, John (2007.): *Ogled o ljudskom razumu*, prijevod Domagoj Orlić, Naklada Breza, Zagreb.
- Ljubetić, Marta (2014.): *Od suradnje do partnerstva obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*, Element, Zagreb.
- Maccoby, Nathan (1971.): „Die neue wissenschaftliche Rhetorik“, u: Wilbur Schramm (ur.), *Grundfragen der Kommunikationsforschung*, Juventa-Verlag, München.
- Makarenko, Anton Semjonovič (1965.): *Pedagoška poema*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
- Marrou, Henri-Irénée (1969.): *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité (Le monde grec)*, Points, Paris.
- Marx, Karl (1976.): *Rani radovi*, preveli Stanko Bošnjak i Predrag Vranicki, Naprijed, Zagreb.

Matijević, Milan (2005.): „Evaluacija u odgoju i obrazovanju“, *Pedagogijska istraživanja*, 2 (2), str. 279–298. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/205413>, pristupljeno 26. kolovoza 2023.

Mialaret, Gaston / Vial, Jean (1981.): *Histoire mondiale de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris.

Moreau, Joseph (1962.): *Aristote et son école*, Presses Universitaires de France, Paris.

Mostarkić, Snježana (ur.) (2022.): „Zašto nagrade i nagrađivanje nisu primjeren način motivacije i uspjeha u učionici“, *Školski portal*, objavljeno 24. kolovoza 2022. Dostupno na: <https://www.skolskiportal.hr/sadrzaj/iz-stranih-medija/zasto-nagrade-i-nagrađivanje-nisu-primjeren-nacin-motivacije-i-uspjeha-u-ucionici/>, pristupljeno 22. 8. 2023.

Nemeth-Jajić, Jadranka – Dvornik, Dijana (2008.): „Igrokaz u razrednoj nastavi“, *Hrvatski*, 1, str. 29–43.

Nilsson, Martin P. (1955.): *Die Hellenistische Schule*, C. H. Beck, München.

Ottmann, Henning (2001.–2012.): *Geschichte des politischen Denkens*, sv. 1–4, J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar.

Ottmann, Henning – Barišić, Pavo (ur.) (2015.): *Deliberative Demokratie*, Nomos Verlag, Baden-Baden.

Ottmann, Henning – Barišić, Pavo (ur.) (2016.): *Demokratie und Öffentlichkeit*, Nomos Verlag, Baden-Baden.

Pandžić, Vlado (2001.): *Putovima školske recepcije književnosti*, Profil, Zagreb.

Pandžić, Vlado (2007.): *Sitni prilozi za povijest učenja i poučavanja govorništva*, Redak, Split.

Pandžić, Vlado (2008.): „Dramski tekst kao lingvometodički predložak u antici“, *Hrvatski*, god. VI, br. 1, str. 9–28.

Pareti, Luigi (1967.): *Stari svijet od 500. g. pr. Krista do početka nove ere*, Naprijed, Zagreb.

Pedagoški standard Republike Hrvatske za gimnazije, *Narodne novine* 63/2008, Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_06_63_2130.html.

Peko, Anđelka – Mlinarević, Vesnica (2009.): „Učitelj – nositelj promjena u obrazovanju“, *Budućnost obrazovanja učitelja: zbornik radova*. str. 17-25. [Online] Dostupno na: 33 [https://bib.irb.hr/datoteka/413060.Ucitelj - nositelj promjena u obrazovanju.pdf](https://bib.irb.hr/datoteka/413060.Ucitelj_-_nositelj_promjena_u_obrazovanju.pdf)
[Pristupljeno: 16. 8 2023.]

Pichon, René (1947.): *Histoire de la littérature latine*, Hachette, Paris.

Pietri, Charles (1981.): *Les origines de la «pédagogie». Grèce et Rome*; u: Gaston Mialaret – Jean Vial, *Histoire mondiale de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris.

Platon (1975.): *Protagora / Sofist*, preveo Koloman Rac, Naprijed, Zagreb.

Platon (1996.): *Fedon*, prijevod Koloman Rac, Naklada Jurčić, Zagreb.

Platon (1997.): *Fedar*, preveo Franjo Petračić, Naklada Jurčić, Zagreb.

Plutarh (2009.): *Usporedni životopisi*, sv. 1-2, preveo Zdeslav Dukat, Globus, Zagreb.

Pranjić, Marko (1994.): „Uloga Katoličke crkve u stvaranju zapadnoeuropskog školstva“; u: Marko Pranjić / Nedjeljko Kujundžić / Ivan Biondić, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva*, Akademija odgojnih znanosti, Zagreb.

Prensky, Mark (2005.): „Zainteresiraj me ili ću umrijeti od dosade“, *Edupoint. Časopis o primjeni informacijskih znanosti u obrazovanju*, travanj 2005., dostupno na [Edupoint \(carnet.hr\)](http://Edupoint.carnet.hr).

Richards, Ivor Armstrong (1988.): *Filozofija retorike*, Bratstvo-jedinstvo, Novi Sad.

Rosandić, Dragutin (2013.): *Obrazovni kurikulumi, standardi i kompetencije. S posebnim usmjerenjem na jezično-književno područje*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Runjić-Stoilova, Anita (2012.): „Retorički tropi u hrvatskim dnevnim novinama“, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, br. 5, str. 115-128.

Runjić-Stoilova, Anita / Tomelić Ćurlin, Marijana (2022.): „Hrvatski jezik u Hrvatskome saboru. Odstupanja u govorno jezičnim iskazima hrvatskih saborskih zastupnika“, *Zbornik*

radova Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 15, str. 101-121. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/416089>, pristupljeno 21. 8. 2023.

Runjić-Stoilova, Anita – Varošaneć-Škarić, Gordana (2017.): *New Insights into Rhetoric and Argumentation*, Faculty of Humanities and Social Sciences, Split.

Runjić-Stoilova, Anita – Jović, Andrea (2021.): „Aggressive rhetoric in Croatian post-election political discourse“, *Ars Rhetorica*, sv. 8, str. 83-98.

Sironić, Milivoj (1977.): „Pretklasično razdoblje“ (Milivoj Sironić – Damir Salopek, Grčka književnost), u: Vladimir Vratović (ur.), *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb.

Sironić, Milivoj (1995.): *Rasprave o helenskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.

Skupina autora (2015.): *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Starčić, Franjo (1916.): *Uputa u tjelesno besjedništvo. Za sve besjednike po zvanju i službi, poimence za propovjednike, učitelje, odvjetnike, glumce i ine ljubitelje besjedničke umjetnosti*, Tisak Karla Albrechta, Zagreb.

Šarić, Ljiljana (2014.): „Metafora, diskurs i društvo“, u: Mateusz Milan Stanojević (ur.), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualne metafore*, Srednja Europa, Zagreb, str. 169-202.

Šego, Jasna (2017.): „Važnost učenja/podučavanja retorike u 21. stoljeću“, u: Emica Calogjera Rogić (ur.), *Izazovi nastave hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 74–83.

Šimić, Nataša – Valerjev, Pavle – Nikolić Ivanišević, Matilda (ur.) (2019.): *Mozak i um: od elektroničnih potencijala do svjesnog bića*, Sveučilište u Zadru, 2019. Dostupno na <https://morepress.unizd.hr/books/press/catalog/book/52>, pristupljeno 26. 8. 2023.

Škarić, Ivo (2000.): *Temeljci suvremenoga govornišтва*, Školska knjiga, Zagreb.

Škreb, Zdenko – Stamać, Ante (1986.): *Uvod u književnost*, Globus, Zagreb.

Škuflić-Horvat, Ines (2004.): „Scensko stvaralaštvo učenika osnovnoškolske dobi“, *Hrvatski*, 1-2, str. 83–98.

- Tacit, Publije Kornelije (1889.): *Razgovor o govornicima*, Matica Hrvatska, Zagreb.
Dostupno na: <https://www.matica.hr/media/knjige/manja-djela-historije-531/pdf/razgovor-o-govornicima-1-22.pdf>.
- Tadić, Ljubomir (1995.): *Retorika. Uvod u veštinu besedništva*, Filip Višnjić – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
- Tukidid (2009.): *Povijest peloponeskog rata*, preveo Stjepan Telar, Matica hrvatska, Zagreb.
- Varošanec-Škarić, Gordana (2008.): „Acoustics characteristics of voice and vocal care in acting and other students“, *Clinical Linguistics and Phonetics*, 22, str. 881-889.
- Gordana Varošanec-Škarić – Branka Šegvić (2022.): „Muška i ženska retorika u političkom intervjuu“, *Medijska istraživanja*, god. 28, br. 1, str. 55-77.
- Višić, Marko (1989.): „Poimanje i značaj govorništva kod drevnih naroda“, u: Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, str. XI-XXXVII.
- Vlašić Duić, Jelena (2019.): „Kako govore hrvatski ministri?“, u: Hotimir Tivadar (ur.), *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 11-117. Dostupno na https://centerslo.si/wp-content/uploads/2019/10/Obdobja-38_Vlasic-Duic.pdf, pristupljeno 21. 8. 2023.
- Vratović, Vladimir (1977.): *Rimska književnost*, u: Vladimir Vratović (ur.), *Povijest svjetske književnosti*, Mladost, Zagreb.
- Vrban Zrinski, Karolina (2013.): „Fonetska procjena glumačkoga govora“, *Govor* 30, 1, str. 21-50. Dostupno na <https://hrcak.srce.hr/file/245019>, pristupljeno 26. 8. 2023.
- Vrban Zrinski, Karolina (2022.): *Kazalište i govor – dvojbe i ideali. Prozodija scenskoga govora*, Fakultet hrvatskih studija, Zagreb.
- Vrgoč, Hrvoje (2012.): „Društveno-ekonomski aspekti učiteljstva“, *Napredak* 153 (3-4), str. 547-560.
- Vukasović, Ante (1994.): *Pedagogija*, Alfa d. d. – Hrvatski katolički zbor „Mi“, Zagreb.
- Welchinger, Siegfried (1989.): *Povijest političkog kazališta*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Windelband, Wilhelm (1988.): *Povijest filozofije*, sv. 1-2, Naprijed, Zagreb.

Zaninović, Mate (1988.): *Opća povijest pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb.

Zgrabljic, Nada (2002.): „Govor na radiju: analiza duhovitosti, poetičnosti i afektivnosti novinara Hrvatskoga radija“, *Govor XIX* (2002), I, str. 45.

ŽIVOTOPIS

Mr. sc. Mladen Čutura rođen je 16. siječnja 1959.

Obrazovanje

U Zagrebu je završio Osnovnu školu Petra Preradovića i maturirao na Šestoj gimnaziji u Zagrebu 1979.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu stekao je diplomu profesora jugoslavenskih jezika i književnosti 1984.

Završio je poslijediplomski studij Književnosti s posebnim osvrtom na hrvatsku književnost i stekao akademski stupanj magistra društvenih, humanističkih i teoloških znanosti iz područja filologije 1993. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Zaposlenje

Radio je kao profesor u Obrazovnom centru za jezike, gdje je predavao hrvatski jezik i književnost te scensku i filmsku umjetnost.

Danas je zaposlen kao profesionalni glumac u Zagrebačkom kazalištu lutaka, gdje je radio i kao dramaturg.

Nastavna karijera

Kao predavač radio je na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, gdje je držao kolegij usmene narodne književnosti.

Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predavao je predmete Retorika i Biblija u kontekstu hrvatske književnosti.

Na Učiteljskoj akademiji u Petrinji predavao je Povijest hrvatske književnosti.

Na Visokoj školi za menadžment Zagreb predavao je Retoriku.

Politička karijera i javne dužnosti

Bio je savjetnik za školstvo u Uredu predsjednika dr. Franje Tuđmana, generalni konzul Republike Hrvatske u Mississaugi, Kanada, pročelnik Ureda za prosvjetu, kulturu i šport Grada Zagreba.

Bio je predsjednik Nadzornoga odbora Hrvatske radiotelevizije.

Kazališna i glumačka djelatnost

Kao glumac i dramaturg angažiran je u Zagrebačkom kazalištu lutaka od 2000.

Osnivač je i umjetnički voditelj Kazališne grupe Lectirum 2003.

Kao kazališni, filmski i televizijski glumac ostvario je niz uloga od kojih su u priloženom popisu navedene sam značajnije. Nisu navedene srednje i male uloge.

Sportska postignuća

U mladosti je bio državni reprezentativac, vice-šampion u borilačkim športovima budokai stila.

Odlikovanja

Spomenica Domovinskoga rata.

Spomenica domovinske zahvalnosti.

Red hrvatskoga pletera.

Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića.

POPIS RADOVA

1. Znanstveni radovi

Usmeno-književna retorička baština, magistarski rad, Zagreb, 1993.

Retorika u nastavi. Poglavlje iz doktorske disertacije objavljeno je kao izvorni znanstveni rad u znanstvenom časopisu: *Hrvatski. Časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, godina XX., broj 1, Zagreb, 2022., str. 9-29.

2. Scenariji i dramski tekstovi

Hrvatska moderna u kontekstu hrvatske književnosti, scenarij za dokumentarno-igrani film, Sava film, 1994.

Hrvatski ekspresionisti u kontekstu svjetske književnost, scenarij za dokumentarno-igrani film, Sava film, 1995.

Lutkarska igra u kontekstu usmene narodne književnosti, stručni rad, Luka, revija za lutkarsko kazalište, 2002.

Teatar sjena, stručni rad, Luka, revija za lutkarsko kazalište, 2003.

Narodil nam se Kralj nebeski, dramski tekst za kazališnu predstavu, Luka, revija za lutkarsko kazalište, 2003.

Mačak u čizmama, dramatisacija teksta, Zagrebačko kazalište lutaka, 2006.

Peća i vuk, dramatisacija teksta, Zagrebačko kazalište lutaka, 2007.

Zagrebačko kazalište lutaka, scenarij za dokumentarni film, 2008.

Gospođica neću, dramatizacija teksta, Zagrebačko kazalište lutaka, 2008.

Ženikovi jadi, Kazališna grupa Lectirum, dramatizacija teksta, 2009.

3. Umjetnički radovi i dramske uloge

Lekcija, Bogdan Jovanović, Žar-ptica, 1987.

Pišta s vašarišta, Miroslav Slavko Mađer, Žar-ptica, 1988.

Vesele šumske priče, Vojmil Rabadan, Žar-ptica, 1989.

Romanca o tri ljubavi, Antun Šoljan, Kazališna grupa Lectirum, 2004.

Ženikovi jadi, Antun Pavlovič Čehov, Kazališna grupa Lectirum, 2008.

Bez trećega, Milan Begović, Kazališna grupa Lectirum, 2010.

U zajedničkom stanu, Neil Simon, 2012.

Jedini neuspjeh Adolfa Hitlera, Georg Tabori, režija: Zlatko Bourek, Zagrebačko kazalište lutaka, 2012.

FILMOGRAFIJA

Popis uloga dostupan je na https://hr.wikipedia.org/wiki/Mladen_%C4%8Cutura i na internetskoj bazi podataka IMDb: <https://www.imdb.com/name/nm0960771/>, pristupljeno 27. kolovoza 2023.

1. Televizijske uloge

Nepokoreni grad (1982.)

Putovanje u Vučjak [kao ranjenik u bolnici] (1986.)

Naša kućica, naša slobodica (1999.)

Zabranjena ljubav [kao Šime] (2005.)

Ljubav u zaleđu [kao Valent Marković] (2005. – 2006.)

Obični ljudi kao poslodavac (2007.)

Dobre namjere [kao Dugandžić] (2007.)

Zauvijek susjedi [kao Tonči] (2007. – 2008.)

Ponos Ratkajevih [kao plaćeni ubojica] (2008.)

Hitna 94 [kao Goran Blagić] (2008.)

Zakon ljubavi [kao detektiv Pero] (2008.)

Sve će biti dobro [kao inspektor Blažević] (2008. – 2009.)

Luda kuća [kao Pero] (2009.)

Mamutica [kao Hrvoje Anđelković] (2009.)

Najbolje godine [kao Petar Lovrić] (2009. – 2010.)

Loza [kao Bilokapić] (2011. – 2012.)

Larin izbor kao član obalne straže (2012.)

Tajne [kao Miro Petrić] (2013. – 2014.)

Novine [kao Branko Zaninović] (2016. – 2020.)

Crno-bijeli svijet [kao željezničar] (2019.)

Na granici [kao Don Smiljko] (2019.)

Ko te šiša [kao Rauch] (2019. – 2020.)

Nestali [kao oficir VRS-a] (2020.-2021.)

Bogu iza nogu [kao načelnik Donjeg Dola] (2021.)

Minus i plus [kao Morović] (2021.)

Mrkomir Prvi [kao Vitomir] (2021.)

Oblak u službi zakona [kao bajker] (2022.)

Kumovi [kao Miljenko Novaković] (2023.)

2. Filmske uloge

Hamburg Altona (1989.)

Povratak Katarine Kožul (1989.)

Stela [kao referent] (1990.)

Priča iz Hrvatske (1991.)

Četverored [kao bojnič Tomljenović] (1999.)

Je li jasno, prijatelju? (2000.)

Nebo, sateliti [kao dužnosnik CK] (2000.)

Holding [kao Igor] (2001.)

Infekcija [kao govornik na trgu] (2003.)

Moram spavat', anđele [kao pop] (2007.)

Duh babe Ilonke [kao Emičin tata] (2011.)

Lijep i nikad više [kao Vice Lučev] (2018.)

Koja je ovo država [kao ministar uprave] (2018.)

BILJEŠKA O OBJAVLJIVANJU

Peto poglavlje ovoga doktorskoga rada objavljeno je u neznatno izmijenjenom i prilagođenom obliku kao izvorni znanstveni rad pod naslovom „Retorika u nastavi“ u časopisu za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture HRVATSKI, godina XX., broj 1, Zagreb, 2022., str. 9-29.

ZAHVALA

Zahvaljujem mentoru prof. dr. sc. Pavi Barišiću na svesrdnoj pomoći, stručnoj i znanstvenoj pozornosti kojom me vodio u izradi ovoga rada. Kada sam mislio odustati i priznati da nemam snage, profesor Barišić bio je tješitelj, bodritelj, savjetnik i mentor. Svojim znanstvenim autoritetom i mjerodavnim uputama uvijek je pronašao riječ koja hrabri i potiče na samopouzdanje, vjeru u sebe i svoje sposobnosti. Profesore, hvala Vam na svemu, jer bez Vas ovoga rada ne bi bilo!

Na poseban način želim zahvaliti također profesoru dr. sc. Vladi Pandžiću što me je potaknuo na bavljenje i istraživanje retorike i odgoja te što mi je davao savjete u izradi rada. Njegova predavanja i publikacije o povijesti učenja i poučavanja govorništva bili su mi dragocjena inspiracija i koristan putokaz pri istraživanju utjecaja klasične retorike na suvremeni odgoj i retoriku.

Zahvaljujem i kolegicama i kolegama nastavnica koje jesam i koje nisam spomenuo u radu. Posebice izričem zahvalnost profesorici Mary Ann Škare. Zajednička iskustva iz zbornice, njihove ideje i promišljanja o školi i naobrazbi bili su inspirativni za moja razmatranja o odgoju i retorici.

Zahvaljujem isto tako kolegicama i kolegama glumicama i glumcima s kojima svakodnevno razmjenjujem iskustvo, s kojima zajednički otkrivam tajne retorike te s kojima vježbam govorenje riječi na pozornici.

Mr. sc. Mladen Čutura